

Григорій Дмитрович Казьмирчук Марія
Григорівна Казьмирчук

УНІВЕРСИТЕТ СВ. ВОЛОДИМИРА

I

ТАРАС ШЕВЧЕНКО

Київ–УкрСІЧ, 2014

УДК 378.4(477-25):929Шевченко Т.]"18"
ББК 74.58:63.3(4Укр-2Киї)Шевченко Т.

Рецензенти:

Гребцова І. С., д. і. н., проф. (Одеса)
Киянська О. І., д. і. н., проф. (Москва)
Луняк Є. М., д. і. н., доц. (Ніжин)

Казьмирчук Григорій

К 14 Університет св. Володимира і Тарас Шевченко / Григорій
Казьмирчук, Марія Казьмирчук. - К: УкрСІЧ, 2014. - 228 с.

У монографії на основі документальних джерел і наукової літератури висвітлюється виникнення й діяльність Кирило-Мефодіївського товариства в Університеті св. Володимира та участь у ньому Тараса Шевченка, акцентується увага на участі маловідомих братчиків, подається історіографія проблеми, висвітлюється проблема стосунків декабристів і Т. Шевченка, вперше публікуються документи з цих питань.

Розрахована на широкий читацький загал.

ISBN 978-617-7107-15-5

УДК 378.4(477-25):929Шевченко Т.]"18"
ББК 74.58:63.3(4Укр-2Киї)Шевченко Т.

© Г. Д. Казьмирчук, М. Г. Казьмирчук, 2014

*Студентам, професорсько-викладацькій
корпорації Київського університету
всіх поколінь присвячується...*

Вступ

Імператорський університет св. Володимира виник у Києві як розумова фортеця проти утвердження польського національного руху в Україні, який прагнув відродити Річ Посполиту від “моря до моря” у рамках 1772 р. Ідея відкриття університету в древній столиці Русі в суспільстві виникала, згодом затухала й жевріла у свідомості української спільноти протягом кількох століть. Прискорило відкриття університету Листопадове 1830–1831 років повстання поляків у Польщі та на Правобережній Україні. Налякане розмахом, організацією й самовідданою боротьбою представників національно-визвольного руху в Польщі, російське самодержавство, терміново закрило Кременецький ліцей, перевівши на берег Дніпра майно, викладацький і учнівський склад ліцею, розпорядився відкрити університет св. Володимира. Так, у 1834 р. в Києві утворився другий в Україні університет, після Імператорського Харківського університету, який поступово, при наполегливій праці професури й викладачів заявив себе як важливий науковий, навчальний і культурний заклад на Правобережжі – світоч освіти й науки, формування передової суспільно-політичної й культурної думки.

Університет св. Володимира опосередковано впливав на формування соціальної й національної свідомості не тільки студентів, а й усіх, хто мав безпосередні зв'язки з ним. До них належав і Тарас Шевченко. Син українського кріпака, слуга пана П. Енгельгардта народився 9 березня 1814 р. на початку як казали опозиціонери “бунташного” тобто бунтівного ХІХ століття в Російській імперії, коли в середовищі передових кіл військової інтелігенції нуртувало невдоволення існуючим політичним і соціальним ладом держави. Майбутній художник, Великий Кобзар з'явився в столиці імперії – Санкт-Петербурзі – після розгрому царизмом першого організованого військового повстання декабристів. В столиці ще пахнув порох від пострілів чотирьох зарядів гармат по них, жваво обговорювали події на Сенатській

площі близькі до опозиційно налаштованих військових. Ці розмови чув козачок Енгельнардта, він мав нагоду бачити тих, хто був близький до руху “споборників святої волі”, які прониклися долею талановитого художника-самоучки Тараса й викупили із неволі, дали можливість навчатися у Петербурзькій Академії мистецтв.

А після завершення навчання в академії мистецтв Тарас Шевченко у 1843 році повернувся в Україну. Його вразила кріпосна неволя українських селян, їх безправне становище, знуцання над ними поміщиків і російської влади. Це викликало вибух негативних емоцій, негативні оцінки самодержавства, пошук однодумців у середовищі передової Київської громади й зокрема серед професорів і студентів університету св. Володимира. М. О. Максимович, М. І. Костомаров, П. О. Куліш, М. І. Гулак, В. М. Білозерський, М. І. Савич, О. О. Маркович. Розгортаються палкі обговорення слов'янської ідеї, долі українського народу, зокрема освіти й визволення народу із кріпосної неволі. Формується наукове товариство, яке поступово перетворюється на політичне – Кирило-Мефодіївське товариство. Запальні промови Т. Г. Шевченка, його вірші й поеми із захопленням й острахом сприймаються братчиками, активізуються пошуки шляхів розв'язання соціальних і політико-національних проблем.

Поет Тарас Григорович Шевченко – автор “Кобзаря” (1840 р.), “Гайдамаків” (1841 р.) та інших резонансних суспільних літературних праць характеризувався спочатку як народний, селянський (М. Костомаров, П. Куліш), національний (Б. Грінченко, М. Драгоманов) – революціонер-демократ (радянське шевченкознавство). Про нього говорили, писали, створювали його культ, курили фіміями, забуваючи, що Кобзар чекав на об'єктивне й наукове вивчення¹.

Шевченкіана нараховує декілька тисяч різних за змістом і жанрами праць, в яких висвітлюються окремі події життя й діяльності Т. Г. Шевченка. Його літературні праці перевидаються багатьма мовами країн світу². Так, у 1885 р. Й. Лунделлем започаткував шевченкознавство у Швеції, а у Фінляндії Я. Геммер

---

¹ Плевако М. А. Статті, розвідки й біо-бібліографічні матеріали / Микола Антонович Плевако. – Нью-Йорк – Париж, 1961. – С. 208, 210, 266–267.

² Шевченкознавство в Данії, Швеції, Норвегії, Фінляндії, Нідерландах і Бельгії: Бібліографічний покажчик / Укладач О. О. Миронов. – Харків: Вид-во ХДУ, 1989. – 36 с.

зробив добротні переклади творів Т. Г. Шевченка. Вітчизняне шевченкознавство описано у новітніх довідкових виданнях. Традиційно над цією проблемою працюють вчені Київського національного університету, про що свідчить новітня колективна монографія, опублікована викладачами цього вишу. В ній належним чином описана тема “Шевченко і Київський університет”³.

Університет св. Володимира й Т. Г. Шевченко тісно пов’язані суспільно-науковими та політичними характеристиками. До цієї теми вітчизняної історії та літературознавства зверталось не одне покоління дослідників. Серед газетних публіцистичних та журнальних статей за радянської доби надруковані ґрунтовні монографічні дослідження, в яких висвітлювалися окремі питання шевченкознавства. Праці І. І. Пільгука, М. П. Рудька, Г. О. Гайдай, Г. Я. і Є. С. Сергієнків⁴ – важливий фундамент висвітлення проблеми “Університет св. Володимира і Т. Г. Шевченко”. Розвиток всесвітнього шевченкознавства, виявлення нових архівних та опублікованих матеріалів сприяють не тільки конкретизації проблеми, а й можливість подальшого її дослідження. Цьому й присвячена дана монографія, висвітлити життя й діяльність Т. Г. Шевченка як духовного Батька української нації.

---

³ *Задорожна Л. М.* Шевченкознавство у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка (1860–2003) / Людмила Михайлівна Задорожна, Григорій Фокович Семенюк, Станіслав Казимирович Росовецький та ін. – К.: “Видавничо-поліграфічний центр “Київський університет”, 2004. – 322 с.

⁴ *Пільгук І. І.* Т. Шевченко і декабристи / Іван Іванович Пільгук. – К., 1958. – 40 с.; *Гайдай Г. А.* Т. Г. Шевченко и декабристы / Г. А. Гайдай; автореф. дис... канд. філолог. наук. – К., 1964. – 19 с.; *Сергієнко Г. Я.* Київський університет і Т. Г. Шевченко / Григорій Якович Сергієнко, Єфросинія Степанівна Сергієнко. – К.: Вид-во при КДУ Вища школа, 1984. – 119 ст.

Розділ І.

“Споборники святої волі” й “Апостол правди” – перегук доль

§ 1. Проблема “Декабристи і Т. Г. Шевченко” в українській історіографії

Декабристи і Т. Г. Шевченко – найвидатніші представники визвольного руху Росії й України у першій половині ХІХ ст. Дворянські опозиціонери стояли біля його коліски, а Тарас Григорович репрезентував революційно-демократичну, й національну визвольну думку.

Історіографія проблеми має багаторічну історію виникнення й розвитку. До її вивчення прилучилося не одне покоління вчених, різних світоглядних та релігійних шкіл і позицій. Визначаючи хронологічні рамки історіографії проблеми, зазначимо, що на них впливали політичні, економічні й наукові чинники. Не акцентуючи уваги на винятковому впливі політичних змін на формування хронології вивчення, зупинимося на поглядах вчених, публіцистів, які цікавилися цією історичною проблемою, на історичних школах, які формували світогляд не тільки вчених, а й суспільства.

В історіографії проблеми виділяємо чотири періоди: 1. Дореволюційний – з виникнення теми до 1917 р.; 2. Радянський – з 20-х років ХХ ст. до розвалу Радянського Союзу (1991); 3. Сучасний – від здобуття Україною державної незалежності до сьогодні; 4. Діаспорний – охоплює роки другого й третього періодів.

У першому періоді розвитку декабристознавства історіографічних праць створено не було. У ці роки жили й досліджували рух декабристів і життя й діяльність Т. Г. Шевченка видатні історики різних світоглядних наукових шкіл і напрямків. Цей період характеризується інтенсивним пошуком архівних джерел, йшов процес висвітлення конкретних питань історії руху декабристів представниками офіційної історичної науки. Серед них: Микола Михайлович Карамзін (1766–1826), Михайло Петрович Погодін (1800–1875), Микола Гаврилович Устрялов (1805–1870), Модест Андрійович Корф (1800–1872); представники буржуазного декабристознавства – Модест Іванович Богданович (1805–1882), Микола Карлович Шільдер (1842–1902), Олександр

Михайлович Пипін (1833–1904), Василь Іванович Семевський (1848–1916), Митрофан Вікторович Довнар-Запольський (1867–1934); представники російської революційної публіцистики – Олександр Іванович Герцен (1812–1870), Микола Платонович Огарьов (1813–1877) та української – Тарас Григорович Шевченко (1814–1861), Михайло Петрович Драгоманов (1841–1895) та ін. Практично історіографічні сюжети проблеми “Декабристи і Т. Г. Шевченко” наявні у багатьох працях, в яких висвітлювалася поетична діяльність Великого Кобзаря. Їхній аналіз дає змогу твердити, що в них розглядалися джерела, з яких Т. Г. Шевченко черпав інформацію про декабристів, аналізувалася спорідненість їхніх літературних зацікавлень.

Радянська історіографія проблеми була поставлена на основі марксистсько-ленінської методології, коли всі історичні події розглядалися з точки зору класової боротьби, яка вважалася основою нового соціалістичного суспільства, підпорядкування історичної науки постулатам політичної доцільності керівництва суспільства – КПРС. Попри це гіперболізовані питання проблеми досліджувалися досить активно. Вчені історики й літератори, філософи й економісти розповідали про декабристів і Шевченка, виконуючи настанови панівної партійної верхівки Радянського Союзу, загорнутої в полотно дружби народів на чолі з старшою сестрою Росією.

Дослідники Країни Рад присвятили достатню кількість праць пошукові сув'язі діянь та творчості видатних представників своєї епохи, великого Кобзаря та “провісників свободи”. Ними оброблено великий обсяг документів, свідчень сучасників та епістолярного матеріалу. Дана проблема розглядалася не тільки на рівні наукових монографій, статей, й широко висвітлювалася у популярних творах та засобах масової інформації. Без хоча б побіжної згадки про зв'язок декабризму і Т. Г. Шевченка не обходився жоден солідний твір істориків і літературознавців, присвячених Кобзареві. Так, тільки спеціальних монографій з цієї проблеми вийшло в світ понад десяток. Надруковано близько 20 популяризаторських статей та праць з окремих питань цієї теми. Проблемі “Шевченко і декабристи” приділено певну увагу більш як у сімдесяти дослідженнях. Отже, на нашу думку, нині вже можна говорити про необхідність докладного історіографічного

дослідження, яке б мало на меті систематизацію й науковий аналіз досить обширного й цікавого матеріалу.

Першу спробу історіографічного дослідження доробку радянських вчених з цього питання зробив Григорій Казьмирчук у доповідях на науково-практичних конференціях, присвячених декабристському рухові і Т. Г. Шевченкові⁵. Пізніше ним була опублікована низка статей, в яких у розгорнутому вигляді, з урахуванням нових ситуаційних моментів аналізувалася література з цієї проблеми, визначено недостатньо досліджені й дискусійні питання⁶. Сюжети цієї історіографічної проблеми знайшли висвітлення у низці монографічних праць Г. Д. Казьмирчука⁷, а також у курсах його лекцій, читаних на історичному факультеті Київського національного університету імені Тараса Шевченка⁸. Останнім часом з історіографічним підсумком теми виступив Ю. В. Латиш. Аналіз спадку дослідників теми він розглядав через

---

⁵ *Казьмирчук Г. Д.* Освещение советской историографией в 1917–1934 годах вопроса о влиянии идей декабристов на Т. Г. Шевченко / Григорий Дмитриевич Казьмирчук // *Декабристские чтения* / Ред. Г. Д. Казьмирчук. – Вып. I. – К., 1988. – С. 69–73; *його ж.* Висвітлення проблеми “Декабристи і Т. Г. Шевченко” в радянській історіографії (друга половина 30-х – перша половина 50-х рр. ХХ ст.) / Григорій Дмитрович Казьмирчук // *Окрема відбитка.* – 3 с.; *його ж.* Висвітлення проблеми “Т. Г. Шевченко і декабристи” в радянській літературі у 1960–1980-х роках / Григорій Дмитрович Казьмирчук // *Т. Г. Шевченко і Поділля: Тези доповідей науково-практичної конференції.* – Кам’янець – Подільський, 1989. – Ч. I. – С. 62–64.

⁶ *Казьмирчук Г. Д.* Висвітлення проблеми “Декабристи і Т. Г. Шевченко” в радянській історіографії (1917 – перша половина 30-х років) / Григорій Дмитрович Казьмирчук // *Вісник Київського університету. Історико-філологічні науки.* – Вип. 2. – С. 28–33; *його ж.* Проблема “Декабристи і Т. Г. Шевченко”: Радянська історіографія. 1917–1990 рр. / Григорій Дмитрович Казьмирчук // *Наукові записки з історії України.* Зб. статей. – Вип. 2. – Кіровоград, 1992. – С. 46–60.

⁷ *Казьмирчук Г. Д.* Декабристоведение: Итоги и проблемы. 1917–1993 гг. / Григорий Дмитриевич Казьмирчук. – К.: КГУ, 1993. – С. 55, 69–71; *його ж.* “Апостоли правди”: Рух декабристів в історичній літературі 1917 – першої половини 30-х років / Григорій Дмитрович Казьмирчук. – К.: КДУ, 1997. – С. 87–89.

⁸ *Казьмирчук Г. Д.* Історіографія руху декабристів. – Ч. I. Дореволюційне декабристознавство (1825–1917 рр.) / Григорій Дмитрович Казьмирчук. – К.: КНУ, 2000. – С. 138–140; *його ж.* Ч. 2. Становлення радянського декабристознавства (1917 – перша половина 1930-х рр.): Курс лекцій... / Григорій Дмитрович Казьмирчук. – К.: Брама, 2001 – С. 201–205.

призму “ще остаточно не з’ясованих” її сюжетів. Щоправда, автор до запрограмованого з’ясування концепції проблеми проігнорував новітні праці, не показав, як ця тема досліджується у нових умовах, не виявив напрямків подальшої її дослідження⁹, поза увагою залишив оцінки авторів колективної монографії, висловлені роком раніше¹⁰. Ю. Латишу належить ґрунтовна історіографічна монографія, в якій висвітлено історія вивчення руху декабристів вченими Київського національного університету імені Тараса Шевченка за 174 роки. В ній згадуються дослідження Г. Д. Казьмирчука і М. Г. Казьмирчук, присвячені проблемі “Декабристи і Т. Г. Шевченко”¹¹.

У дореволюційні часи проблема “Декабристи і Шевченко” практично не досліджувалася. Близькі до поета друзі й соратники, такі, як М. М. Лазаревський та О. Я. Кониський, як і ряд дослідників знали про те, що Т. Г. Шевченко зустрічався з декабристами¹², а їхній подвиг оспівав у таких поетичних творах, як “Сон”, “Тризна”, “Неофіти”. Про дворянських опозиціонерів початку ХІХ ст. поет не раз згадував і в “Щоденнику”. Це важливе “дуже обскубане”¹³ документальне джерело було надруковане вперше, але з купюрами, через два місяці після смерті поета в журналі “Основа”, що видавався в 1861–1862 роках українською

---

⁹ *Латиш Ю. В.* Тарас Шевченко і декабристи (До концепції та історіографії проблеми) / Юрій Володимирович Латиш // Декабристи в Україні: дослідження й матеріали / Наук. ред. проф. Г. Д. Казьмирчука. – К.: Ін-тут історії України НАН України; Київ. нац. ун-т імені Тараса Шевченка, 2005. – С. 143–154.

¹⁰ *Задорожна Л. М.* Шевченко й історія / Людмила Михайлівна Задорожна // Шевченкознавство у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка (1860–2003): Колективна монографія. – К.: Видавничо-поліграфічний центр “Київський університет”, 2004. – С. 142.

¹¹ *Латиш Ю. В.* Університетська Desembriana. Дослідження руху декабристів у Київському університеті / Юрій Володимирович Латиш. – К.: СПД Цимбаленко Є. С., 2008. – С. 186, 187, 190.

¹² *Кониський А. Я.* Жизнь украинского поэта Тараса Григорьевича Шевченко / А. Я. Кониский. – Одесса, 1898. – С. 513, 528; *Гершензон М. Т. Г. Шевченко и кн. В. Н. Репнина* / Михайло (спр. Мейлах) Гершензон // Русские Пропилеи. – М., 1916. – Т. 2. – С. 179–187.

¹³ *Драгоманов М. П.* Дневник Шевченка не в оригинале / Михайло Петрович Драгоманов // ІР НБУ НАН України. – Ф. 172. – Спр. 33. – Арк. 1

мовою в Петербурзі¹⁴. “Щоденник або записки надають дорогоцінний біографічний матеріал; але, на жаль, часопис “Основа” не могла надрукувати його дослівно”¹⁵.

У 80-х роках ХІХ ст. письменник, перший біограф Т. Г. Шевченка В. П. Маслов (справжнє прізвище – Маслій (1841–1880)), спробував видрукувати “Щоденник” Кобзаря без купюр (де є інформація про зустрічі Т. Г. Шевченка з декабристом І. О. Анненковим, М. О. Дороховою – вихователькою позашлюбної доньки Івана Пущина – Ніною). В. П. Маслов звернувся до В. Л. Беренштама (1839–1904) – одного із організаторів Товариства імені Тараса Т. Г. Шевченка надіслати “оригінал рукопису Шевченка, за яким і потрібно друкувати”¹⁶. На жаль, цього задуму втілити у життя не вдалося. Найповніше видання підготував український і російський журналіст, книговидавець, культурний діяч у 1911 р. В. І. Яковенко (1859–1915).¹⁷ Однак у цих виданнях були відсутні такі гострі й точні характеристики царя Миколи І як “гальмо”, “коронований фельдфебель” і, звичайно, згадки про декабристів.

Наприкінці ХІХ ст. публікуються записки В. М. Репніної, які проливають світло на стосунки племінниці декабриста С. Г. Волконського з українським поетом¹⁸. Спогади сучасників поета – українського і російського етнографа О. С. Афанасьєва-Чужбинського¹⁹, як і спогади віце-губернатора Київської губернії 1858–1866 рр. П. Д. Селецького розповідають про особисті зустрічі з Кобзарем, його проживання в м. Яготині²⁰.

---

¹⁴ Основа. – 1861. – Кн. V. – С. 6–13; Кн. VI. – С. 5–16; Кн. VII. – С. 7–18; Кн. VIII. – С. 3–15; Кн. IX. – С. 13–24; Кн. XI–XII. – С. 6–16; 1862. – Кн. I. – С. 7–16, Кн. II. – С. 3–29; Кн. III. – С. 21–33; Кн. IV. – С. 31–45; Кн. V. – С. 7–25 та ін.

¹⁵ *Конисский А. Я.* Жизнь украинского поэта Тараса Григорьевича Шевченко (Критико-биографическая хроника 1814–1861) / Александр Яковлевич Конисский. – Одесса, 1898. – С. 3.

¹⁶ *Маслов В. П.* Беренштаму В. Л. Письмо / Василь Маслов // ІР НБУ НАН України. – Ф. I. – Спр. 48551. – Арх. 3.

¹⁷ *Шевченко Т.* Твори. – Т. 2. Дневник – СПб., 1911.

¹⁸ Из воспоминаний княжны Репниной // Русский архив. – 1889. – № 5.

¹⁹ *Чужбинский А.* Воспоминания о Т. Г. Шевченко / Александр Степанович Чужбинский. – СПб., 1861. – 39 с.

²⁰ Записки Петра Дмитриевича Селецкого – Ч. I. (1824–1846 гг.) // Киевская старина. – 1884. – № 6. – С. 239–266; № 7. – С. 485–504; № 8. – С. 655–680.

Епістолярна спадщина проблеми досить різноманітна. Це – листи поета і української інтелігенції до нього. Так, нині відомо 8 листів Т. Г. Шевченка до В. М. Рєпніної і 16 її листів до поета²¹. Д. І. Багалій писав, що листи Т. Г. Шевченка до князівни є важливим джерелом вивчення теми “Т. Шевченко і В. Рєпніна”. Вперше листи Кобзаря до В. М. Рєпніної були опубліковані до 1917 р.²², які спростували думку М. К. Чалого, про те, що вони “безповоротно втрачені”²³. Цікаві факти, що висвітлюють стосунки В. М. Рєпніної і Т. Г. Шевченка, фіксує лист князівни до свого духовного наставника француза Ш. Ейнара. Особливо значним щодо цього є лист В. М. Рєпніної від 27 січня 1844 р. із Яготина, в якому вона пригадує своє знайомство з поетом, характеризує позитивні риси його характеру, пише про своє захоплення творами Т. Г. Шевченка “Слепая” та поемою “Тризна”²⁴. Цей матеріал ставить під сумнів щирість думок М. К. Чалого та спогадів віце-губернатора Київської губернії П. Д. Селецького, які називали Кобзаря малокультурним²⁵. Спростовує їхню думку і дочка декабриста Ф. П. Толстого Катерина Юнге у своїх спогадах²⁶. В. Л. Смілянська вважає, що М. К. Чалий свого часу створив найповнішу, але спрощену біографію Кобзаря²⁷.

Револьюційні події лютого і жовтневого більшовицького перевороту 1917 р. внесли зміни у свідомість людності колишньої Російської імперії. Нова влада, будуючи нове суспільство, інколи

---

²¹ *Костенко В. С.* Рєпніна Варвара Миколаївна / В. С. Костенко // Шевченківський словник: В 2-х т. – К., 1977. – Т. 2. – С. 162.

²² Письма Т. Г. Шевченко к кн. В. Н. Рєпниной // Киевская старина. – 1893. – Т. 40 (№2). – С. 261–273.

²³ *Чалый М. К.* Жизнь и произведения Тараса Шевченко (Свод материалов для его биографии) / Михаил Корнеевич Чалый. – К., 1882. – С. 43; *Чалий М. К.* Життя і творчість Тараса Шевченка: Звід матеріалів до його біографії / Михайло Корнійович Чалий; пер. з рос., післямова та комент. Валерії Смілянської. – К.: Веселка, 2011. – 263.

²⁴ Кн. Рєпнина – Ш. Эйнару // Русские Пропилеи. – М., 1916. – Т. 2. – С. 203–221 [переклад із французької].

²⁵ *Чалый М. К.* Вказ. праця.; Записки П. Д. Селецкого. К., 1884. – Ч. I. – С. 170–172.

²⁶ *Юнге К.* Спогади про Т. Г. Шевченка / Катерина Юнге // Спогади про Т. Г. Шевченка. – К., 1958. – С. 324.

²⁷ *Смілянська В. Л.* Чалий Михайло Корнійович / Валерія Леонідівна Смілянська // Шевченківський словник: В 2-х т. – К., 1977. – Т. 2. – С. 335.

йшла на тимчасові компроміси із суспільством, створюючи умови для розвитку історії й літератури, зокрема окремих проблем минулого у тому числі й ставлення Т. Г. Шевченка до революційної спадщини декабристів. Цьому сприяло відзначення в нашій країні ювілеїв, присвячених 100-річчю з дня повстання на Сенатській площі в Петербурзі і 120-річчя з дня народження Т. Г. Шевченка. Саме в 20–30-ті роки ХХ ст. виникають нові дослідницькі установи – Інститут Т. Шевченка, Комісія по виданню документальних матеріалів про декабристів. “Укрцентрархів” прагнув виявити матеріали про дворянських опозиціонерів, що зберігалися в книго- і архівосховищах РРФСР і УРСР²⁸. Готувалося до видання десяти томне академічне видання творів Т. Г. Шевченка²⁹.

Починаючи з 1917 р. “Щоденник” перевидавався кілька разів³⁰. Цінні документальні матеріали, що висвітлюють ставлення поета до “апостолів свободи” публікувалися на сторінках періодичних видань³¹. Публікація “Щоденника” Т. Г. Шевченка без купюр, його творів про декабристів, а також листування поета звернула увагу дослідників на раніше заборонену тему “Шевченко і декабристи”. До її комплексного вивчення приступили історики і літературознавці, зокрема Д. І. Багалій та П. П. Филипович. Двосторінковий рукопис Д. І. Багалія, що зберігається в Інституті літератури НАН України, нагадує план-проспект праці, яку наш видатний історик так і не зміг з якоїсь причини написати³². Інший дослідник, Микола Ашешов, ще у 1919 році тільки побіжно згадує В. М. Рєпніну в долі Т. Г. Шевченка, його схвальне ставлення до

---

²⁸ *Багалій Д. І.* “Укрцентархів” та його роль у збиранні матеріалів про декабристів на Україні / Дмитро Іванович Багалій // Інститут рукопису НБУ ім. В. Вернадського НАН України. – Ф. І. – Спр. 45042.

²⁹ Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. – Ф. 166. – Оп. 4. – Спр. 953. – Арк. 42зв, 43зв.; Шевченкознавство: Підсумки й проблеми. – К.: Наукова думка, 1975. – С. 153.

³⁰ *Шевченко Т.* Дневник / Тарас Шевченко. – Харьков, 1925. – 288 с.; Шевченко Т. Дневник / Тарас Шевченко. – М., Л., 1931. – 438 с.

³¹ Недруковані місця з Журналу (Щоденника) Т. Шевченка // Наше минуле. – 1919. – № І–2. – С. 4–16; Нові матеріали до біографії і творчості Шевченка // Там само. – С. 17–24.

³² *Багалій Д. І.* Шевченко і декабристи / Д. І. Багалій // Відділ рукописів Інституту літератури НАН України імені М. Рильського. – Ф. 37. – Спр. 22.

“апостолів свободи”, його зустрічі з декабристом І. О. Анненковим³³.

Звичайно, ще є мало знані епістолярні матеріали, в яких висвітлюються окремі сюжети проблеми, зокрема питання декабристи і Київський університет у 50–60-х роках ХІХ ст. Так, у 70-х роках продовжили публікувати спогади й листи окремих декабристів у серії “Полярная звезда”, в тому числі С. П. Трубецького і О. М. Муравйова, які засвідчують, що вони слухали лекції професорів університету Св. Володимира Селіна, Гогоцького, а професор цього ж університету П. В. Павлов у 1859 р. зустрічався з Т. Г. Шевченком³⁴. У цьому напрямку потрібно продовжити пошуки матеріалів, адже студенти пов’язували навчання з політичною діяльністю, яку започаткували декабристи.

Виявлено низку архівних документів професорів університету св. Володимира, які конкретизують окремі аспекти дослідження проблеми. До таких матеріалів відносимо формулярні списки професора П. В. Павлова³⁵, С. С. Гогоцького і О. І. Селіна³⁶. В. П. Павлов “видатний громадський діяч, організатор перших у Росії” недільних шкіл, помічений у справі таємного політичного товариства 1859 р.³⁷ Низку документів залишили по собі студенти університету, які активно втягувалися у політичну боротьбу. Так, у 1856–1860 рр. студентське товариство Харківського університету поділилося: частина його учасників перебралася до університету св. Володимира (Я. Бекман, М. Муравський І.-Л. Зеленський та ін.). Тут вони тісно співпрацювали з професором П. В. Павловим. У грудні 1859 р. поліція вислала його із Києва. 14 грудня цього ж року студенти організували проводи професора. І.-Л. Зеленський виголосив промову, де сказав: “Сьогодні 14 грудня. У цей день прогрес на Русі вперше заявив не криючись про своє повноліття.

---

³³ *Ашешов Н. П.* Тарас Григорьевич Шевченко: Жизнь поэта / Николай П. Ашешов. – 2-е изд.. – Пг., 1919. – С. 20, 47–48.

³⁴ *Муравйов А. Н.* Сочинения и письма / Александр Николаевич Муравйов. – Иркутск, 1987. – С. 341; *Трубецкой С. П.* Материалы о жизни и революционной деятельности. – Т. 2. Письма. Дневник 1857–1858 гг. / Сергей Петрович Трубецкой. – Иркутск, 1987. – С. 330, 546.

³⁵ ДАК. – Ф. 16. – Спр. 465. – Спр. 4804. – Арк. 47–58.

³⁶ ДАК. – Ф. 16. – Спр. 465. – Спр. 4752. – Арк. 25зв.–56зв.; 242 зв.–269.

³⁷ ДАК. – Ф. 16. – Оп. 465. – Спр. 4752. – Арк. 103а.

Пропоную випити на спомин про перших апостолів рідного прогресу і за здоров'я всіх, хто йде по їх стопах”³⁸.

А в 1858 р. декабрист М. І. Лорер і С. П. Трубецький на квартирі його доньки Зінаїди, дружини М. Р. Ребіндер слухали лекцію ординарного професора, статського радника Олександра Івановича Селіна, мали розмову з позаштатним ординарним професором Сильвестром Сильвестровичем Гогоцьким, про що декабрист згадує у своєму листі від 25 лютого 1858 р. із Києва³⁹.

Глибоко узагальнюючою працею у свій час була книжка П. П. Филиповича (1891–1937)⁴⁰, яка здобула широкі позитивні рецензії. В одній із рецензій автор відзначав ретельне опрацювання П. П. Филиповичем зібраного матеріалу “для з'ясування зв'язків революційних мотивів поезії Т. Г. Шевченка з політичною лірикою й епікою декабризму”. Рецензент переконливо пише: “Питання про вплив поетичного спадку Рилєєва на художню творчість Кобзаря” є по суті центральною темою книги П. П. Филиповича⁴¹. Інший рецензент констатував: автор зібрав усі можливі фактичні дані, що висвітлюють зацікавлення Т. Г. Шевченка декабристами⁴².

П. П. Филипович, як і рецензенти його праці, прагнув визначити питання проблеми й ступінь їх вивчення. На нашу думку, слід виділити кілька тем, що по них у той час велося дослідження теми “Т. Г. Шевченко і декабристи”. Це, по-перше, ідейний вплив декабристів на поета; по-друге, відображення суспільної боротьби “апостолів свободи” у творчості Кобзаря; по-третє, джерела, з яких український поет черпав відомості про декабристів.

Чи дали відповідь на всі ці запитання дослідження радянських істориків і літературознавців, що були опубліковані в 1917 – у першій половині 30-х років? Якщо так, то якою мірою? Усім цим питанням і присвячене “Висвітлення в радянській історіографії

---

³⁸ ЦДІАУ в м. Києві. – Ф. 442. – Оп. 810. – Спр. 185. – Арк. 163.

³⁹ *Трубецькой С. П.* Материали о жизни и революционной деятельности. – Т. 2. Письма. Дневник 1857–1858 гг. – С. 530.

⁴⁰ *Филипович П. П.* Шевченко і декабристи / Павло Петрович Филипович. – К.: ДВУ, 1926. – 106 с.

⁴¹ *Оксман Ю. Г.* Рец. на кн.: Филипович П. Шевченко і декабристи / Юліан Григорович Оксман // Каторга и ссылка. – 1927. – № 2. – С. 278.

⁴² *Айзеншток І.* З нової літератури про Шевченка / Ієремія Якович Айзеншток // Червоний шлях. – 1926. – №4. – С. 241.

проблеми “Декабристи і Т. Г. Шевченко” (1917–1934 рр.)”. Безумовно, дістати зараз повну відповідь на них ще немає можливості, оскільки залишаються ще достатньо рукописних матеріалів з цієї теми, які дослідники ще не вивчили.

“Ідейний вплив декабристів на Т. Г. Шевченка” – тема, що передбачає вивчення цілого комплексу питань. Вплив літературних творів декабристів-літераторів на поетичну творчість Кобзаря посідає домінуюче місце у дослідженнях періоду становлення радянського літературознавства і радянської історичної науки. На жаль, літературознавці В. Г. Щурат, О. К. Дорошкевич, як і історик Д. І. Багалій, тільки констатували цей вплив, мало уваги приділяючи виявленню конкретних шляхів і форм впливу, не визначили, які літературні твори декабристів найбільше любив Т. Г. Шевченко. Виняток становить праця П. П. Филиповича, де він паралельно досліджує вчинки героїв творів К. Ф. Рилєєва і Т. Г. Шевченка. Зокрема, проводить паралель між героєм “Тризни” з рилєєвським Войнаровським. Кобзар добре знав творчість К. Ф. Рилєєва, “цитував вільно, по-пам’яті – любив поему (“Войнаровський” – авт.) ще раніше, що впливало і на власні твори Кобзаря”⁴³. Про вплив творчості К. Ф. Рилєєва на українського поета писали й інші дослідники⁴⁴.

У наукових працях Є. С. Шабльовського (пізніше прізвище змінив на Шабліовський), О. К. Дорошкевича, О. В. Багрія також підтверджується гіпотеза про те, що Кобзар добре знав творчість і життєвий шлях декабристів⁴⁵. У багатьох своїх творах Т. Г. Шевченко (“Сон”, “Тризна”, “Неофіти”) змальовує трагічну долю “споборників святої волі”, підкреслює вплив їхніх ідей на розвиток суспільної думки в Росії. У зв’язку з цим з’явилася гіпотеза про те, що Т. Г. Шевченко мав намір “написати цілу поему про

---

⁴³ *Филипович П.* Шевченко і декабристи / Павло Филипович. – С. 87, 89, 90.

⁴⁴ *Дорошкевич О. К.* Шевченко в соціалістичному оточенні / Олександр Костьович Дорошкевич // Шевченківський збірник. – К., 1924. – Т. I. – С. 50–52; *Шабльовський [Шабліовський – авт.] Є. С.* Т. Г. Шевченко: його життя та творчість 1814–1934 / Євген Степанович Шабльовський. – К., 1943. – С. 111.

⁴⁵ *Дорошкевич О. К.* Підручна історія української літератури / Олександр Костьович Дорошкевич. – К., 1925. – С. 114; *Багрій А. В.* Шевченко в літературній обстановці / Олександр Васильєвич Багрій. – Баку, 1925. – С. 95.; *Шабльовський Є. С.* Т. Г. Шевченко та його історичне значення / Євген Степанович Шабльовський. – К.: Вид-во ВУАН, 1933. – С. 114.

декабристів”⁴⁶. П. П. Филипович і О. В. Багрій роблять висновок, що це і є “Неофіти”⁴⁷. І. Я. Айзеншток, не применшуючи значення цього “цікавого твердження”, визнає за ним право гіпотези⁴⁸. П. П. Филипович, звичайно, правий, але тільки в тому, що Т. Г. Шевченко в поемі “Неофіти” конкретно не називає імен декабристів, але її сюжет цілком ототожнюється з подвигом “апостолів свободи”, засланих у Сибір. Правий також й І. Я. Айзеншток в тому, що не можна підправляти Т. Г. Шевченка, як це робить П. П. Филипович, вносячи в поему власну ремарку: “Вони (декабристи) – брати й християни”⁴⁹.

Заслуговує на увагу дослідження Є. С. Шаблювського, де він прагне простежити історію спадкоємності революційних ідей декабристів і наступних поколінь борців за свободу. Вчений необґрунтовано твердить, що в 1825 році встановлюється тісний зв’язок декабристів з солдатськими масами та з селянством. Найбільших успіхів у цьому досягли члени Товариства з’єднаних слов’ян, тактика яких, на думку Є. С. Шаблювського, “була революційна”, а вони “вірили в маси, розраховували на них. Саме до цього лівого крила декабристів, до Пестеля, Борисова, Сухинова, Андрієвича – найближче стояв Шевченко”⁵⁰. Не все в цій цитаті правильно: не було серед декабристів “лівого” і “правого” крила, не сподівалися декабристи на підтримку селян у відкритому двобої з царатом. Проте такі помилкові погляди поділяв не тільки Є. С. Шаблювський. Він був притаманний і іншим ученим, наприклад, Д. І. Багалію, М. М. Покровському та ін.

Питання “Т. Шевченко і В. Рєпніна” здобуло у радянську добу синтетичне дослідження. Львівський шевченкознавець Михайло Степанович Возняк (1881–1954) опублікував цікаву й ґрунтовну монографію, яка увібрала в себе висновки і документальні

---

⁴⁶ Шаблювський Є. С. Т. Г. Шевченко та його історичне значення / Євген Степанович Шаблювський. – С. 114.

⁴⁷ Дорошкевич О. К. Вказ. праця. – С. 114.; Багрій А. В. Вказ. праця. – С. 93.

⁴⁸ Айзеншток І. З нової літератури про Шевченка / Ієремія Якович Айзеншток // Червоний шлях. – 1926. – № 4. – С. 241.

⁴⁹ Филипович П. П. Шевченко і декабристи / Павло Петрович Филипович. – С. 39.

⁵⁰ Шаблювський Є. С. Т. Г. Шевченко та його історичне значення / Євген Степанович Шаблювський. – С. 144.

матеріали про стосунки Кобзаря і княжни Репніної⁵¹. Шевченкознавці, як і декабристознавці, схвально прийняли цю працю, як віхову подію у вивченні проблеми, її часто згадував багато хто з дослідників. З'явилася й ґрунтовна рецензія. Іван Щітківський звернув увагу на те, що знайомство Т. Шевченка і В. Репніної відбулося у 1843 р., коли поет вперше приїздив в Україну. Зближення їхнє відбулося на основі, яка об'єднувала їхні думки і почуття – рух декабристів, пристрасне ставлення до нього Кобзаря і родинні зв'язки В. Репніної з окремими його представниками⁵².

Зустріч цих двох надзвичайно романтичних людей викликала захоплення один одним. Варвара оберігала Тараса від можливих негативних і підспудних подій, на які часто наражалася відкрита душа поета. Михайло Возняк зосередив увагу на стосунках Шевченка і Репніної, аналізував причини, які стояли на перешкоді до людського щастя цих людей. Звільнений колишній кріпак, хай і геніальний поет, і князівна перебували на різних щаблях соціуму – це й було головною причиною, яка не дозволила поєднати їхні долі.

Академік ВУАН, історик Д. І. Багалій акцентує увагу на листах Т. Шевченка до В. Репніної. Він вважає, що “листи в цілокупності дають цінний матеріал для характеристики духовних інтересів поета і про те, в якій мірі вони були задоволені”⁵³. Фрагментарно про “три напади” Т. Г. Шевченка до Яготина згадує Є. С. Шабліовський⁵⁴. П. Зайцев, аналізуючи стосунки Т. Шевченка і В. Репніної, твердить, що “прекрасна душею і серцем” князівна покохала його⁵⁵. У цей час активно, інколи побіжно, говорять про знайомство Т. Г. Шевченка з декабристами І. О. Анненковим,

---

⁵¹ *Возняк М.* Шевченко й княжна Репніна (Епізод із першої подорожі на Україну) / Михайло Степанович Возняк. – Львів: Діло, 1925. – 118 с.

⁵² *Щітківський Ів.* Рец. на кн.: Возняк Михайло. Шевченко і княжна Репніна (Епізод із першої подорожі на Україну) // Іван Щітківський // Україна. – 1925. – № 4. – С. 149.

⁵³ *Багалій Д.* Т. Г. Шевченко і кирило-мефодіївці / Дмитро Іванович Багалій. – ДВУ, 1925. – С. 65.

⁵⁴ *Шабліовський Є С.* Т. Г. Шевченко. Його життя та творчість / Євген Степанович Шабліовський. – К.: ВУАН, 1934. – С. 105–106.

⁵⁵ *Зайцев П.* Оксана. Перше кохання Шевченка / Павло Зайцев. – К.: Дудар, 1918. – С. 18.

І. І. Пушциним, С. Г. Волконським та ін.⁵⁶ Більшість тогочасних дослідників переважно писали про вплив творчості К. Ф. Рилєєва на Т. Г. Шевченка⁵⁷. Так, О. К. Дорошкевич акцентує увагу на використанні поетом суджень О. І. Герцена при оцінці діяльності декабристів⁵⁸.

Побіжно хотілося б вказати на те, що деякі роботи, особливо періоду 1935–1958 рр., навіть таких шанованих авторів, як Є. П. Кирилюк та Є. С. Шаблювський, несуть на собі певний відбиток тенденційності і ненаукового підходу⁵⁹. Іноді гасла та надто політизовані й ідеологізовані оцінки переважають над науковим викладом та осмисленням теми.

Період 60–80-х років ХХ сторіччя збагатився роботами українських та російських радянських дослідників⁶⁰. Серед них варто виділити дослідження Г. Я. Сергієнка та Г. О. Гайдай, в монографіях яких, на нашу думку, найретельніше розглянуті майже всі грані теми, а Ф. Я. Прийма і В. О. Судак на основі вже опублікованих у перші роки радянської влади документів намагалися переосмислити аспекти цієї багатогранної проблеми, а В. О. Судак пробує підняти на поверхню новий шар документальних матеріалів⁶¹. Тому в їхніх дослідженнях можна

---

⁵⁶ Тарас Шевченко і його доба // Глобус. – 1926. – № 5. – С. 98, 100; *Зайцев П.* Недруковані місця з Журналу (Щоденника) Т. Шевченка / Павло Зайцев // Наше минуле. – 1919. – № 1–2. – С. 10.

⁵⁷ *Багалій Д.* Уваги до генези декабристського руху / Дмитро Багалій // Рух декабристів на Україні. – Х., 1926. – С. 32–33; *Гнатюк В.* Падура, Рилєєв і декабристи / Володимир Михайлович Гнатюк // Записки історико-філологічного відділу. – 1928. – Кн. 18. – С. 113–128.

⁵⁸ *Дорошкевич О. К.* Шевченко в соціалістичному оточенні / Олександр Костьович Дорошкевич // Шевченківський збірник. – К., 1924. – Т. І. – С. 52.

⁵⁹ *Кирилюк Є. П.* Пушкін і Шевченко / Євген Прохорович Кирилюк // Радянське літературознавство. – 1949. – № 12. – С. 27–31; *Шаблювський Є. С.* Шевченко і російська революційна демократія / Євген Степанович Шаблювський. – К., 1958.

⁶⁰ *Гайдай Г. О.* Т. Г. Шевченко і декабристи / Г. О. Гайдай: дис...канд. філолог. наук. – К., 1964; *Павелко О. П.* Ідейні проблеми декабризму в Т. Г. Шевченка / Олексій Пилипович Павелко // Проблеми філософії. – Вип. 25. – К., 1972. – С. 112; *Ігнатенко Г. Г.* Іскри вогню великого / Ганна Георгіївна Ігнатенко. – К.: Дніпро, 1975. – 199 с.

⁶¹ *Судак В. О.* До історії декабристських зв'язків Шевченка: Т. Г. Шевченко і О. В. Капніст / Валентина Омелянівна Судак // Радянське літературознавство. – 1976. – № 11. – С. 54–65.

побачити часті посилання на одні й ті ж цитати із “Кобзаря” та “Щоденника” Т. Г. Шевченка.

Аналіз шевченкознавчих і декабристознавчих праць дозволяє визначити кілька важливих напрямків, за якими протягом тривалого часу вівся науковий пошук:

- Знайомство молодого Т. Г. Шевченка з декабристами та їхніми ідеями. Роль знайомих поета (М. А. Маркевича, В. М. Рєпніної, Ф. П. Толстого, О. В. Капніста) у цьому процесі.

- Вплив декабристських ідей на створення статуту Кирило-Мефодіївського товариства і “Книги буття українського народу”.

- Зустрічі Т. Г. Шевченка з декабристами, які повернулися із заслання (І. О. Анненковим, С. Г. Волконським, В. І. Штейнгелем, О. В. Капністом та іншими).

- Літературний вплив творців декабристської літератури на вірші Кобзаря періодів 1838–1845 рр. та 1857–1858 рр.

- Т. Г. Шевченко як виразник та популяризатор революційних ідей “апостолів свободи”, їх продовжувач.

- Краєзнавчий аспект проблеми “Шевченко і декабристи”.

Більшість наших дослідників вважає, що знайомство молодого Шевченка з ідеями декабристів відбулося в роки його навчання у Петербурзькій академії мистецтв⁶². Проте Є. П. Кирилюк у своїй статті “Пушкін і Шевченко” твердить, що знайомство молодого українського поета з творчістю російського генія, одного з поборників ідеї дворянської революції, відбулося ще тоді, коли Кобзар вчився у майстерні художника Ширяєва⁶³.

Відомий історик Г. Я. Сергієнко вважає, що перебування у Вільні (1829–1831 рр.) майбутнього Кобзаря, де він, можливо, був свідком бурхливих подій польського повстання 1830–1831 рр., прискорило визрівання Тарасової політичної свідомості⁶⁴.

Роки навчання в Академії мистецтв (1838–1845) залишив помітний відбиток у душі молодого митця. Саме в той час він

---

⁶² *Пустинский*. Шевченко и декабристы / Пустинский // Советская Украина. – 1938. – 23 декабря; *Гнатюк М. П.* Шевченко і декабристи / Микола Пилипович Гнатюк // Збірник студентських наукових праць Київського пед. ін-ту ім. М. Горького. – К., 1955. – Т. I. – С. 29–41; *Рогач П.* Шевченко і декабристи / П. Рогач // Радянська освіта. – 1961. – 1 березня.

⁶³ *Кирилюк Є. П.* Вказ. праця. – С. 27.

⁶⁴ *Сергієнко Г. Я.* Декабристи і Шевченко / Григорій Якович Сергієнко. – 2-ге вид.. – К.: Дніпро, 1983. – С. 43–44.

зробив вибір на все життя – шлях боротьби з самодержавством, за гуманізм.

Ще в рік визволення з кріпацтва Тарас Шевченко познайомився з М. О. Луніним, двоюрідним братом засланою на каторгу декабриста. Тоді ж, у квітні 1838 року, він намалював його чудовий акварельний портрет. Про це пише вже згадувана нами В. О. Судак. Цей же автор вказує на те, що серед знайомих Тараса Шевченка був академік-художник Карл Кольман, очевидець повстання декабристів у Петербурзі й автор широко відомої картини “На Сенатській площі 14 грудня 1825 року”⁶⁵.

У всіх без винятку дослідженнях вказується на дуже теплі стосунки Т. Шевченка з віце-президентом Академії мистецтв графом Ф. П. Толстим, колишнім членом “Союзу порятунку”; близькими друзями родини Толстих були декабристи М. О. Бестужев та К. Ф. Рилєєв, тут їх часто згадували. Але в нашій літературі так і не з’явилося жодного ґрунтовного дослідження на тему “Т. Г. Шевченко і Ф. П. Толстой”, хоча документального матеріалу існує достатньо⁶⁶. Це і “Щоденник” Кобзаря і спогади Катерини Юнге⁶⁷, дочки графа Ф. П. Толстого, і непогана епістолярна добірка.

У згадуваній вже нами монографії Г. Я. Сергієнко намагається окреслити коло петербурзьких знайомих молодого Шевченка, називаючи серед них В. І. Штернберга, М. І. Глинку, М. О. Полевого, М. А. Маркевича, О. В. Нікітенка⁶⁸. На особливу увагу заслуговує знайомство Тараса Шевченка з відомим українським письменником, етнографом, композитором, істориком М. А. Маркевичем. Цей аспект біографії Тараса Шевченка широко розкривається у книзі С. М. Косачевської⁶⁹. А Л. Ф. Стеценко пише, що М. А. Маркевич неодноразово розмовляв з молодим

---

⁶⁵ Судак В. О. Вказ. праця. – С. 56–58.

⁶⁶ Гайдай Г. О. Т. Г. Шевченко і Ф. П. Толстой (з погляду декабристських зв’язків) / Г. О. Гайдай // Світова велич Тараса Шевченка: Тези доповідей Республіканської міжвузівської наукової сесії, присвяченої 150-річчю з дня народження Т. Г. Шевченка. – К.: Вид-во КДУ, 1964. – С. 26–27.

⁶⁷ Юнге К. Ф. Спогади про Шевченка / Катерина Федорівна Юнге // Спогади про Тараса Шевченка: Збірник / Упорядник В. С. Бородін. – К.: Дніпро, 1982. – С. 238.

⁶⁸ Сергієнко Г. Я. Вказ. праця. – С. 52–53.

⁶⁹ Косачевская Е. М. Н. А. Маркевич (1804–1860) / Евдокия Марковна Косачевская. – Ленинград: ЛГУ, 1987. – С. 228–265.

художником про свої стосунки з декабристами В. К. Кюхельбекером і К. Ф. Рилєєвим⁷⁰. Великий вплив на ранню літературну творчість Т. Г. Шевченка мала й “История Малороссии” М. А. Маркевича (про джерела ідей поезії Кобзаря мова піде далі). Разом з тим, Л. Ф. Стеценко підкреслював, що політичного сенсу, історичного значення руху декабристів тоді не могли ще збагнути М. А. Маркевич та його найближчі товариші.

У 1843–1845 роках Т. Г. Шевченко, будучи ще студентом Академії мистецтв, двічі побував в Україні. Ступивши на рідну землю після багаторічної розлуки, він був вражений страшною кріпосницькою дійсністю і це спонукало поета до пошуків однодумців та шляхів боротьби за волю. Г. Я. Сергієнко розповідає про те, що в селі Березова Рудка на Полтавщині Тарас Григорович знайшов гурток молодих дворян-вільнодумців (брати Віктор і Платон Закревські, Я. П. Бальмен), які прагнули змінити становище в країні шляхом ліберальних реформ. Разом з тим ряд авторів, особливо дореволюційних, вказують на те, що багато хто з цих “молодих дворян-вільнодумців” були членами “Товариства мочемордія”⁷¹. Іван Франко розглядав це товариство як цинічну форму протесту “проти усієї тієї фальші шляхетсько-панського життя”⁷².

Саме в Україні в червні 1843 року Т. Г. Шевченко познайомився з колишнім членом “Союзу благоденства” Олексієм Васильовичем Капністом. Саме він, вважає український мистецтвознавець Валентина Омелянівна Судак, став першою, посправжньому близькою поетові людиною із безпосередніх учасників декабристського руху. Хоча, як вказує дослідниця, незважаючи на тісне й тривале спілкування, цілковитої відвертості між Капністом і Шевченком не було, оскільки той не поділяв радикалізму свого молодого знайомого⁷³.

---

⁷⁰ *Стеценко Л. Ф.* Провісники свободи і муза Т. Шевченка / Леонід Феодосійович Стеценко // Українська мова та література в школі. – 1975. – № 12. – С. 9–16.

⁷¹ *Гершензон М.* Русские пропилеи / М. Гершензон. – 2-ге вид.. Материалы по истории русской мысли и литературы. – М.: Изд. М. и С. Сабашниковых, 1916. – С. 183; *Чужбинський О.* Вказ. праця. – С. 8–9.

⁷² *Франко І.* Король балагулів / Іван Франко // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Львів. – 1904. – Т. 57. – С. 19.

⁷³ *Судак В. О.* Вказ. праця. – С. 54–65.

Олексій Васильович Капніст був і безпосереднім свідком того, як зародилося палке почуття Варвари Репніної до молодого поета (між іншим, сам же він їх і познайомив, перебуваючи в Яготині, в маєтку Репніних)⁷⁴. Саме завдяки Варварі Репніній, вважає В. С. Костенко, Тарас Григорович здобув чимало відомостей про декабристів⁷⁵, і, як пише Г. Я. Сергієнко, “познайомився з їх творчістю”⁷⁶. Ну, напевне доцільніше було б сказати “поглибив своє знайомство”, а не “познайомився”, оскільки достеменно відомо, що твори К. Ф. Рилєєва молодий поет полюбив ще до своєї поїздки в Україну.

Уважний дослідник творчості Кобзаря Є. П. Кирилюк не без підстав твердить, що атмосфера в Яготині була насичена спогадами про декабристів⁷⁷. Особливо зворушило Шевченка, що тут близько до серця брали долю С. Г. Волконського, співчували йому, допомагали матеріально. В Україні Тарас Шевченко познайомився і з О. К. Бодиско, сестрою дворянина-революціонера. Це знайомство, на думку Г. Я. Сергієнка, розширило коло декабристських інтересів Тараса Шевченка.

Закінчивши Петербурзьку академію мистецтва, поет повертається в Україну, де невдовзі стає членом Кирило-Мефодіївського товариства. І тут низка дослідників намагаються показати, що положення статуту цієї організації і “Книги буття українського народу” перегукуються з ідеями статуту “Товариства Об’єднаних слов’ян”. Так, зокрема Д. І. Багалій та О. П. Павелко зупиняються на ідеї братерської дружби слов’янських народів на демократичній та рівноправній основі, створення єдиної панслов’янської держави⁷⁸.

---

⁷⁴ *Возняк М. С.* Шевченко й княжна Репніна (Епізод із першої подорожі на Україну) / Михайло Степанович Возняк; *Лабезник Ю.* Женевський щоденник / Ю. Лабезник. – К.: Молодь, 1963. – С. 131–139; *Жур П. В.* Літо перше: З хроніки життя і творчості Тараса Шевченка / Петро Володимирович Жур. – К., 1979. – С. 179.

⁷⁵ *Костенко В. С.* Репніна Варвара Миколаївна / В. С. Костенко // Шевченківський словник: В 2-х т. – К.: УРЕ, 1977. – Т. 2. – С. 162.

⁷⁶ *Сергієнко Г. Я.* Вказ. твір. – С. 70.

⁷⁷ *Кирилюк Є. П.* Т. Г. Шевченко: Життя і творчість / Євген Прохорович Кирилюк. – К.: Держлітвидав, 1959. – С. 124–125.

⁷⁸ *Багалій Д. І.* Вказ. праця. – С. 8; *Павелко А. Ф.* Декабристы и украинские революционные демократы. Черты мировоззрения и философских традиций /

У Кирило-Мефодіївському товаристві Тарас Григорович обстоював програму скасування кріпацтва. Під впливом ідей декабристів (згадаймо “Руську правду” П. І. Пестеля) у “Статут” було внесено пункт про викорінення рабства. Разом з тим, як вважає Г. Я. Сергієнко, визнання необхідності зближення з народом та його участі в революції – відмінна риса ідеології революційного демократизму від програми декабристів. Цей же дослідник пише, що кирило-мефодіївці, як і більшість дворянських революціонерів, були поборниками ідеї освіти народу. Взагалі ж, члени Кирило-Мефодіївського товариства планували повстання, “повинен був повторитися 1825 рік”.

Наступним важливим етапом у знайомстві Т. Г. Шевченка з ідеями “первістків свободи” стали 1857–1858 роки, себто час, коли Тарас Григорович повертався із солдатської каторги, пише студент філологічного факультету Одеського університету, який навчався тут у 1938 р.⁷⁹ Саме дорогою до Петербурга на славетного поета чекав ряд надзвичайно цікавих зустрічей. Так, 31 жовтня 1857 р. він познайомився з двоюрідною сестрою декабристів О. Ф. і Ф. Ф. Вадковських та З. Г. Чернишова М. О. Дороховою (наречена декабриста П. О. Муханова), яка підтримувала зв’язки з такими відомими опозиціонерами, як Дорохов і П. О. Муханов. Згадки про цю подію, а також про знайомство Шевченка з дочкою І. І. Пущина, з І. О. Анненковим, С. Г. Волконським чи не перший використав у своїй монографії П. П. Филипович⁸⁰. Як свого часу В. Рєпніна, так тепер М. О. Дорохова, вводила українського демократа в таємничий світ декабристів. У праці Г. Я. Сергієнка знаходимо ретельний перелік осіб, з якими розмовляв Тарас Григорович, про що частково йдеться і у монографії П. П. Филиповича⁸¹. Саме із вуст “величественного, седого, кроткого изгнанника” І. О. Анненкова Т. Г. Шевченко багато дізнався про плани повстання і долю декабристів, їхні суспільно-політичні погляди. Згадуваний вже Л. Ф. Стеценко вказує, посилаючись на

А. Ф. Павелко // Автореф...дис...д-ра философ. наук. – К.: Киев. ун-т, 1972. – 44 с.

⁷⁹ *Рахман Й.* Шевченко і декабристи / Й. Рахман // Чорноморська комуна. – 1938. – 17 грудня. – С. 3.

⁸⁰ *Филипович П. П.* Вказ. праця.

⁸¹ *Сергієнко Г. Я.* Вказ. праця. – С. 183–184.; *Филипович П. П.* Вказ. праця. – С.

“Щоденник”, що з І. О. Анненковим Тарас Григорович “говорил о возвратившемся из изгнания Николае Тургеневе”⁸². Він же розповідає про зустріч Кобзаря з 70-річним С. Г. Волконським, яка відбулася 25 березня 1858 року, та декабристом Персидським (Г. Я. Сергієнко вважав, що це був А. А. Бистрицький*) у Петербурзі. Саме він розповів поетові багато про повстання Чернігівського піхотного полку.

Отже, вважають дослідники, зустрічі Тараса Григоровича з декабристами, що поверталися із каторги та заслання, символізують єдність двох поколінь революціонерів, – наголошує П. М. Лісовий тоді професор Вінницького педагогічного інституту⁸³. Цікавим, на наш погляд, є узагальнюючі висновки того ж Г. Я. Сергієнка, хоча подібні є і в деяких інших дослідженнях на цю тему. Дослідник відзначає, що Т. Г. Шевченко особисто зустрічався з дев'ятьма декабристами (Ф. П. Толстим, О. В. Капністом, О. М. Муравйовим, І. О. Анненковим, В. І. Штейнгелем), знав про діяльність ще принаймні тридцяти. Великий Кобзар ретельно вивчав програму та досвід боротьби перших благовісників свободи. Ще перебуваючи у Нижньому Новгороді, Тарас Григорович дізнався про подвиг французьки Поліни Гебель, яка у 1828 році поїхала в Сибір слідом за своїм коханим декабристами І. О. Анненковим. І ще одне цікаве зауваження Л. Ф. Стеценка, на яке бажано звернути увагу. Він відзначає, що в “Щоденнику” слово “декабрист” Т. Г. Шевченко виділяє навіть графічно, пишучи його каліграфічним почерком і з великої літери.

Не менш важливими темами, над якими працювали вчені, є “Літературний вплив творчості декабристів на Т. Г. Шевченка” та “Кобзар – виразник революційних ідей апостолів свободи”. Тому в цій частині нашого дослідження ми хотіли б докладніше спинитися на літературознавчих аспектах цієї теми. Їх розробкою займалася

---

⁸² *Стеценко Л. Ф.* Вказ. праця. – С.

* Цю думку поділяємо і ми та інші дослідники. Див.: *Карабутенко І. Ф.* Шевченко в Москві / *Иван Федотович Карабутенко, Алексей Григорьевич Марусич, Михаил Иванович Новохатский.* – К.: Рад. письменник, 1989. – С. 181; *Латиш Ю.* Тарас Шевченко і декабристи (До концепції та історіографії проблеми) / *Юрій Латиш.* – С. 143.

⁸³ *Гимельфарб А. М.* Тарас Григорьевич Шевченко: Памятка читателю / *Анна Марковна Гимельфарб.* – М.: В надзагл.: ГБЛ, 1956. – С. 15–18; *Лісовий П. М.* О. Пушкін і Т. Шевченко про декабристів / *П. М. Лісовий* // *Українське літературознавство.* – 1979. – Вип. 33. – С. 7–8.

ціла низка дослідників, починаючи з П. П. Филиповича⁸⁴. Це у нього “питання про вплив поетичного спадку Рилєєва на художню творчість автора “Кобзаря” є, по суті, центральною темою книги”⁸⁵. У цій монографії розглядається увесь комплекс зв’язків революційної поезії Т. Г. Шевченка з громадською лірикою та епікою декабризму. “Не можна відмовити в ґрунтовності книжки П. Филиповича “Шевченко і декабристи””. Справедливо відзначалося, що дослідники 20–30-х років ХХ ст. “не тільки нагромаджували, а й ставили і частково розв’язували важливі проблеми шевченкознавства”⁸⁶.

Почалося знайомство майбутнього українського поета з літературною декабристською думкою із слуханням творів О. С. Пушкіна. Це відбулося ще на початку 30-х років ХІХ ст., як вважає Є. П. Кирилюк⁸⁷. О. С. Пушкін став найулюбленішим поетом Т. Г. Шевченка. Але далі той же дослідник висуває трохи необґрунтоване, як на наш погляд, судження про те, що “найкращим доказом того, що Шевченко справді любив О. Пушкіна... є вся літературна спадщина українського поета”.

Низка літературознавчих праць, особливо періоду 30–50-х років ХХ ст. сповнені полеміки з дореволюційними “українськими націоналістами”, які намагалися заперечувати вплив російської літератури, зокрема й О. С. Пушкіна на Т. Г. Шевченка. Разом з тим, О. І. Білецький цілком слушно закликав колег не потонути у штучному виведенні всієї творчості Кобзаря із ідейних джерел поборників правди: “Не “запозичення”, не “вплив”, а риси споріднення...геніїв ми повинні констатувати”.

Дослідники й досі продовжували розробляти питання літературних взаємозв’язків декабристів і Кобзаря, висвітлюючи

---

⁸⁴ *Филипович П. П.* Вказ. праця; *Насиннык А. Н.* Декабристы и Т. Г. Шевченко / А. Н. Насиннык // Южная правда. – 1939. – 16 января; *Івакін Ю. О.* Стиль політичної поезії Шевченка: Етюди / Юрій Олексійович Івакін. – К.: Вид-во АН УРСР, 1961. – 280 с.; *Хинкулов Л. Ф.* Шевченко / Леонид Федорович Хинкулов – Изд. 3-е, исправл. и доп. – М.: Молодая гвардия, 1966. – С. 76, 91, 97, 215–218, 222–223.

⁸⁵ *Оксман Ю. Г.* Вказ. праця.

⁸⁶ Шевченкознавство: Підсумки й проблеми. – К.: Наукова думка, 1975. – С. 173.

⁸⁷ *Кирилюк Є. П.* Вказ. праця.

ставлення великого сина українського народу до “споборників святої волі”⁸⁸.

Аналіз досліджень певних питань проблеми дає змогу зробити висновок, що триває процес нагромадження фактичного матеріалу про вплив декабристів-літераторів на формування світогляду й літературної творчості Т. Г. Шевченка. Вчені прийшли до висновку, що літературні твори декабристів і Кобзаря пронизує глибокий патріотизм і любов до батьківщини, глибокий революційний пафос. Головним лейтмотивом їхньої творчості, підкреслюють Н. Ярута, М. П. Гнатюк і Г. Лазаревський, є протест проти тиранії й кріпосницької дійсності, всеперемагаюче бажання жертвувати собою заради свободи народної, заклик до революційної розправи⁸⁹.

Відомий український радянський літературознавець Є. П. Кирилюк справедливо твердить, що Кобзар “зародився... до декабристів, пронесений ним крізь усе життя й творчість”, що “поема “Неофіти”... присвячена декабристам”⁹⁰. Про це каже й М. В. Нечкіна: “Великий український поет-демократ Т. Г. Шевченко схилився перед декабристами. Він назвав їх “невільниками святими”, хотів на крилах полетіти за Байкал, заглянути в “вертепи темнії і нори”⁹¹. До творців декабристської літератури Г. О. Гайдай відносить К. Ф. Рилєєва, В. К. Кюхельбекера, О. О. Бестужева-Марлінського, Ф. М. Глинку, О. І. Одоєвського, Є. О. Баратинського та ін.⁹²

Але особливого значення усі дослідники надають впливу рилєєвської лірики на формування майбутнього Кобзаря. Так,

---

⁸⁸ Ярута Н. Т. Шевченко і К. Рилєєв / Н. Ярута // Молодняк. – 1936. – № 4. – С. 106–115; Лазаревський Г. Три поети / Г. Лазаревський // Україна. – № 12. – С. 25; Волощенко П. И. Общественно-политические и философские взгляды П. И. Пестеля / Павел Иванович Волощенко // Автореф. дис...канд. философ. наук. – К., 1951. – С. 17.

⁸⁹ История украинской литературы. – К., 1954. – № I. – С. 192; Гнатюк М. П. Шевченко і декабристи / Микола Пилипович Гнатюк // Збірник студентських наук. праць Київ. пед. ін-ту. – К., 1955. – С. 29–30.

⁹⁰ Кирилюк Є. П. Пушкін і Шевченко / Євген Прохорович Кирилюк // Радянське літературознавство. – 1949. – Т. 2. – С. 29.

⁹¹ Нечкіна М. В. Движение декабристов / Милица Васильевна Нечкіна: В 2-х т. – М., 1955. – Т. 2. – С. 450.

⁹² Гайдай Г. О. Декабристські мотиви у творчості Шевченка / Г. О. Гайдай // Українська мова і література в школі. – 1964. – № 6. – С. 27–31.

Л. Ф. Стеценко вважає, що поезії Кіндрата Федоровича Рилєєва були для Т. Г. Шевченка доброю літературною школою. Саме після ознайомлення з ними та “Историей Малороссии” М. Маркевича у молодого поета виник інтерес до історичної тематики. Той же Маркевич часто розповідав молодому митцеві про свої стосунки з В. К. Кюхельбекером, К. Ф. Рилєєвим. До речі, Г. О. Гайдай та І. І. Пільгук побіжно згадують, що декабристів цікавила тема визвольної боротьби українського народу⁹³. К. Ф. Рилєєв задумав присвятити гайдамакам поему, яку, правда, не закінчив. Ф. М. Глінка написав поему “Зиновий Богдан Хмельницький или освобожденная Малороссия”. Як бачимо, ці ж самі історичні теми хвилювали і молодого Тараса Шевченка. С. А. Кривошапова, Т. П. Маєвська і Д. В. Чалий шукають паралелі між шевченківським Гонтою та рилєєвським Наливайком. Обоє їх, вважають вони, об’єднують душевні страждання, вірність присязі; в їх характерах багато романтичного⁹⁴. Але якщо декабристи славили переважно окремих історичних героїв, то Кобзар – народ⁹⁵. І. І. Пільгук також вважає, що всі вони не могли піднятися до наукового, матеріалістичного рівня осмислення історії. Тут хотілося б зауважити, що все-таки недоречною є постановка знаку рівності між двома такими поняттями, як “поезія” та “істмат”; кожен творець має право на своє власне розуміння і переосмислення історичних подій.

Далі той же дослідник піднімає цікаве питання про перегук ранніх ліричних поезій Т. Г. Шевченка “Думи мої...”, “Перебендя” з подібними рилєєвськими, де знаходять відображення передові погляди поетів на своє покликання. У баладах “Причинна”, “Тополя” І. І. Пільгук знаходить сприйняття Т. Г. Шевченком принципів народності декабриста, поета-романтика Катеніна.

---

⁹³ Пільгук І. І. Т. Шевченко і декабристи / Іван Іванович Пільгук. – К.: У надзаг.: МО УРСР, Київ. пед. ін-тут, 1958. – С. 3; Гайдай Г. О. Шевченко і декабристи / Г. О. Гайдай: Дис...канд. філолог. наук. – К., Київ. пед. ін-т, 1964. – С. 113–127.

⁹⁴ Кривошапова С. А. Освободительное движение и русско-украинские литературные взаимосвязи / Стелла Анатольевна Кривошапова, Татьяна Петровна Маевская, Дмитрий Васильевич Чалый. – К.: Наук. думка, 1982. – С. 55–57.

⁹⁵ Пільгук І. І. Вказ. праця. – С. 13.

Жоден дослідник творчості Т. Г. Шевченка не залишає поза увагою факт написання поетом “Тризни”. Хоча і в цьому питанні має місце припущення. Так, Г. Я. Сергієнко вважає, що безпосереднім поштовхом до її написання стала звістка про смерть засланого у Сибір декабриста М. М. Муравйова⁹⁶. Більшість учених стверджують факт спорідненості “Войнаровського” К. Ф. Рилєєва та “Тризни” Т. Г. Шевченка. В той же час С. А. Кривошапова (вона автор розділу) вважає героя цієї поеми різко відмінним від героїв інших творів української літератури тієї епохи⁹⁷. Доцент Київського університету Г. Г. Ігнатенко спеціально вказує, що вперше декабристська тема “зазвучала у Шевченка саме в цій поезії”⁹⁸, але якщо у “Тризні” подвиг та ідеї декабристів овіяні якимось містичним ореолом та писані з романтично-езопівським пафосом, то у “Сні” вже присутній реалістично возвеличений непохитний засланець, політичний борець⁹⁹. До речі, у цій монографії І. І. Пільгук намагається знайти спорідненість між В. Ф. Раєвським та Т. Г. Шевченком у зображенні “стану невігласів” та “череватих” й “пикатих” чиновників. Між іншим, той же дослідник вважає, що на створення образу Прометея у “Кавказі” вплинули О. С. Пушкін та М. Ю. Лермонтов. Стосовно ж написання “Сну” Ф. Я. Прийма у своїй роботі “Шевченко и русская литература” висловлює припущення, що одним із джерел опису декабриста-каторжника могли бути розповіді Варвари Репніної про С. Г. Волконського¹⁰⁰.

Через кілька років Кобзар сам стане жертвою царату, боротьбі з яким присвятив майже все своє свідоме життя. Найбільш гострі

---

⁹⁶ Сергієнко Г. Я. Декабристи і Шевченко / Григорій Якович Сергієнко. – 2-ге вид. – С. 74.

⁹⁷ Кривошапова С. А. Декабристское движение и русско-украинские литературные взаимосвязи // Кривошапова С. А. Освободительное движение и русско-украинские литературные взаимосвязи / Стелла Анатольевна Кривошапова, Татьяна Петровна Маевская, Дмитрий Васильевич Чалый. – С. 58–59.

⁹⁸ Ігнатенко Г. Г. Іскри вогню великого / Ганна Георгіївна Ігнатенко. – К., 1975. – С. 116.

⁹⁹ Лісовий П. М. Вказ. праця. – С. 6; Івакін Ю. О. Стиль політичної поезії Шевченка. Етюди / Юрій Олексійович Івакін.. – К.: Вид-во АН УРСР, 1961. – 280 с.

¹⁰⁰ Прийма Ф. Я. Шевченко и русская литература XIX века / Федор Яковлевич Прийма. – М., Л., 1961.

теми поезії Кобзаря у їх перегуку із декабристськими розглядає Г. О. Гайдай у серії наукових і популяризаторських робіт¹⁰¹.

Майже на десятиліття Тарас Григорович буде виключений із політичного та літературного життя Росії. Але вже перші зустрічі на волі, перші поезії та нотатки, писані дорогою до Петербурга свідчать, що живий інтерес до декабристів, готовність нести їх у народ не згасла. Зупинившись у Нижньому Новгороді Тарас Григорович читав нову літературу про “первістків свободи”, зокрема опубліковані у газеті “Колокол” та в альманаху “Полярная звезда”, де в цей час їх високо підносив О. І. Герцен. П. П. Филипович та його колега О. К. Дорошенко висловили думку про вплив творів О. І. Герцена на декабристів, на пізніші сприйняття та оцінку їх Т. Г. Шевченком¹⁰², що, зокрема, збагатило засоби історичної типізації картин самодержавно-кріпосницької дійсності у творах Кобзаря.

Там же, у Нижньому Новгороді, 8 грудня 1857 року Т. Г. Шевченко закінчив поему “Неофіти”, присвячену декабристам, поштоvhом до написання якої став, на думку Є. П. Кирилюка, пушкінський вірш “Лицинию”¹⁰³. Він же зауважує езопівську манеру розповіді, якою користувався О. С. Пушкін (“Лицинию”), Полежаєва (“Рок”). Як вважає ряд дослідників, у образі Алкіда втілено героїзм та революційну стійкість декабристів¹⁰⁴. У цій поемі поет вживає революційну лексику

---

¹⁰¹ *Гайдай Г. О.* Ідея слов’янського єднання у творах Т. Г. Шевченка і декабристів / Г. О. Гайдай // Звітно-наукова конференція кафедр / Київ. пед. ін-ту за 1962 р. Тези доповіді. – К., 1963. – С. 81–82; *її ж.* Анतिрелігійні мотиви у творчості Шевченка і декабристів / Г. О. Гайдай // Звітно-наукова конф. кафедри КПІ: Тези доповідей. – К., 1964. – С. 189–191; *її ж.* Співзвучність поглядів декабристів і Т. Г. Шевченка на покликання жінки-матері / Г. О. Гайдай // Дошкільне виховання. – 1864. – № 5. – С. 15–17 та ін.

¹⁰² *Дорошкевич О. К.* Шевченко в соціалістичному оточенні / Олександр Костьович Дорошкевич // Шевченківський збірник. – Т. I / Під ред. П. П. Филиповича. – К., 1924. – С. 52.

¹⁰³ *Кирилюк Є. П.* Вказ. праця.

¹⁰⁴ *Косян В. Ф.* Поема Т. Г. Шевченка “Юродивий” / Василь Хомович Косян // Питання шевченкознавства: Збірник статей. – Т. 3. – К., 1962. – С. 68–81; *Його ж* Поэтическое творчество Т. Г. Шевченко после ссылки (1857–1861 гг.) / Василий Фомич Косян: Автореф. дис...канд. филологич. наук. – К., 1963. – 21 с.; *Гайдай Г. О.* Декабристські мотиви у творчості Т. Г. Шевченка / Г. О. Гайдай // Укр. мова і література в школі. – 1964. – № 6. – С. 27–30.

О. С. Пушкіна та О. І. Герцена: “лицарі святі”, “слово правди”. Героям протиставляється “царство темне”, яке уособлює сили реакції. Пушкінський “Анджело” став поштовхом до написання поеми “Юродивий” (так вважає Є. П. Кирилюк). У цій поемі декабристам присвячені “чулі рядки” (Д. І. Багалій). Між іншим, Дмитро Багалій пише, що Т. Г. Шевченко мав намір написати про них цілу поему¹⁰⁵.

Краєзнавчому аспектові проблеми присвячена низка робіт, написаних переважно в останні десятиліття. Більшість із них стосується часу перебування Т. Г. Шевченка в Україні у 1843–1845 роках¹⁰⁶. Але є роботи українських і російських дослідників, що розповідають про перебування Тараса Григоровича в інших краях царської Росії¹⁰⁷. Громадянський подвиг декабристів, його вплив на світогляд Кобзаря, особисті контакти поета з декабристами і близькими до них людей – тема наукового дослідження М. Г. Казьмирчук. В ньому авторка звернула увагу на позицію М. С. Рєпніна, рідного брата декабриста С. Г. Волконського: з одного боку моральна підтримка брата, що не подобалося Миколі І, а з іншого – пошуки дворянських революціонерів після поразки їхнього збройного виступу¹⁰⁸.

На закінчення хотілося б наголосити, що, говорячи про ідейно-естетичну та тематичну спільність Т. Г. Шевченка і декабристів, не варто забувати, що Кобзар був ще й “достойним продовжувачем

---

¹⁰⁵ *Багалій Д. І.* Декабристи на Україні / Дмитро Іванович Багалій. – ДВУ, 1926. – С. 53.

¹⁰⁶ *Луценко О. І.* Перебування Т. Г. Шевченка у Яготині / О. І. Луценко // Український історичний журнал. – 1964. – № І. – С. 103–105; *Розум В.* Шевченко в Яготині / В. Розум // Дніпро. – 1962. – № І. – С. 126–130; *Попов В. М.* Шевченко і Київський університет. – К.: Вид-во КДУ, 1964. – 79 с.; *Неділько Г. Я.* Тарас Шевченко: Семінарії / Г. Я. Неділько, В. Я. Неділько. – К.: Вища школа, 1985. – 359 с.

¹⁰⁷ *Большаков Л. Н.* Їхав поет із заслання...: Пошуки. Роздуми. Дослідження / Леонід Наумович Большаков. – К.: Дніпро, 1977. – 327 с.; *Кривошапова С. А.* Вказ. праця. – С. 59.

¹⁰⁸ *Казьмирчук М. Г.* Декабристи і Шевченко: кілька штрихів до проблеми / М. Г. Казьмирчук // Декабристські читання. – Вип. VI. – К., 2000. – С. 24–26; *Її ж* Декабристи і Шевченко / М. Г. Казьмирчук // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – Вип. III. – К.: НАНУ, 2001. – С. 91–98; *її ж.* Декабристи і Шевченко / М. Г. Казьмирчук // Історія України. – 2002. – № 44 (300). – С. 1–4.

прогресивних традицій українського романтизму та народної творчості”¹⁰⁹. Протягом всього життя українського генія хвилювала доля “невільників святих”. Але, незважаючи на глибоку повагу Т. Шевченка до дворянських революціонерів, до їх безсмертного подвигу, неправильно було б ототожнювати його погляд з їхніми. Активну революційну боротьбу великий Тарас уявляв собі по-іншому¹¹⁰.

Сучасні дослідження проблеми “Декабристи і Т. Г. Шевченко” поповнилися двома працями. Одна – узагальнююча літературного напрямку, у традиційному руслі виявлення каналів знайомства поета з декабристами¹¹¹, друга – роздумами над тим, а чи читали декабристи–засланці твори Т. Г. Шевченка¹¹². Розпочнемо аналізувати роздуми Є. Руднева, оскільки вони були оприлюднені наприкінці ХХ ст. і деякі його матеріали будуть використані у статті, опублікованій у “Шевченківській енциклопедії” пізніше.

Руднев Є. розпочав свої виклади з коротенького переліку попередніх праць теми “Декабристи і Шевченко”, назвавши праці П. П. Филиповича, Ф. Я. Прийми і Г. Я. Сергієнка “Декабристи та революційні традиції на Україні”, забувши назвати ще одну монографію автора, а саме: “Декабристи і Шевченко” (К., 1983) яка витримала два видання. Зневажливо автор поставився й до наших та Ю. В. Латиша історіографічних статей, про які мова йшла раніше. Але звернемося до ґрунтовних роздумів автора, відзначимо й використання нового мало знаного архівного матеріалу із архівосховищ Іркутська та музейних документів. Це робить честь автору. Ці нові документи використовували й використовуватимуться послідовниками Є. Руднева. Власне, ці документи й дозволили автору поставити й висвітлити раніше нез’ясоване важливе питання “ставлення самих декабристів до

---

¹⁰⁹ *Гайдай Г. О.* Шевченко і декабристи в Нижньому Новгороді / Г. О. Гайдай // Наукові зписки Київського пед. ін-ту. – К., 1962. – Т. 33. – С. 56–57; *Большаков Л. Н.* “Все он изведаль...” Т. Шевченко: поиски и находки / Леонид Наумович Большаков. – К.: Дніпро, 1988. – 542 с.

¹¹⁰ *Павелко А. Ф.* Вказ. праця. – С.

¹¹¹ *Кухарчук Олександр.* Декабристи і Шевченко / Олександр Кухарчук // Шевченківська енциклопедія: В 6-ти т. – Т. 1. – К.: УРЕ, 2011. – С. 292–296.

¹¹² *Руднев Є.* “...Мне особливо понравилась строка из “Тризни” / Є. Руднев // Слово і час. – 1998. – № 3. – С. 5–10.

Шевченка, до його поезії та живопису, до його діяльності як борця за свободу і незалежність України”¹¹³.

Руднев Є., відштовхуючись від наявних у нього матеріалів, звернув увагу на те, що в Україні декабристи та їхні родини, зокрема сестра декабристів Семена і Олексія Капністів у 1843–1846 рр. у Полтаві на літературних вечорах читалися й обговорювалися деякі твори Т. Г. Шевченка (“Тризна”, “Сон”, “Великий льох”)¹¹⁴. Особливо цікаві матеріали автор навів, розповідаючи про те, як засланці-декабристи знайомилися з поетичними творами Кобзаря, оцінювали його літературний хист, соціальну позицію борця за краще майбутнє. Автор твердить, що поетичні твори у Сибір через М. М. Волконську переправляла В. М. Рєпніна. Автор статті наводить фрагменти неопублікованого листа С. П. Трубецького до І. Д. Якушкіна, в якому йшлося: “сьогодні відкрив для себе нового поета – Тараса Шевченка”¹¹⁵, а його поезія – це справжнє мистецтво, чудове і глибоко западає в душу. Ці вірші читали також О. В. Поджіо, П. О. Муханов, С. Г. Волконський та інші сибірські засланці-декабристи.

Отже, аналіз літератури й архівних джерел з проблеми “Декабристи і Т. Г. Шевченко” свідчить, що ця важлива історико-літературна сторінка нашої вітчизняної історії була у полі зору дослідників різних років і різних політичних й соціальних уподобань, наукових шкіл. Власне, це й визначило певні різночитання й оригінальні висновки, стало запорукою подальшого пошуку рукописних і архівних матеріалів, мало знаних у наш час опублікованих спогадів, щоденників, епістолярного спадку сучасників цих років. Дослідження Є. Руднева посилює зацікавленість новітніх дослідників до листування декабристів та їхнього оточення, як правило, написаних іноземними мовами, що, на наше глибоке переконання, зберігає багато цікавих фактів, котрі можуть вплинути на поглиблене опрацювання окремих сюжетів проблеми. Необхідно звільнитися від штучно нанесеного радянського бронзового напилення образу Кобзаря, забути про його сліпу послідовність ідей і дій російських революціонерів-

---

¹¹³ Руднев Є. “...Мне особливо понравились строки из “Тризны” / Є. Руднев. – С. 5.

¹¹⁴ Там само. – С. 6.

¹¹⁵ Там само. – С. 9.

демократів, а написати системне й об'єктивне дослідження з цієї проблеми.

§ 2. Декабристи і Шевченко

Початок ХІХ ст. виявився бурхливим та переломним для багатьох країн Європи, як у зовнішньополітичному становищі, так і у внутрішньому житті. Між Російською імперією, найбільшою феодальною державою – “європейським жандармом” та Францією, яка пережила Велику французьку революцію та встановлення наполеонівської імперії (1804 р.), скасування феодальних привілеїв, запровадження свободи буржуазного виробництва та рівності населення, не могла не спалахнула “блискавка 1812 року”. Обидві держави стрімко наближалися до воєнного конфлікту, маючи амбітні зовнішньополітичні плани участі в розподілі Європи й утвердженні власного шляху розвитку. Франко-російська війна 1812 р. збурила патріотичні почуття, спрямовані не тільки на захист Батьківщини зі зброєю в руках, а й на докорінну модернізацію суспільного ладу країни. Війна 1812 р. виховала покоління патріотів, “дітей 1812 року”, для яких жертвувати всім для Вітчизни було покликом серця.

Декабристи-дворяни першими виступили проти самодержавства та кріпацтва. В Російській імперії селяни-кріпаки були безправними рабами. Декабристи неодноразово підкреслювали, що саме існування кріпацтва та нехтування свободою особистості людини змусило їх переглянути власне ставлення до російської дійсності, штовхаючи до революційної боротьби. Кріпацтво сприймалося декабристами насамперед як глибока образа національної гідності та розцінювалося як гальмо господарського розвитку Росії, що прирікало країну на економічну відсталість. Війна 1812 р. змусила по-новому оцінити власний народ, який вперше зрозумів власні сили, патріотичне піднесення і прагнення до незалежності. Не менш важливим у формуванні ідеології декабристів стало піднесення масових рухів у повоєнні роки. Адже, на думку декабристів, суперечливість російської дійсності після розгрому Наполеона закономірно мала штовхати людей на шлях активних дій. Народ, який звільнив від наполеонівського ярма Європу, все-одно залишався у рабстві. У цих умовах війна за вітчизну із зовнішніми загарбниками

приводила до думки про необхідність боротьби з внутрішніми ворогами.

Оскільки більшість декабристів були військовиками, загальні розмірковування про пануючу в країні несправедливість та нехтування особистості призводили до невідповідності діючого режиму в армії та на флоті, до критики системи освіти й сприйняття, які там панували. Солдати служили по 25 років, зазнавали утисків та муштри з боку деяких офіцерів. Для частини командного складу очевидною стала необхідність зміни пануючого в армії режиму. Вони намагалися скасувати жорстокі тілесні покарання, припинити безпідставні кривди солдат, ввести ланкастерську систему взаємної освіти, опікуючись добробутом солдат. Проте подібні новації були розцінені самодержавством як “якобінська зараза”, експериментальні корпуси були розформовані, заслужених бойових офіцерів вижили із армії. Майбутні декабристи боляче реагували на всі ці події. В їхніх мемуарах відзначається гірко розчарування військовою службою. Від усвідомлення ницості кріпацтва та невдоволення порядками в армії було недалеко до критики всієї суті самодержавства.

Після Вітчизняної війни 1812 р. дворянська молодь захопилася творами французьких просвітителів та матеріалістів (Ф. Вольтера, Ж. Руссо, Ш. Монтеск'є), а також класичною політичною економією (А. Сміт, С. Сісмонді), вивчала конституції революційної Франції, Іспанії, Америки та інших країн. Під час закордонних походів офіцери російської армії на власні очі побачили контрасти суспільного життя країн Європи, де скасовано кріпацтво, і феодальної Росії, де кріпацтво існувало у найогидніших формах. Зміцнювалося переконання частини дворянських офіцерів російської армії в необхідності ліквідації самодержавства та кріпацтва. Саме свідомі офіцери, врятувавши Росію від Наполеона і здійснивши переможний похід у Європу, стали носіями ідей патріотизму. Невдоволення викликала й роль царату на міжнародній арені – активна участь у придушенні національно-визвольних рухів у Європі. Вирішальний вплив на декабристів здійснила російська нелегальна література про російську дійсність у волелюбних віршах О. Пушкіна та п'єсах О. Грибоєдова, про необхідність революційних змін у творах О. Радищева.

Усвідомлюючи складність боротьби, дворяни шукали форми об'єднання сил спочатку в артілях та масонських ложах, а згодом у

товариствах. Перше таємне товариство Союз порятунку (1816–1817) виникло серед гвардійських офіцерів-патріотів, учасників Вітчизняної війни 1812 р. та закордонних походів (брати Муравйови та С. і М. Муравйови-Апостоли, І. Якушкін, С. Трубецькой). Їх об'єднувало бажання віддати всі статки і сили задля покращення становища Вітчизни, ліквідації деспотизму та кріпацтва. Пізніше назва Союзу порятунку була змінена на Товариство істинних і вірних синів Вітчизни, учасники якого сподівалися вчинити збройний переворот та встановити конституційну монархію. Радикальна частина бажала вбити імператора Олександра I, що сприяло розколу товариства і його ліквідації. Подібна доля спіткала і Союз благоденства (1818–1821), створений у Москві П. Пестелем, С. Трубецьким, І. Якушкіним, М. Муравйовим, Ф. Толстим та іншими учасниками цього руху. Більш поміркований програмний документ “Зелена книга” дозволив розширити коло однодумців. Якщо у Союзі порятунку було 38 членів, то в Союзі благоденства вже 193. Союз благоденства не висував відкрито вимоги скасування кріпацтва та зміни існуючого ладу. Члени товариства зобов'язувалися переконувати поміщиків у потребі доброго ставлення до селян, власним прикладом надихати дотримуватися правил моральності, пропагувати передові ідеї у галузі сільського господарства, промисловості та торгівлі. Довкола цих двох Союзів дуже скоро виник ряд напівлегальних товариств, зокрема Орден російських лицарів (1814–1819), Військове товариство (1817–1818), Товариство Ф. Глинки (1819–1822), Товариство добра і правди (1820–1821), Ізмайлівське товариство (1820 – 1822)¹¹⁶, літературне товариство “Зелена лампа” (1819–1820), Вільне товариство любителів російської словесності (1816–1825). Ці товариства були нечисленними, але об'єднували як вже досвідчених декабристів, так і літераторів, митців, військових, дворян, інтелігентів, тобто нових однодумців та співчуваючих. Проте дуже швидко у Союзі благоденства декабристи також розділилися на два табори – ліберальний та радикально-республіканський, що призвело до виникнення двох нових товариств.

---

¹¹⁶ Ильин П. В. Новое о декабристах. Прощенные, оправданные и необнаруженные следствием участники тайных обществ и военных выступлений 1825–1826 гг. / Павел Владимирович Ильин. – СПб.: Нестор-История, 2004. – 664 с.

У січні – березні 1821 р. в Петербурзі та в Україні утворилися дві взаємопов'язані таємні організації – Північне і Південне товариства декабристів. У Південного товариства було створено управи у Кам'янці, Тульчині, Василькові. Тульчинська управа в Україні очолювалася П. Пестелем, навколо якого поступово збираються прихильники ідей республіканізму. Учасник Північного товариства М. Муравйов розробив проект “Конституції” про встановлення конституційної монархії, альтернативою якої став проект П. Пестеля “Руська правда” про встановлення республіки¹¹⁷. Саме розбіжність конституційних проектів могла стати перепоною до спільних дій Північного та Південного товариств, проте спільні погляди та завдання щодо знищення абсолютизму, кріпацтва та станового устрою в країні могли стати основою до порозуміння, створюючи можливість організаційного об'єднання. Були вироблені спільні тактичні принципи декабристських організацій – воєнна революція, збройне повстання, здійснюване армією без народної підтримки як стихійної та руйнівної сили.

Декабристи вирішили скористатися складною ситуацією із сходженням на престол Миколи I, адже після смерті бездітного Олександра I трон мав перейти до його брата Костянтина. Костянтин, одружившись із представницею незнатного стану, давно відмовився від трону, який мав перейти молодшому брату Миколі. Населення присягнуло Костянтинові 27 листопада 1825 р., але той не прийняв владу, тоді 14 грудня 1825 р. була призначена повторна присяга новому імператору Миколі I. Подібна ситуація уявлялася декабристам якнайзручнішою для початку повстання. Потрібно було викликати недовіру до законної імператорської влади, скориставшись безладдям, зайняти Зимовий палац та Петропавловську фортецю, арештувати імператорську родину. Проте нерішучість повстанців-офіцерів, незважаючи на героїзм солдатів на Сенатській площі, призвела до поразки. У січні 1826 р. повстання Чернігівського полку зусиллями уряду Миколи I також було придушене. Розпочалися арешти, допити та жорстокі покарання учасників декабристського руху. Одних позбавляли посад, титулів та власності, на інших чекало тривале заслання, важкі каторжні роботи та поліцейський нагляд. На всіх учасників

---

¹¹⁷ Див. малюнки 1 та 2 для порівняння двох програмових засад.

розповсюджувалося тавро зрадника. П'ятьох найактивніших декабристів – П. Пестеля, К. Рилєєва, С. Муравйова-Апостола, М. Бестужева-Рюміна та П. Каховського – було страчено. Загалом за участь у декабристському русі було покарано 142 особи.

Рух декабристів був важливим етапом визвольного руху в Російській імперії. Ідеї декабристів, приклад їхньої героїчної боротьби проти самодержавства справили великий вплив на розвиток революційних поглядів цілого покоління борців проти самодержавства та кріпацтва. Серед них був і Т. Г. Шевченко – шанувальник декабристів, талановитий художник і поет, палкий захисник інтересів народу. Все своє свідоме життя Т. Шевченко віддав служінню українському народу. Кобзаря глибоко цікавив громадський подвиг декабристів, він прославив їхню безсмертну справу в своїх поетичних творах, на сторінках “Щоденника”, назвав їх “благовістителами свободи”.

Через два роки після закінчення Вітчизняної війни 1812 р. 9 березня 1814 р. народився майбутній видатний український поет Тарас Григорович Шевченко в с. Моринці Звенигородського повіту Київської губернії. Його родина, хоч і мала колись вільне козацьке коріння, опинилася у кріпацтві, змушена була переїхати до с. Кирилівки, де зростатиме поет. Це село належало російському поміщику Василю Енгельгардту, який у Звенигородському повіті володів 12 селами і містечком, мав більш ніж 8 тис. кріпаків. Він був братом графині Олександри Браницької, яка мала великі маєтності у Білій Церкві та в селах, які налічували за приблизними підрахунками 300 тис. дес¹¹⁸.

З восьми років (1822 р.) Т. Шевченко навчався грамоти у дяків, а коли в 11 років (1825 р.) осиротів, почав працювати на дяка, продовжуючи навчатися. Тяжкі умови праці змусили його втекти від нього, шукаючи кращого ставлення у малярів та попів, у яких продовжив своє навчання. У 14 років Т. Шевченка зробили дворовим слугою сина і спадкоємця поміщика В. Енгельгардта Павла у Вільшані¹¹⁹. У 15 років (1829 р.), їдучи до Вільнюса з

---

¹¹⁸ Зайцев П. Життя Тараса Шевченка / Павло Зайцев. – 2-ге вид. – К.: Обереги, 2004. – С. 7.

¹¹⁹ Сергієнко Г. Я. Шевченко і Київ: Історико-біографічний нарис / Григорій Якович Сергієнко. – Київ: Дніпро, 1987. – С. 9.

паном, вперше побував у Києві ¹²⁰. У Вільнюсі, де деякий час жив П. Енгельгардт, серед студентів Віленського університету Т. Шевченко вперше почув про суспільно-політичний рух ¹²¹. Саме тоді, вважається, його вперше захопила думка про рівність і волю для кріпаків.

Новий господар не відрізнявся добрим норовом, до того ж спадок зменшувався, а борги зростали і якимось заставши Т. Шевченка вночі за перемальовуванням лубкового портрета героя Вітчизняної війни 1812 р. Матвія Платова ¹²², відшмагав за використання свічок. Проте ця подія не завадила йому надалі уперто розвивати талант художника та цікавитися учасниками Вітчизняної війни 1812 р., що неминуче призводило до знайомства з декабристським рухом, його учасниками та ідеями.

Аби надати власному статусу більшого блиску у Петербурзі, куди згодом переїхав П. Енгельгардт, він вирішує завести у маєтку власного художника, використавши успіхи Т. Шевченка в малюванні. Навчений художник піднімав статус пана краще за художника-самоука, тож 1831 – 1838 рр. Т. Шевченко навчається й живе на квартирі у живописця Василя Ширяєва. Відносна свобода дала можливість познайомитися з цікавими людьми та покращувати свою освіту, збирати дані про декабристів. Так, у 1835 р. Т. Шевченко познайомився з графом Федором Петровичем Толстим (1783 – 1873), віце-президентом Академії мистецтв, російським медальєром, різьбярем, художником, учасником Союзу благоденства ¹²³. У 1838 р. Т. Шевченко написав портрет шталмейстра Імператорського двору Миколи Олександровича Луніна, двоюрідного брата декабриста М. С. Луніна, який відзначався радикальними поглядами, був учасником Союзів порятунку та благоденства, Північного товариства. Після заслання і каторги він не припинив боротьби проти самодержавства, писав листи-памфлети проти існуючого ладу, спогади про діяльність

---

¹²⁰ Попов П. М. Шевченко і Київський університет / Павло Миколайович Попов. – К.: Вид-во Київський університет, 1964. – С. 5.

¹²¹ Прийма Ф. Я. Шевченко и русская литература XIX века / Федор Яковлевич Прийма. – М. – Л.: Изд-во АН СССР, 1961. – С. 33.

¹²² Шевченко Т. Г. Автобіографія / Тарас Григорович Шевченка. – Режим доступу: <http://lib.rus.ec/b/328471/read>

¹²³ Анісов В. Літопис життя і творчості Т. Г. Шевченка / Василь Федорович Анісов, Єлизавета Омелянівна Серєда. – К.: Дніпро, 1976. – С. 16.

декабристів, за що решту життя провів на Нерчинських копальнях¹²⁴. Загалом це знайомство сприяло розширенню відомостей Т. Шевченка про декабристів.

У Петербурзі ще була живою пам'ять про грудневі події 1825 р., зокрема широко обговорювалося у колах інтелігенції послання "В Сибирь" О. С. Пушкіна, "Исповедь Наливайки" К. Ф. Рилєєва, висміювалися самодурство самодержця та його сатрапів у сатирі декабристів, викривалися деспотизм та кріпосне право у творах письменників наступного покоління. Художник І. К. Зайцев читав учням-підмайстрам твори Пушкіна та Жуковського, його слухав і Т. Шевченко.

Маючи можливість жити на той час у центрі прогресивної культури, знайомитися з творами російських письменників-декабристів, Т. Шевченко саме у Петербурзі вперше почне складати вірші. Займаючись біографією Т. Шевченка, І. Я. Франко вважав, що саме у петербурзькому середовищі відбулося становлення світосприйняття поета, захоплення ним демократичними та революційними ідеями, бо для цього була вже підготовлена певна основа¹²⁵. У Петербурзі також відбулася доленосна зустріч Т. Шевченка із земляком-художником І. Сошенком та його друзями, які, розгледівши художній талант поміщицького слуги, вирішили викупити його із кріпацтва. Поміщик погодився відпустити Т. Шевченка за викуп у 2500 руб., який змогли зібрати завдяки лотерейному продажу картини К. Брюллова та участі у лотереї царської родини¹²⁶.

У травні 1838 р. Т. Шевченко здобуває волю і вступає на навчання до Академії мистецтв, де блискуче опановує гравірування, графіку та ілюстрацію¹²⁷. Особисте звільнення не означало припинення думок про тяжке становище закріпаченого народу. Революційне та демократичне світосприйняття

---

¹²⁴ *Шевченко Т.* Повне зібрання творів в 10 т. / ред. кол. О. Білецький та ін. – Т. 7. – Кн. 1. – К.: Вид-во АН УРСР, 1961. – № 13, 14.

¹²⁵ Т. Г. Шевченко в критиці: Зб. статей, рецензій та висловлювань визначних громадських діячів, критиків та письменників про Т. Г. Шевченка / Ред. К. П. Дорошенко. – К.: Держполітвидав, 1953. – С. 53.

¹²⁶ *Мартос П. І.* Епізоди з життя Шевченка / Петро Іванович Мартос // Спогади про Шевченка / Упоряд. і приміт. В. С. Бородіна і М. М. Павлюка. – К.: Дніпро, 1982. – С. 71.

¹²⁷ *Анісов В.* Літопис життя і творчості Т. Г. Шевченка / Василь Федорович Анісов, Єлизавета Омелянівна Серєда. – К.: Дніпро, 1976. – С. 22–23.

Т. Шевченка формувалося під безпосереднім впливом соціальних умов того часу. Народившись у сім'ї кріпаків, він на власному досвіді пізнав, що таке соціальне та національне гноблення, беззахисність народу перед панами. “Саме кріпацтво ненавидів він усіма силами душі своєї, і в цьому ніби вторував усім кращим настроям, як нашого суспільства, так і кращих представників тодішньої нашої літератури”, – писав у спогадах про Шевченка російський поет Я. П. Полонський¹²⁸. Власна доля та довколишні жахи кріпацтва залишили глибокий відбиток на сприйнятті життя. Злиденність та безправність кріпаків пробуджували протест проти такого становища, ненависть до царату, наміри змінити соціальний лад суспільства. Тому, навчаючись в Академії мистецтв, Т. Шевченко відвідує університет, слухає лекції з різних галузей знань, слідкує за журналістикою, спілкується з освіченими людьми Петербурга. Це дає різносторонню та широку освіту, вводить його в середовище інтелігенції, знайомить з революціонерами-декабристами.

У формуванні суспільних, політичних та естетичних поглядів Т. Шевченка важливу роль відігравала самоосвіта. Змога вільно читати твори з історії та філософії, займатися самоосвітою дало можливість розвивати сміливі, як на той час, думки про рівність, свободу, культуру, мову, державність. До того ж аби схвилювати душу читача, окрім таланту, потрібно було мати широкі знання з історії, соціології, педагогіки, вміти аналізувати суспільно-політичні умови, з'ясувати причини та передумови закріпачення, утвердження самодержавства. Та найважче те, чого не зробили у свій час декабристи, – донести ці знання до народу, спонукати його до дії. Саме у цей період Тарас Шевченко багато пише поетичних творів, які було видано збіркою “Кобзар” (1840), а також поеми “Гайдамаки” (1841) і “Гамалія” (1844).

Ідеї декабристів поширювалися серед студентів Академії мистецтв. На діяльності шевченкового вчителя К. Брюллова позначився вплив ідей декабристів, який ненавидів рабство, підтримував прояви вільнодумства вихованців. За твердженням

---

¹²⁸ Полонський Я. П. Спогади про Шевченка / Яків Петрович Полонський // Спогади про Шевченка / Упоряд. і приміт. В. С. Бородіна і М. М. Павлюка. – К.: Дніпро, 1982. – С. 338.

О. І. Герцена, картина Брюллова “Останній день Помпеї” відображала атмосферу років самодержавства за Миколи І ¹²⁹.

Середовище Петербурга, де була сильна українська громада, наштовхує поета на думку повернутися в Україну, ознайомитися ближче з діяльністю декабристів. Шляхи ознайомлення були різними – зв’язки з близькими до декабристів людьми, особисте знайомство з окремими представниками декабристського руху, вивчення декабристської літератури, герценівських видань “Полярная звезда”, “Колокол”, переклад українською російської літератури, що продовжувала декабристські традиції.

Познайомив Т. Шевченка з діяльністю декабристів Микола Андрійович Маркевич (1804–1860) – письменник, етнограф та історик. М. Маркевич – виходець із давнього українського дворянського роду, який у 1820 р. вступив на військову службу. В Петербурзі входив до кола О. Пушкіна, І. Пущина, В. Кюхельбекера, А. Дельвіга, К. Рилєєва, О. Бестужева. Після поразки повстання декабристів М. Маркевич вийшов у відставку, зацікавився історією та культурою України, зібрав колекцію історичних документів XVIII ст. Ще з років служби у війську він близько знав декабристів та підтримував добрі стосунки з ними. Саме завдяки йому Т. Шевченко ближче знайомиться з ідеями декабристів. Перша зустріч М. Маркевича з Т. Шевченком відбулася 1840 р. ще в Петербурзі, а згодом поет бував у його маєтку на музичних вечорах вже в Україні ¹³⁰. М. Маркевич розповідав про своє знайомство з декабристами, мав змогу аналізувати їхні ідеї та помилки, адже саме у цей час писав власні спогади. Він також розповідав про земляка та знайомого Шевченка О. В. Нікітенка, який мав схожу долю із Тарасом, бо був звільнений із кріпацтва завдяки декабристам К. Рилєєву, О. Муравйову, Є. Оболенському. На одному із музичних вечорів М. Маркевича Т. Шевченко познайомився з О. В. Нікітенком ¹³¹. Ця зустріч буде доленосною, адже О. В. Нікітенко, який закінчив Петербурзький

---

¹²⁹ Пільгук І. І. Т. Шевченко і декабристи / Іван Іванович Пільгук. – К., 1958. – С. 5–6.

¹³⁰ Литературное наследство / РАН Ин-т мировой лит-ры им. А. М. Горького / Ред. Ф. Кузнецов. – Т. 59. – М.: Наука, 1954. – С. 75.

¹³¹ Маркевич М. А. Щоденник // Спогади про Шевченка / Микола Андрійович Маркевич / Упорядн. і прим. В. С. Бородіна і М. М. Павлюка. – К.: Дніпро, 1982. – С. 72–73.

університет, став професором і літературним критиком, дозволив випуск книги Шевченка “Чигиринський Кобзар” і “Гайдамаки”. Музичні вечори М. Маркевича сприяли розширенню кола знайомств, виробленню власних поглядів на культуру, літературу та громадсько-політичне життя, тому Т. Шевченко присвятив йому вірша “Бандуристе, друже сизий”¹³².

Т. Шевченко глибоко цікавився діяльністю декабристів не лише у Петербурзі, а й в Україні, де він побував двічі – з травня 1843 по лютий 1844 і з квітня 1845 по квітень 1847 рр.¹³³. На Україні були організовані відомі декабристські гуртки, на Київщині, в районі Васильків – Фастів – Біла Церква відбулось наприкінці грудня 1825 р. повстання Чернігівського полку, кероване С. Муравйовим-Апостолом та М. Бестужевим-Рюмінім. У селах Триліси, Ковалівка, Мотовилівка, де діяли декабристи, залишилися свідки та спогади про події. На Полтавщині виник гурток, який згодом стане Товариством об’єднаних слов’ян, там жили й діяли брати декабристи Муравйови-Апостоли, які часто навідувалися до Капністів (Обухівка на Полтавщині).

У 1843 р. Т. Шевченко подорожує Україною, відвідує Чернігівщину, Київщину, Полтавщину, зустрічається з людьми, пов’язаними з декабристським рухом. У липні того ж року в с. Ковалівці Шевченко відвідує учасника руху декабристів, сина автора “Оди на рабство” Олексія Васильовича Капніста (1796–1867), товариша декабриста С. Муравйова-Апостола. Із родини Капністів вийшли двоє декабристів – син О. В. Капніст і вихованець М. І. Лорер, який у своїх записках відзначав, що в родині Капністів його виховували в дусі “правди, простоти і честі”. На початку 1820-х рр. у будинку Капністів в Обухівці збиралися передові люди для обговорення багатьох суспільних проблем. Серед них – учасники Союзу благоденства і Південного товариства. Справа декабристів була близькою О. В. Капністові, який присвятив батькові декабриста П. І. Пестеля вірш “Івану Борисовичу Пестелю”, в якому той благословляв синів та їхніх

---

¹³² *Анісов В.* Літопис життя і творчості Т. Г. Шевченка / Василь Федорович Анісов, Єлизавета Омелянівна Середя. – К.: Дніпро, 1976. – С. 30.

¹³³ *Казьмирчук М.* Декабристи і Шевченко / Марія Казьмирчук // Декабристи в Україні: дослідження і матеріали / Наук. редакція проф. Г. Д. Казьмирчука. – К.: Ін-т іст. України НАН України; Київ. нац. ун-т імені Тараса Шевченка. – 2005. – Т. 4. – С. 92.

однодумців на тяжкий і благородний подвиг в ім'я Росії та її поневоленого народу¹³⁴.

О. В. Капніст був членом Союзу благоденства з 1820 р., вів разом з П. Пестелем та М. Муравйовим-Апостолом дискусії про шляхи розвитку Росії. У Південне товариство не вступив, хоча йому пропонував це М. Бестужев-Рюмін. У 1826 р. був заарештований у справі декабристів, три місяці перебував під слідством у Петропавловській фортеці, але був звільнений “со вменением ареста в наказание”¹³⁵. Залишивши військову службу, він став почесним попечителем Миргородського повітового училища та предводителем місцевого дворянства. Сестра О. В. Капніста Софія Василівна Скалон залишила спогади, де розповідає про зв'язки Капністів з декабристами¹³⁶. У її спогадах відбито настрої й розмови, які, можливо, доводилося чути й Т. Шевченкові, коли він зустрічався з людьми, що мали зв'язки і знайомства з декабристами. Деякі твори Шевченка обговорювалися на літературних вечорах, що організовувала С. Скалон у Полтаві в 1843 – 1846 рр. Зокрема, у грудні 1846 р. заборонену поему “Кавказ” читав О. С. Афанасьєв-Чужбинський¹³⁷. На цих літературних вечорах читали й обговорювали також поеми “Тризна”, “Сон” (“У всякого своя доля”, 1843), містерію “Великий льох” (1845), “І мертвим, і живим, і ненародженим...” (1845)¹³⁸.

Незважаючи на різницю у віці та соціальному становищі, О. Капніст і Т. Шевченко потоваришували. Разом поет і колишній декабрист у липні 1843 р. завітали в Яготин до колишнього малоросійського військового губернатора Миколи Григоровича Рєпніна-Волконського (1777–1845), рідного брата декабриста С. Г. Волконського. Він був одружений з онукою останнього

---

¹³⁴ Сергієнко Г. Я. Шевченко і Київ: Історико-біографічний нарис / Григорій Якович Сергієнко. – Київ: Дніпро, 1987. – С. 64.

¹³⁵ Капнист Алексей Васильевич // Декабристы: Биографический справочник / Под ред. М. В. Нечкиной. – М.: Наука, 1988. – С. 77.

¹³⁶ Скалон С. В. (Капнист-Скалон С. В.) Воспоминания / Софья Васильевна Капнист-Скалон / Коммент. Г. Н. Моисеева // Записки русских женщин XVIII – первой половины XIX века. – М.: Современник, 1990. – С. 281–388.

¹³⁷ Воспоминания и рассказы деятелей тайных обществ 1820-х годов / Ред. Ю. Оксман. – М., 1933. – Т. 1. – С. 292–293.

¹³⁸ Руднев С. “...Мне особливо понравились строки из “Тризны”” (декабристи про Шевченка: нові матеріали) / Євген Руднев // Слово і час. – 1998. – № 3 – С. 5–6.

гетьмана України Кирила Розумовського, якій належали великі маєтності. Сім'я Рєпніних підтримувала зв'язки з С. Волконським та його дружиною М. М. Раєвською-Волконською. Існує думка, що князь М. Г. Рєпнін, співчуваючи декабристам, водночас виконував волю Миколи I – перекривав шлях заколотникам, не допускав їх на Лівобережну Україну¹³⁹. Разом із тим всім відомо про підтримку М. Рєпніним та його сім'єю декабристів. Як людина мисляча й високоосвічена, М. Рєпнін розумів необхідність прогресивних змін у Російській імперії, яка в своєму розвитку відставала від передових країн Європи у всіх галузях соціально-економічного життя. Поглядам його на суспільний лад був притаманний дворянський лібералізм, критичне ставлення до зловживань самодержавної влади. Після повстання декабристів та арешту С. Волконського М. Рєпнін не відмовився від свого брата, висловлював йому своє співчуття в листах у Петропавловську фортецю, а його малолітнього сина взяв у свою родину на виховання. В одному із листів, переданих С. Волконському, він характеризував Товариство декабристів як таке, що “мріяло досягнути добробуту Вітчизни”, але рішуче виступав проти застосування збройної сили, називаючи повстання “петербурзьким і васильківським заворушенням”¹⁴⁰. Висловлюючи думку про благородну мету змовників, князь виявляв певну, хоча й обмежену, прихильність до радикальних опозиціонерів¹⁴¹.

Як генерал-губернатор М. Г. Рєпнін брав участь у ліквідації наслідків повстання та арештах учасників декабристського руху, але при цьому намагався декому допомогти. Так, 5 січня 1826 р. він підписав таємне розпорядження на ім'я чернігівського цивільного губернатора з вимогою виявляти можливих бунтарів, котрі спробують “перейти в малоросійські губернії”, а тому радив посилити контроль за всіма, хто проїжджає й проходить через повіт та місто, а “без ясного документа про законний їх проїзд, були б

---

¹³⁹ Державний архів Чернігівської області. – Ф. 128. – Оп. 1. – Спр. 13889. – Арк. 1 – 3 зв.

¹⁴⁰ Жур П. Літо перше. З хроніки життя і творчості Тараса Шевченка / Петро Володимирович Жур. – К.: Дніпро, 1979. – С. 10, 111.

¹⁴¹ Казьмирчук М. Декабристи і Шевченко / Марія Казьмирчук // Декабристи в Україні: дослідження і матеріали / Наук. редакція проф. Г. Д. Казьмирчука. – К.: Ін-т іст. України НАН України; Київ. нац. ун-т імені Тараса Шевченка, 2005. – Т. 4. – С. 92.

зупинені”¹⁴². З іншого боку, М. Рєпнін попередив братів Капністів про можливий їх арешт за зв'язки з братами С. І. і М. І. Муравйовими-Апостолами. І. В. Капністу князь показав листування братів, які, у разі успіху повстання, висували його членом Тимчасового революційного правління¹⁴³.

Після розправи царизму над декабристами М. Рєпнін знайшов привід, щоб не з'явитися до Москви на церемонію коронації Миколи І. Такий вчинок одного із впливових сановників імперії, очевидно, тлумачився як своєрідний протест та опозиція щодо самодержця, тому за генерал-губернатором встановили таємний нагляд. У доносі із Полтави повідомлялося, що 1830 р. М. Рєпнін відвідав причетного до руху декабристів дворянина Василя Лукашечича (1788–1866). В. Лукашечич відзначився широкою матеріальною та військовою допомогою російській армії у Вітчизняній війні 1812 р. Будучи членом Полтавської масонської ложі “Любов до істини”, Товариства об'єднаних слов'ян, Союзу благоденства, підтримував ідеї незалежності України. Саме В. Лукашечич заснував Малоросійське таємне товариство. Після арештів декабристів за наказом імператора мав жити в селі під наглядом малоросійського генерал-губернатора.

Ширилися чутки про співчутливе ставлення М. Рєпніна до декабристів. Микола І шукав слушної нагоди аби усунути від служби незалежного чиновника – спочатку його обрали членом Державної ради, а згодом безпідставно звинуватили у розкраданні грошей, виділених для Полтавського інституту шляхетних дівчат. Обурений цим, у 1836 р. М. Рєпнін подав у відставку і демонстративно виїхав закордон, де перебував шість років. У 1842 р. Рєпніни повернулися в Росію і оселилися в Яготині. Їхній дім завжди залишався осередком суспільно-політичного та культурного життя. Після закордонної подорожі родина Рєпніних підтримувала зв'язки з В. Л. Лукашечичем, який часто бував у Яготині. Княжна В. М. Рєпніна приятелювала з його дочкою

---

¹⁴² Державний архів Чернігівської області. – Ф. 128. – Оп. 1. – Спр. 2957. – Арк. 1зв.

¹⁴³ *Казьмирчук М.* Декабристи і Шевченко / Марія Казьмирчук // *Декабристи в Україні: дослідження і матеріали* / Наук. редакція проф. Г. Д. Казьмирчука. – К.: Ін-т іст. України НАН України; Київ. нац. ун-т імені Тараса Шевченка, 2005. – Т. 4. – С. 92.

княгинею Є. В. Кейкуатовою, котра проживала в м. Макіївці Ніжинського повіту на Чернігівщині.

Під час перебування Т. Г. Шевченка в Яготині 1843 р. туди приїжджала й Є. В. Кейкуатова. Від неї Т. Г. Шевченко дізнався про участь В. Л. Лукашевича в Союзі благоденства, про зв'язки з Південним товариством. Так поступово поповнювалися відомості поета про учасників руху декабристів.

До Т. Шевченка, який тривалий час перебував у Яготині влітку й восени 1843 р., М. Г. Рєпнін ставився з повагою, цінував його освіченість, талант. Між ними відбувалися бесіди, зміст яких залишився невідомим. Але той факт, що він замовив Т. Шевченку дві копії з його портрета, свідчить про певні симпатії опального князя до колишнього кріпака.

Старша донька М. Г. Рєпніна Єлизавета вийшла заміж за дворянина П. І. Кривцова, який служив чиновником російського посольства в Італії та опікувався вітчизняними художниками, відрядженими до Риму для вдосконалення майстерності (П. С. Петровський, А. М. Мокрицький, В. І. Штернберг, П. М. Орлов). Ці художники були знайомими або друзями Т. Шевченка. Про них він розпитував Є. М. Кривцову. Від неї довідався й про брата П. І. Кривцова Сергія – підпоручика гвардійської кінної артилерії, який належав до Північного товариства декабристів (1824), а після поразки повстання був засуджений, позбавлений чинів, дворянства та засланий до Сибіру.

В Яготині Т. Шевченко майстерно виконав дві копії з портрета князя М. Рєпніна роботи швейцарського художника Й. Горнунга. Саме тоді спалахують почуття у княжни В. М. Рєпніної, доньки князя та племінниці декабриста С. Г. Волконського, до Т. Шевченка. Княжна була на п'ять років старша за поета, знала кілька іноземних мов, мала літературний талант і вишуканий художній смак. Декабристи та їхні послідовники в Росії справили на В. Рєпніну глибокий вплив: вона усвідомлювала жорстокість самодержавно-кріпосницького ладу, проти якого вони виступали, відсталість кріпацтва, горе та страждання людей. Вона не могла збагнути, що така талановита людина, як Т. Шевченко, могла бути кріпаком і що його друзі мусили викупляти його на волю. Це їй здавалося жахливим і безглуздим водночас.

На час повстання декабристів В. Рєпніній сповнилося 17 років і її боляче вразили розправи, влаштовані Миколою І над

декабристами, особливо коли батькового брата С. Г. Волконського було заарештовано як державного злочинця. Вона не вірила, що благородний, розумний та добрий князь здатний на злочин і все життя вважала його заслання несправедливою справою. Княжна стала найближчою за духом, ідейною соратницею свого дядька. Вводила Т. Шевченка в декабристську тематику, обстоюючи їхні людські чесноти, цілком поділяючи прагнення до скасування кріпацтва¹⁴⁴. Під впливом В. Рєпніної поет написав поему “Тризна”, присвятивши її пам’яті декабристів, зокрема померлому на засланні одному з керівників Північного товариства М. М. Муравйову. Поема близька за ідейним змістом до поеми К. Рилєєва “Войнаровський” та вірша О. І. Одоєвського “Тризна”. Також Т. Шевченко намалював і подарував В. Рєпніній автопортрет. Вона ж, високо цінуючи талант поета, сприяла поширенню його художніх творів. А в одному із листів до свого духовника Ш. Ейнара В. Рєпніна писала про своє захоплення Т. Шевченком, відзивалася про нього як про геніального поета. В. Рєпніній належить стаття “К биографии Шевченко”¹⁴⁵.

Княжна захоплювалася не лише подвигами декабристів, а й їхніх дружин, які поїхали за ними в Сибір. Серед них була її тітка Марія Миколаївна Волконська. 2 липня 1827 р. В. Рєпніна писала М. М. Волконській у Сибір: “Ви знаєте, як я люблю Вас та мого дорогого дядю, Ви завжди присутні в моїх думках – щоденно, кожної хвилини...”¹⁴⁶. Відверте співчуття княжна висловлювала декабристам у своєму щоденнику, до якого вписала копію листа К. Ф. Рилєєва до дружини напередодні страти. Вечори, влаштовані В. Рєпніною, завжди були сповнені згадками та розповідями про діяльність декабристів.

В. Рєпніна постійно листувалася з Марією Волконською, що робило її характеристики декабристів для Т. Шевченка дуже точними і яскравими. Так, за свідченням С. М. Волконського образ В. Рєпніної в пам’яті трьох поколінь сім’ї Волконських став символом моральної непогрішимості та безпомилковості

---

¹⁴⁴ *Зайцев П.* Життя Тараса Шевченка / Павло Зайцев. – К.: Обереги, 2004. – С. 134.

¹⁴⁵ *Шевченко Т. Г.* Зібрання творів: У 6 т. / Голова ред. кол. М. Жулинський. – К.: Наукова думка, 2003. – Т. 6. – С. 319.

¹⁴⁶ *Жур П.* Літо перше. З хроніки життя і творчості Тараса Шевченка / Петро Володимирович Жур. – К.: Дніпро, 1979. – С. 179.

суджень¹⁴⁷. Можна припустити, що в листах до М. Волконської В. Рєпніна писала й про Т. Шевченка, а дружина декабриста ділилася інформацією про поета з чоловіком.

Нині дослідники переконують, що декабристи у Сибіру добре знали про талановитого українського поета і вели розмови про Т. Шевченка у своєму колі. Спираючись на листування В. Рєпніної з М. Волконською та на її спогадах про місця, де жила родина Волконських, можна виділити період з 1844 по 1847 рр. Тоді Волконські переїхали із с. Петровський Завод до с. Урика поблизу Іркутська на поселення, де жили декабристи Микита та Олександр Муравйови, М. С. Лунін. За тридцять кілометрів од Іркутська в селі Ойоку відбували заслання С. П. Трубецькой з дружиною та дітьми, Ф. Ф. Вадковський та О. М. Сутгоф. В Ялуторовську перебували І. Якушкін, М. Муравйов-Апостол, І. Пуцин, Є. Оболенський, В. Тізенгаузен та О. Єнтальцев; у Кургані – О. Брігген, М. Басаргін, І. Повало-Швейковський, Д. Щепін-Ростовський. У Красноярську – В. Давидов, М. Митьков, М. Свиридов. У місті Селенгінську Іркутської губернії – брати Микола та Михайло Бестужеви.

Так, 16 липня 1848 р. Марія Волконська у листі до брата Олександра з обережністю писала: “Читаємо мало, проте все ж таки читаємо. Частіше за інше – про рослини й дерева Сибіру, останнім же часом – і твори поетів. Особливо незнайомих нам досі, котрих дуже рекомендують нам прочитати родичі...”¹⁴⁸. Можна припустити, що тут М. Волконська пише про вірші Т. Шевченка, про які їй писала княжна В. Рєпніна. Це підтверджується і тим, що у листі від 17 грудня 1848 р. С. П. Трубецькой до І. Д. Якушкіна писав: “Сегодня открыл для себя нового поэта – Тараса Шевченко. Доля у него зело тяжкая, похожая чем-то на нашу. А понеже стихи оные сиречь настоящее искусство, прекрасное и глубоко западающее в душу, то и к пииту сему сразу чувствуешь уважение глубокое...”¹⁴⁹.

С. П. Трубецькой писав у грудні 1848 р. М. О. Бестужеву в Іркутськ: “...читали вслух в узком кругу две поэмы малоросса

---

¹⁴⁷ Згадки про це зустрічаються в 2-му томі видання “Архів князів Волконських” (Париж, 1928).

¹⁴⁸ Руднев Є. “...Мне особливо понравились строки из “Тризна”” (декабристи про Шевченка: нові матеріали) / Євген Руднев // Слово і час. – 1998. – № 3. – С. 9.

¹⁴⁹ Там само. – С. 9.

Тараса Шевченко “Тризна” и “Кавказ”. Они запрещены и распространяются в списках. Их нам принесла М. Н. Отменные стихи! Муханов и Поджио зело хвалили их, прямо-таки были в восторге от оных сочинений. С. Г. стихи тоже понравились, как и Каташе, Панову. “Тризна” написана на великоросском языке, а “Кавказ” – на малоросском, кой я изучил немного, когда жил в Киеве в 25-м году и ездил елико возможно по Малороссии. Молодец сей пиит! Мне особливо понравились строки из “Тризны”¹⁵⁰. То ж декабристи С. П. Трубецькой, П. О. Муханов, М. О. Панов, О. В. Поджио, С. Г. Волконський, як бачимо, ставилися до Т. Шевченка доброзичливо, з повагою. Вони високо цінували і його вільнолюбні вірші, і його самого як борця за свободу, за кращу долю свого народу.

Таким чином, сім’я Рєпніних була не тільки найголовнішим джерелом, з якого Т. Шевченко черпав знання про рух декабристів, їхні світоглядні позиції, а й джерелом для ознайомлення декабристів з поезіями українського поета, світоглядом передових революційних демократів. У домі Рєпніних витав дух декабризму, протесту проти царського самодержавства. Завдяки В. Рєпніній Т. Шевченко не тільки отримав чимало відомостей про «апостолів правди», познайомився з їхньою творчістю у великій князівській бібліотеці (17 тис. книг), де були твори К. Ф. Рилєєва, О. О. Бестужева-Марлінського та багатьох інших декабристів-літераторів. Також Т. Шевченко зміг зустрітися з колишніми членами Малоросійського таємного товариства – артилерійським полковником В. А. Глинкою та дійсним статським радником С. М. Кочубеєм, які, судячи з листів княжни В. Рєпніної до М. Волконської, були частими гостями її батька. Можна припустити, що Т. Шевченко міг бачитися та розмовляти з ними, зокрема й про визволення України і декабристів. Т. Шевченко знав про арешт і допити С. Кочубея в 1826 р., про причетність полковника В. Глинки до Малоросійського таємного товариства¹⁵¹.

Знайомству з подвигами декабриста В. Глинки сприяли відвідини сіл Березова Рудка та Линовиця Полтавської губернії, де Т. Шевченко зустрічався з членом гуртка молодих дворян-

---

¹⁵⁰ Руднев Є. “...Мне особливо понравились строки из “Тризны”” (декабристи про Шевченка: нові матеріали) / Євген Руднев // Слово і час. – 1998. – № 3. – С. 10.

¹⁵¹ Там само. – С. 5–6.

вільнодумців художником-літератором Я. П. Бальменом (1813–1845), який симпатизував декабристам. Саме йому присвячена поема Т. Шевченка “Кавказ”, як людині, яка загинула на війні з горцями за чужі самодержавні інтереси. У спогадах “Уривки з покинутого щоденника” Я. Бальмен розповідає про свою зустріч з В. А. Глинкою, який був шурином Ф. Г. Вишневського, члена Північного товариства¹⁵². Слід відзначити, що доля декабриста Ф. Вишневського після повстання склалася так само, як у Т. Шевченка, – він був позбавлений чинів та засланий у солдати, брав участь у російсько-турецькій війні 1828 – 1829 рр. «Уривки з покинутого щоденника» – біографічна повість про любов Я. Бальмена до С. Г. Вишневської, батько якої заборонив їм одружуватися. Я. Бальмен написав чимало повістей, деякі з них присвятив декабристам¹⁵³. Зацікавлений розповідями Я. Бальмена Т. Шевченко також познайомився з родиною Вишневських, у яких гостював у с. Фарбоване Пирятинського повіту.

Перебуваючи в Україні, Т. Шевченко познайомився з Оксаною Бодисько із Ніжина, племінницею братів-декабристів Бодиськів. Б. А. Бодисько – лейтенант, а М. А. Бодисько – мічман Гвардійського морського екіпажу, хоч і не належали до декабристського товариства, але 14 грудня 1825 р. приєдналися до повсталих і вийшли із зброєю на Сенатську площу, за це були позбавлені чинів та дворянства і заслані до різних корпусів та фортець. О. Бодисько розповіла Т. Шевченкові про своїх рідних, а також допомагала поширювати надруковану в 1844 р. поему “Тризна”. Збереглися листи О. Бодисько, де вона захоплювалася талантом Т. Шевченка, зичила натхнення, переказувала про хід поширення і продажу примірників “Тризни”¹⁵⁴.

Подорож Україною справила великий вплив на Т. Шевченка, сприяла зміцненню його ідейних позицій, пізнанню та сприйняттю ідей декабристів, що насамперед пов’язано із суспільно-політичним

---

¹⁵² *Лашкевич А.* Род Вишневских / А. Лашкевич // Киевская старина.– 1887. – № 5 – С. 89 – Режим доступу [http://iht.univ.kiev.ua/library/ks/1887/kievskaya-starina-1887-5-B-\(3672-3690\).pdf](http://iht.univ.kiev.ua/library/ks/1887/kievskaya-starina-1887-5-B-(3672-3690).pdf)

¹⁵³ *Братченко О. В.* Малоизвестный русский писатель-романтик Яков де Бальмен / О. В. Братченко // Філологічні трактати. – 2010. – Т. 2. – № 4. – С. 12–19.

¹⁵⁴ Листи до Т. Г. Шевченка. 1840–1861 / Упоряд. Л. Кодацька, ред. Є. Кирилюк. – К.: Вид-во АН УРСР, 1962. – С. 32–33.

життям того часу, з безправним становищем кріпаків. На Україні Т. Шевченко спостерігає тяжке становище населення на фоні прекрасної мальовничої природи, що послужить створенню серії малюнків “Живописна Україна”¹⁵⁵ та гострої політичної поеми “Сон” (1844), яка тісно переплітається з спогадами про декабристів – «царів волі» та про їхні волелюбні ідеали. Ці обставини посилюються й намаганням поета викупити у 1844 р. на волю братів Микиту і Йосипа у поміщика П. Енгельгардта, який бажав отримати 2000 руб. Такої суми у Т. Шевченка не було, тому він не зміг викупити братів на волю¹⁵⁶. Щоб допомогти зібрати гроші для викупу братів поета, княжна В. Репніна допомагала у розповсюдженні серед поміщиків білетів на видання “Живописної України”¹⁵⁷. Розповсюджувати серію малюнків допомагав також О. В. Капніст, який зберігав рукописи творів “Сон” та “Кавказ”¹⁵⁸.

Після закінчення курсу навчання в Академії мистецтв у 1845 р. Шевченко здобуває звання художника та право на проживання в Україні. Друге перебування його на Україні тривало два роки – з квітня 1845 і до його арешту 5 квітня 1847 р. Це був період активної творчої, політичної та громадської діяльності Т. Шевченка, який здійснив багато подорожей Україною. Отримавши від Тимчасової комісії для розгляду давніх актів доручення – змалювати історичні пам’ятки для її видань, подорожував містами і селами Чернігівщини, Полтавщини, Київщини, Волині, Поділля, де знаходив друзів та однодумців.

У поміщика О. Лук’яновича в селі Мар’їнському на Полтавщині поет мав змогу не тільки малювати портрети і краєвиди, а й спілкуватися з селянами. У Миргороді (жовтень 1845) познайомився з П. Шершавицьким, сином декабриста М. Шершавицького, деякий час проживав у нього¹⁵⁹. Саме тоді Т. Шевченко написав ряд віршів, а також містерію “Великий льох”

---

¹⁵⁵ Владич Л. “Живописная Украина” Тараса Шевченка / Л. Владич. – К.: Мистецтво, 1963. – С. 10.

¹⁵⁶ Шевченко Т. Г. Зібрання творів: У 6 т. / Голова ред. кол. М. Жулинський. – К.: Наукова думка, 2003. – Т. 6. – С. 322.

¹⁵⁷ Владич Л. “Живописная Украина” Тараса Шевченка / Л. Владич. – К.: Мистецтво, 1963. – С. 54.

¹⁵⁸ Сергієнко Г. Я. Шевченко і Київ: Історико-біографічний нарис / Григорій Якович Сергієнко. – К.: Дніпро, 1987. – С. 63.

¹⁵⁹ Зайцев П. Життя Тараса Шевченка / Павло Зайцев. – К.: Обереги, 2004. – С. 175.

(21 жовтня 1845), яка складається з трьох частин – “Три душі”, “Три ворони” і “Три лірники”, а також епілога під назвою “Стоїть в селі Суботові”. Тут вперше згадується слово “декабрист”.

У цей період знайомиться з поміщиком Іваном Олександровичем Якубовичем, батьком декабриста Олександра Якубовича, запис про це зробить у власному щоденнику 20 липня 1857 р. Декабрист О. І. Якубович (1792–1845) – виходець із дворян Роменського повіту на Полтавщині, навчався в Московському університетському пансіоні, з 1816 р. перебував на військовій службі, брав участь у війні проти горців на Кавказі, де був тяжко поранений у голову. Він належав до літературного товариства “Зелена лампа”, яке близько стояло до “Союзу благоденства”. На час вступу до Північного товариства О. Якубович був капітаном Нижньогородського драгунського полку. Приїхавши із Кавказу, відважний офіцер у червні 1825 р. запропонував Північному товариству план негайного вбивства царя Олександра I під час літнього свята в Петергофі. К. Ф. Рилєєв, Є. П. Оболенський, О. І. Одоєвський, М. М. Муравйов, О. О. Бестужев-Марлінський умовили О. Якубовича відкласти здійснення цього наміру. Під час повстання декабристів у Петербурзі О. Якубович був призначений помічником диктатора С. П. Трубецького і прибув на Сенатську площу разом з ротами Московського полку. Йому доручалося захопити Зимовий палац, арештувати царську родину та Державну раду, що йому виконати не вдалося. За вироком Верховного кримінального суду О. Якубовича засуджено по першому розряду на довічну каторгу, яка була замінена 20-річною каторгою на Нерчинських копальнях. Лише через 13 років (1839) О. Якубовича переведено на поселення спочатку в Іркутськ, а потім в Єнісейську губернію під пильний нагляд поліції. Цей сміливий і рішучий офіцер-декабрист дуже зацікавив Т. Шевченка.

У середині листопада 1845 р. близько двох тижнів Т. Шевченко жив у маєтку декабриста С. Н. Самойлова у селі В’юнищах¹⁶⁰. Там поет написав поему “І мертвим, і живим, і ненарожденним землякам моїм в Україні і не в Україні моє дружнє посланіє” і під ним поставив дату 14 грудня 1845 р., відзначивши цим 20-ті роковини повстання декабристів. Як і в поемі “Сон”, у цьому творі змальовано тяжке становище трудового народу.

---

¹⁶⁰ Шевченківський словник. – Т. 2. – К., 1977. – С. 193.

Як співробітник Київської Археографічної комісії Т. Шевченко подорожує Україною у пошуках фольклорного та етнографічного матеріалу, що ще більше заохочує до оспівування українського минулого та закликів до революційної боротьби у поетичній творчості. А ще поет навідується до родичів у село Кирилівку. У цей же період поетичні твори стають яскраво антисамодержавними, про що свідчить збірка “Три літа” (1843–1845).

У 1845 р. Т. Шевченко оселяється у Києві – центрі генерал-губернаторства, що підпорядковувало своїй владі Київську, Подільську і Волинську губернії. Генерал-губернатором тоді був Д. Г. Бібіков, якого називали деспотом та самодуром через занадто жорсткі заходи проти повстань, змов та суспільних рухів. Не кращим за нього був губернатор Київщини І. І. Фундуклей, який збирав великі податки з селян, придушував будь-який прояв непокори проти поміщиків¹⁶¹. Т. Шевченка захопило у Києві не тільки славне історичне минуле, багатовікова культура, а й напружене суспільне і політичне життя. Там ще жили ідеї та традиції декабристів Південного товариства, де під час зимових Контрактів 1822–1825 рр. відбувалися його з’їзди. Революційний дух міста, посіяний “благовісниками свободи”, живив творчість українського поета¹⁶². Але боротьби проти самодержавства методом поетичної творчості виявилось замало і Т. Шевченко починає прагнути рішучих дій, беручи участь у таємній політичній організації Кирило-Мефодіївському товаристві.

Київ славився як центр освіти і науки, до яких так прагнув Т. Шевченко. Київський університет, заснований у липні 1834 р., мав слугувати зміцненню самодержавства, вихованню нових покірних підданих імператора та режиму. Проте університет піддався впливу визвольного руху, який започаткували ще декабристи. У 1843 р. в Київському університеті було тільки три факультети (філософський, юридичний та медичний), друкарня, ботанічний сад, кабінети¹⁶³. В університеті на той час працювали викладачами видатні вчені. Першим ректором став М. Максимович,

---

¹⁶¹ Сергієнко Г. Я. Шевченко і Київ: Історико-біографічний нарис / Григорій Якович Сергієнко. – К.: Дніпро, 1987. – С. 15.

¹⁶² Сергієнко Г. Я. Шевченко і Київ: Історико-біографічний нарис / Григорій Якович Сергієнко. – К.: Дніпро, 1987. – С. 3, 4.

¹⁶³ Сергієнко Г. Я. Шевченко і Київ: Історико-біографічний нарис / Григорій Якович Сергієнко. – К.: Дніпро, 1987. – С. 22, 23.

який згодом очолював філософський факультет та кафедру руської словесності¹⁶⁴. Т. Шевченко познайомився з М. Максимовичем у 1843 р., вже знав про його захоплення українським фольклором та етнографією, особисте знайомство з декабристами К. Рилєєвим та В. Кюхельбекером, причетними до декабристського руху літераторами О. Сомовим та М. Гнедичем¹⁶⁵.

Вважається, що Т. Шевченко прагнув стати вчителем малювання у Київському університеті, бо хотів не тільки передавати юнацтву набуті знання і майстерність, але й виховувати його в революційному дусі¹⁶⁶. Крім того, поет прагнув бути більш незалежним матеріально, бо вчителю малювання платили 500 руб., а співробітникові Археографічної комісії лише 150 руб. на рік. Таким чином, якби Т. Шевченко працював на цих посадах, то мав одержувати 650 руб. сріблом. Ця зарплата на той час була середнього розміру, бо професори університету отримували значно вищі зарплати – до 4500 руб., але значно нижчі отримували чиновники в середині XIX ст. – від 100 до 300 руб., столяри та теслярі – близько 300 руб. на рік. На початку XIX ст. розкішну квартиру в Петербурзі можна було винайняти за 20 руб. на місяць, житло середньої вартості коштувало 1,3 руб. на місяць. Фунт м'яса коштував до 6 коп., десяток яєць – 2 коп., пляшка шампанського – 1,5 руб.¹⁶⁷

9 грудня 1846 р. Т. Шевченко подає заяву на ім'я попечителя навчального округу про зарахування на посаду вчителя малювання у Київському університеті св. Володимира. 5 березня 1847 р. його кандидатуру затверджують. Лист міністра народної освіти С. С. Уварова про призначення Шевченка учителем малювання Київського університету на один іспитовий рік датовано 21 лютого 1847 р., а в Києві його одержано 2 березня¹⁶⁸. Але оскільки

---

¹⁶⁴ Попов П. М. Шевченко і Київський університет / Павло Миколайович Попов. – К.: Вид-во Київський університет, 1964. – С. 7.

¹⁶⁵ Попов П. М. Шевченко і Київський університет / Павло Миколайович Попов. – К.: Вид-во Київський університет, 1964. – С. 8.

¹⁶⁶ Рудько М. П. Тарас Шевченко і Київський університет / Микола Порфірович Рудько. – К.: Вид-во Київський університет, 1959. – С. 3.

¹⁶⁷ Оклады русских офицеров в начале XIX века // Гусарский исторический музей. Гусары в войнах. – Режим доступу <http://www.kulichki.com/gusary/istoriya/stati/oklady/>

¹⁶⁸ ЦДІАК України. – Ф. 442. – Оп. 796. – Спр. 361. – Арк. 111зв.

Шевченка тоді в місті не було, він довідався про це рішення тільки в день власного арешту – 5 квітня 1847 р.¹⁶⁹.

Можливо, ініціатива щодо роботи Т. Шевченка в Київському університеті виходила від Рєпніних, зокрема княжни В. Рєпніної. Так, у листі до В. Рєпніної Т. Шевченко відзначає: “По ходатайству Вашему... я был определен в Киевский университет...”. Справа в тому, що мати В. Рєпніної доводилася родичкою дружині міністра народної освіти графа С. С. Уварова, який і вирішуватиме, кого з претендентів призначити вчителем малювання. Також призначенню Т. Шевченка вчителем малювання сприяла та обставина, що він був учнем знаменитого живописця К. Брюллова, близького до імператорської родини. Крім того, попередній вчитель малювання К. Павлов вчився в Академії мистецтв разом з К. Брюлловим, знав Т. Шевченка як талановитого художника і улюбленого учня свого товариша. Вважається, що К. Павлов не подавав у відставку доки Т. Шевченко не повернувся до Києва із експедиції по Волині, адже всі клопотання його конкурентів було відхилено через їхню передчасність¹⁷⁰.

Слід відзначити, що на посаду вчителя малювання претендувало ще три художники, в тому числі один академік, який понад 20 років вдосконалювався в живопису закордоном. Одним із конкурентів на цю посаду був викладач Київського інституту благородних дівчат Шлейфер, за якого клопотала директриса цього закладу. Поміщик Подільської губернії художник Наполеон Буяльський мав проект відкриття школи живопису, академік Петербурзької Академії мистецтв Й. Габерцеттель, який жив у Лондоні та мав там виставки власних робіт¹⁷¹. Тому боротьба за посаду вчителя малювання у Київському університеті була запеклою. Ще однією перевагою перед титулованими кандидатами у Т. Шевченка стало зобов'язання безкоштовно працювати у

---

¹⁶⁹ *Шевченко Т. Г.* Зібрання творів: У 6 т. / Голова ред. кол. М. Жулинський. – К.: Наукова думка, 2003. – Т. 6. – С. 334.

¹⁷⁰ *Рудько М. П.* Тарас Шевченко і Київський університет / Микола Порфирович Рудько. – К.: Вид-во Київський університет, 1959. – С. 20.

¹⁷¹ ЦДІАК України. – Ф. 442. – Оп. 796. – Спр. 361. – Арк. 12 – 14зв.; *Рудько М. П.* Тарас Шевченко і Київський університет / Микола Порфирович Рудько. – К.: Вид-во Київський університет, 1959. – С. 15, 56.

літографії університету, яка була нерентабельна через високі зарплати іноземного літографа та пресера¹⁷².

Недовго довелося Т Шевченку обіймати посаду вчителя малювання у Київському університеті, бо за активну участь у Кирило-Мефодіївському товаристві буде під конвоєм доставлений до Петербурга. Близько двох місяців триватимуть допити. Зламати та примусити до зізнання Т. Шевченка не змогли, мабуть, йому тоді часто згадувалися подвиги декабристів, їхня відданість та непохитність переконань. Вірші, написані поетом у цей період, буде об'єднано у цикл "У казематі", де Т. Шевченко продовжував й далі викривати вади самодержавства, наслідуючи стиль сатиричних поезій декабристів, показуючи царів як простих людей з притаманними їм вадами. Так, поет висміював імператрицю Олександру Федорівну, порівнюючи її із засушеним опеньком, через її худорлявість та нервовість, яка начебто з'явилася після повстання декабристів.

За таке зухвальство Т. Шевченка заслали в солдати до Оренбурга, з суворою припискою імператора Миколи I заборонити писати та малювати. Героїчні приклади поведінки значної частини декабристів під час слідства і на засланні безперечно вплинули на гартування стійкості та незламності ідей поета, який карався, мучився, але не каявся, продовжуючи таємно писати, малювати та вивчати культуру оточуючих народів. Так само, як це робили декабристи.

У 1848 р. Т. Шевченко був включений штатним художником до складу Аральської експедиції, під час якої написав багато творів, де відбилися переживання та туга поета за батьківщиною. В Оренбурзі та Орську Т. Шевченко познайомився з багатьма освіченими людьми, які високо цінували його талант поета і художника, клопоталися про полегшення його долі солдата-засланця. Серед них вихідці із України – урядовці Оренбурзької прикордонної комісії брати Ф. М. і М. М. Лазаревські, С. П. Левицький, лікар М. С. Александрійський, а також штабс-капітан К. І. Герн, капітан-лейтенант О. І. Бутаков, учений-мандрівник О. І. Макшеев, штурман К. Є. Поспелов, польські революціонери-засланці Т. Вернер, Б. Залеський та інші. Завдяки такому оточенню на засланні інтерес Т. Шевченка до революціонерів-декабристів не

---

¹⁷² Рудько М. П. Тарас Шевченко і Київський університет / Микола Порфірович Рудько. – К.: Вид-во Київський університет, 1959. – С. 20.

зник. Так, М. Лазаревський у 1841–1846 рр., перебуваючи на чиновницькій службі у Тобольську, познайомився з колишнім членом Північного товариства В. І. Штейнгелем. Він зустрічався з іншими декабристами, які в ті роки відбували заслання в Тобольську, або ж знав про них від В. Штейнгеля, зокрема про членів Північного товариства: О. М. Муравйова, І. О. Анненкова, П. М. Свистунова; членів Південного товариства – О. П. Барятинського, братів М. С. і П. С. Бобрищевих-Пушкіних, А. В. Єнтальцева. Коли після заслання поет особисто зустрічався у Нижньому Новгороді та Петербурзі з деякими декабристами, то мав уже певні відомості про них саме від М. Лазаревського. У 1850 р. М. Лазаревський переїде до Петербурга і стане радником Петербурзького губернського правління, але продовжуватиме листуватися з Т. Шевченком, допомагатиме йому матеріально, клопотатиметься про повернення із заслання.

У 1850 р. відбудеться другий арешт Т. Шевченка та заслання до Новопетровського укріплення на півострові Магишлак, де він, незважаючи на ще більш суворий нагляд, продовжує писати та малювати, а також захоплюється скульптурою. У цей період пише автобіографічні твори на українську тематику російською мовою (“Наймичка”, “Музикант” тощо). У повісті “Музикант” Т. Шевченко виявив свою обізнаність з творчістю письменника-декабриста О. О. Бестужева-Марлінського, даючи характеристику його повісті “Фрегат “Надежда”.

На засланні Т. Шевченко продовжує листуватися з В. Рєпніною, А. І. Лизогубом, Я. Г. Кухаренком, Ф. П. Толстим, А. І. Толстою, М. М. Лазаревським, О. М. Плещєєвим. За цей час збереглося 73 листи Т. Шевченка і 40 листів до нього. Але поступово погрозами їх змушують відмовлятися від листування з поетом. Так, 27 червня 1850 р. шеф жандармів О. Ф. Орлов заборонив княжні В. Рєпніній листуватися з Т. Шевченком¹⁷³. Про тяжкі наслідки втручання жандармів у листування Т. Шевченка з його друзями свідчить той факт, що протягом 1851–1855 рр. він майже зовсім не отримував листів і дуже переживав таку ізоляцію від зовнішнього світу.

---

¹⁷³ Тарас Шевченко: Документи та матеріали до біографії. 1814 – 1861 / Упорядн. Л. Полянничко, ред. Є. Кирилук. – К.: Вища школа, Вид-во при КДУ, 1982. – С. 208–209.

У 1857 р. Тараса Шевченка було звільнено завдяки клопотанню впливових друзів, серед яких був Ф. Толстой. Він брав активну участь у викупі Т. Шевченка із кріпацтва та в період заслання опікувався поетом. Справа в тому, що поету дозволено було після амністії під покровительством графа жити в Петербурзі, продовжуючи вчитися в Академії мистецтв¹⁷⁴. Графиня А. І. Толстая, дружина Ф. Толстого, була палкою прихильницею творчості Т. Шевченка¹⁷⁵, якого вона називала “бажаним гостем”, а він її – “святою заступницею”¹⁷⁶. У власному щоденнику 22 липня 1857 р. на другий день після одержання звістки про волю Т. Шевченка записав, що з нетерпінням чекав тієї хвилини, “в которую я сердечною слезою благодарности омочу руку моей благороднейшей заступницы графини Настасии Ивановны и ее великодушного супруга графа Федора Петровича. О мои незабвенные благодетели! Без вашего человеколюбивого заступничества, без вашего теплого, родственного участия к моей печальной судьбе меня бы задушил всемогущий сатрап в этом безотрадном заточении. Благодарю вас, мои заступники, мои избавители. Вся радость, все счастье, вся моя светлая будущность суть ваше нетленное добро, мои единые, мои святые заступники!”¹⁷⁷.

Завдяки дружбі з Ф. Толстим Т. Шевченко глибше знайомиться з спадщиною декабристів після заслання. Адже граф брав участь у Союзі благоденства, мав зв'язки з багатьма представниками декабристського руху. Декабристи О. Бестужев та К. Рилєєв були найближчими його друзями. У 1825 р. він був арештований, але через недостатність доказів звільнений. У родині Толстих про декабристів згадували завжди позитивно, про що свідчать спогади

---

¹⁷⁴ *Благовещенський О. О.* Шевченко в Петербурзі (1858–1861) / О. О. Благовещенський // Спогади про Тараса Шевченка. – К.: Дніпро, 1982. – С. 287.

¹⁷⁵ *Полонський Я. П.* Спогади про Шевченка / Я. П. Полонський // Спогади про Шевченка / Упорядн. і прим. В. С. Бородіна і М. М. Павлюка. – К.: Дніпро, 1982. – С. 338.

¹⁷⁶ *Благовещенський О. О.* Шевченко в Петербурзі (1858–1861) / О. О. Благовещенський // Спогади про Тараса Шевченка. – К.: Дніпро, 1982. – С. 287; Шевченко Т. Г. Дневник 1857–1858 / ред. Срибная К. А. – К.: Изд-во “Молодь”, 1963. – С. 153.

¹⁷⁷ *Шевченко Т. Г.* Дневник 1857–1858 / Тарас Григорович Шевченко. / ред. Срибная К. А. – К.: Изд-во “Молодь”, 1963. – С. 64–65.

дочок Ф. Толстого – М. Ф. Каменської та К. Ф. Юнге, з якими товаришував Т. Шевченко після повернення із заслання¹⁷⁸. До того ж, більшість декабристів, повернувшись після амністії до Петербурга, як і Т. Шевченко, були бажаними гостями у Толстих. Завдяки цьому поет знайомився з декабристами особисто, зокрема, з бароном В. І. Штейнгелем.

Після звільнення із заслання Т. Шевченко починає вести щоденник (“Журнал”), на сторінках якого вживає лексику, притаманну декабристам¹⁷⁹. Поет вів щоденник з 12 червня 1857 р. по 13 липня 1858 р., майже щоденно викладаючи найзаповітніші думки та плани, записуючи враження про зустрічі. “Щоденник” має велике значення для висвітлення зустрічей поета з декабристами, подальшого збирання Т. Шевченком спадщини революціонерів. Розмови, згадки знайомих про декабристів захоплювали поета, як це видно з ряду нотаток у його щоденнику.

Повернення Т. Шевченка до Петербурга було тривалим, проте немарним – відбулися його зустрічі з випускниками Київського університету в Астрахані, які повідомляли безліч новин та інформації, якої так бракувало на засланні. В Астрахані Т. Шевченко зустрів свого учня, купця, рибпромисловця та мецената О. О. Сапожникова, який разом з братом успадкував від батька величезні багатства. Компанія “Братья Сапожниковы” володіла 42 тисячами десятин землі, 12 великими рибними промислами, 8 пароплавами і 12 баржами, а щорічний оборот компанії досягав 9 млн. крб. Як меценат О. О. Сапожников дозволяв собі деякий лібералізм – матеріально допомагав поету в його скрутному становищі після заслання, можливо, з вдячності за те, що Шевченко вчив його малювати. Він запропонував Т. Шевченку каюту на абованому ним пароплаві “Князь Пожарский”. Пливучи місяць (серпень – вересень 1857 р.) пароплавом “Князь Пожарский” Волгою Т. Шевченко познайомився з забороненими виданнями альманаху “Полярная звезда” за 1824 р., що видавався К. Ф. Рилєєвим та О. О. Бестужевим-Марлінським завдяки капітанові Володимиру

---

¹⁷⁸ Юнге К. Ф. Спогади про Шевченка / Катерина Федорівна Юнге // Спогади про Шевченка / Упорядн. і прим. В. С. Бородіна і М. М. Павлюка. – К.: Дніпро, 1982. – С. 279–283.

¹⁷⁹ Пільгук І. І. Т. Шевченко і декабристи / Іван Іванович Пільгук. – К., 1958. – С. 31.

Васильовичу Кишкіну¹⁸⁰. Капітан пароплава був прогресивною людиною, служив військовим моряком на Балтійському і Чорноморському флотах, здобув чин лейтенанта, а з 1857 р. керував комерційними суднами. За спогадами Т. Шевченка, вони з В. Кишкіним були давніми знайомими, можливо ще з Петербурга або з Мангишлака. Їхній дружбі сприяли не лише демократичні погляди В. В. Кишкіна, а й його незнатне походження¹⁸¹. 17 вересня 1857 р. Т. Шевченко слухав, як читалися твори декабристів: “Капитан наш вытащил из-под спуда “Полярную звезду” 1824 года и прекрасно прочитал нам отрывок из поэмы “Наливайко”, а Сапожников – отрывки из поэмы “Войнаровский””¹⁸². Поет давно був знайомий з цими творами К. Рилєєва, але знав, що вони були заборонені. Слід відзначити, якщо поема “Войнаровский” справді була опублікована в “Полярной звезде” за 1824 р., то “Наливайко” – в тому ж альманасі, але за 1825 р. Таким чином, на пароплаві капітан В. В. Кишкін переховував “Полярную звезду” за 1824 – 1825 рр.

Наприкінці 1857 – на початку 1858 рр. Т. Шевченкові довелося у Нижньому Новгороді півроку чекати дозволу їхати до Петербурга під пильним наглядом поліції, продовжуючи літературну творчість та художню діяльність. Саме у Нижньому Новгороді зростає інтерес Т. Шевченка до декабристів. У той час загострюється боротьба довкола селянського питання і згадуються декабристи та їхні ідеї. Т. Шевченко читає багато літератури також і про декабристів, слухає розповіді про них. Він уважно слідкує за герценівськими лондонськими виданнями “Полярная звезда” та “Колокол”, які продовжували традиції декабристів. Передмова до першої книги “Полярной звезды”, що вийшла 1855 р., О. І. Герцен розпочав зі слів: “Мы кладем у порога России первую книжку “Полярной звезды” и ждем с доверием и самоотвержением, усыновите ли вы ее, узнаете ли вы в ней хоть слабый отблеск

---

¹⁸⁰ Сергієнко Г. Я. Шевченко і Київ: Історико-біографічний нарис / Григорій Якович Сергієнко. – К.: Дніпро, 1987. – С. 151.

¹⁸¹ Шевченко Т. Г. Дневник 1857–1858 / Тарас Григорович Шевченко / ред. Срибная К. А. – К.: Изд-во Молодь, 1963. – С. 87.

¹⁸² Шевченко Т. Г. Дневник 1857–1858 / Тарас Григорович Шевченко / ред. Срибная К. А. – К.: Изд-во Молодь, 1963. – С. 108.

“Полярной звезды” Рылеева и Бестужева”¹⁸³. На обкладинці – портрети п’яти декабристів, страчених за наказом царя Миколи I. 3 листопада 1857 р. Т. Шевченко записав враження від книги: “Обертка, т. е. портреты первых наших апостолов-мучеников, меня так тяжело, грустно поразили, что я до сих пор еще не могу отдохнуть от этого мрачного впечатления. Как бы хорошо было, если бы выбить медаль в память этого гнусного события. С одной стороны – портреты этих великомучеников с надписью “Первые русские благовестители свободы”, а на другой стороне медали – портрет неудобозабываемого Тормоза с надписью “Не первый русский коронованный палач””¹⁸⁴. Брошура О. Герцена “Крещенная собственность” також викликала велике захоплення Т. Шевченка, адже продовжила розвивати визвольні ідеї декабристів. 11 жовтня 1857 р. Шевченко записав до щоденника: “Сердечное, задушевное человеческое слово! Да осенит тебя свет истины и сила истинного Бога, апостол наш, наш одинокий изгнанник!”¹⁸⁵.

У Нижньому Новгороді Т. Шевченко також зустрічається з людьми, пов’язаними з декабристами, зокрема з поетом-сатириком П. В. Шумахером та начальницею Нижньогородського Маріїнського інституту благородних дівчат М. О. Дороховою, які були знайомі з багатьма декабристами.

Марія Олександрівна Дорохова (1811–1867) була дочкою камергера О. О. Плещеева і графині Г. І. Чернишової. Батько належав до літературного товариства “Арзамас”, підтримував знайомство з О. С. Пушкіним та літераторами-декабристами. Рідні брати М. О. Дорохової Олександр і Олексій (член Північного товариства) за зв’язки з декабристами притягувалися до слідства і тривалий час були в’язнями Петропавловської фортеці. До того ж поматері двоюрідними братами М. О. Дорохової були декабристи З. Г. Чернишов та брати І. Ф., Ф. Ф. та О. Ф. Вадковські, з якими

---

¹⁸³ Герцен А. И. Полное собрание сочинений и писем: в 21 т. / Под ред. М. К. Лемке. – П.: Лит. изд. отд. Наркомата по просвещению, 1919. – Т. 8. – С. 221.

¹⁸⁴ Шевченко Т. Г. Дневник 1857–1858 / Тарас Григорьевич Шевченко / ред. Срибная К. А. – К.: Изд-во Молодь, 1963. – С. 136.

¹⁸⁵ Шевченко Т. Г. Дневник 1857–1858 / Тарас Григорьевич Шевченко / ред. Срибная К. А. – К.: Изд-во Молодь, 1963. – С. 127.

вона разом зростала та виховувалася¹⁸⁶. З. Г. Чернишов товаришував з братами Муравйовими, але активної участі у повстанні декабристів не брав. І. Ф. Вадковський був арештований у 1822 р. за участь у повстанні Семенівського полку ще до повстання декабристів, але опікувався звільненням із заслання братів-декабристів. Ф. Ф. Вадковський очолював радикальну течію декабристів Північного та Південного товариств, які виступали за царевбивство, писав та співав сатиричні пісні про царську родину. Наймолодший із братів – О. Ф. Вадковський, учасник Таємного товариства декабристів, мав намір взяти участь у повстанні Чернігівського полку¹⁸⁷.

Перший чоловік М. Дорохової Р. І. Дорохов був сином знаменитого партизана 1812 р. Він зустрічався з декабристами, І. І. Пущиним, О. С. Пушкіним, М. Ю. Лермонтовим, В. А. Жуковським та іншими відомими людьми. Письменник Л. М. Толстой зробив його прототипом Долохова – героя роману “Війна і мир”, а поет О. С. Пушкін присвятив йому вірша. Подружжя Дорохових мало дочку Ніну, але чоловік прагнув ратних подвигів – поїхав боротися з горцями на Кавказ, а М. Дорохова з дочкою – у Сибір. У серпні 1849 р. вона стала директрисою Іркутського інституту шляхетних дівчат. Та невдовзі помирає дочка, а згодом і чоловік.

У 1840-х рр., проживаючи в Іркутську, М. Дорохова познайомилася з декабристом П. О. Мухановим, який перебував там на довічному засланні через участь у Північному товаристві. П. Муханов (1799–1854) – дворянин, штабс-капітан лейб-гвардії Ізмайловського полку, літератор, член Союзу благоденства, підтримував зв'язки з Північним і Південним товариствами. У 1822–1824 рр. П. Муханов перебував на службі в Києві як ад'ютант генерала М. М. Раєвського, сини якого також були учасниками декабристського руху. Літературні й наукові праці П. Муханова

---

¹⁸⁶ Марія Александровна Дорохова. – Воскресенье 14 октября 2012. – Режим доступу: <http://www.liveinternet.ru/users/instituyka//post243388318/>; Шевченко в Нижнем Новгороде. – Горький: Кн. изд-во, 1958. – 222 с. – (К 100-летию пребывания Т. Г. Шевченко в Нижнем Новгороде).

¹⁸⁷ Елисеєв В. В. Из рода Вадковских / В. В. Елисеєв // Портал липецких сетевых ресурсов. – Режим доступа <http://www.lipetsk.ru/town/kraeved/pe02vadk.html?pass=1&backurl=/town/kraeved/pe02vadk.html&>

друкувалися в журналах “Сын Отечества”, “Северный архив”, “Московский телеграф”. Коли у Москві стало відомо про поразку повстання на Сенатській площі, П. Муханов запропонував сміливий план – поїхати в Петербург, вбити Миколу I і визволити із Петропавловської фортеці заарештованих товаришів. Цей план здійснити не пощастило, але він вказував на рішучість і радикальність поглядів П. Муханова.

Декабрист П. Муханов та М. Дорохова збиралися одружитися, але декабрист раптово помер. Після цього М. Дорохова їде до Петербурга, дорогою зупиняється у декабриста І. І. Пущина в Ялutorовську. Дворянин Іван Іванович Пушин (1798–1859) – член Союзу благоденства, активний діяч Північного товариства, учасник повстання на Сенатській площі. Засуджений за першим розрядом на довічну каторгу, відправлений у Сибір – спочатку в Читу, потім переведений на Петровський завод (1830), а з 1839 р. – на поселення в Тобольську губернію. Проживаючи в Ялutorовську, І. Пушин зійшовся з буряткою, від якої мав позашлюбних дітей – сина Івана і дочку Анну. Повернувшись із Сибіру, І. Пушин 1857 р. одружився з вдовою декабриста Н. Д. Фонвізіною. М. Дорохова взяла на виховання позашлюбну доньку Анну, назвавши її Ніною, на честь власної доньки, яка померла. Т. Шевченко, негативно характеризуючи І. Пущина, наголошував, що заступнику свободи не гідно мати позашлюбних дітей, не можна пробачити “аморальної незалежності”, яка личить тільки “забубенному” гусару або поміщику-собачнику¹⁸⁸.

М. Дорохова, отримавши посаду начальниці Нижньогородського Маріїнського інституту благородних дівчат, переїхала до Нижнього Новгорода з вихованкою Анною-Ніною. У місті вона влаштовувала зустрічі прогресивних людей того часу, саме там відбудеться її зустріч із Т. Шевченком. Впливова та авторитетна М. Дорохова розповідала поетові про власні знайомства з декабристами, зокрема про І. І. Пущина та Г. С. Батенькова, коли вони перебували у Нижньому Новгороді. Після амністії (1856) багато декабристів, повертаючись із заслання через Нижній Новгород, гостювали у М. Дорохової. Серед них – О. Ф. Брігген, С. Г. Волконський, І. О. Анненков, І. Д. Якушкін, О. О. Крюков, П. М. Свистунов. Так, П. М. Свистунов назвав її

---

¹⁸⁸ Шевченко Т. Г. Дневник 1857–1858 / Тарас Григорьевич Шевченко / ред. Срибная К. А. – К.: Изд-во Молодь, 1963. – С. 137, 138.

“спільницею, яку не замінить ніхто”. Він висловив, безперечно, загальну думку декабристів, яким вона допомагала. У М. Дорохової зупинялися всі декабристи, які поверталися із заслання через Нижній Новгород.

У М. Дорохової Т. Шевченко зустрівся з давнім знайомим, поетом-сатириком В. П. Шумахером, який привіз з-за кордону та ознайомив його із герценівською газетою “Колокол” № 4¹⁸⁹. Ця газета виходила у Лондоні з 1 липня 1857 р. як додаток до «Полярной звезды». Можливо, запис у щоденнику Т. Шевченка “4 № “Колокола”” свідчить, що поет читав усі чотири номери газети, яка виходила щомісячно. У “Колоколе” Герцен віддавав шану декабристам, їхній різносторонній антикріпосницькій діяльності. У четвертому номері О. І. Герцен захищав декабристів та критикував книгу М. А. Корфа, що висвітлювала історію повстання 14 грудня з точки зору самодержавства. Під впливом читання видань О. Герцена Шевченко ще більше довідується про декабристів і переймається долею «апостолів свободи».

У Дорохової відбулося тісніше знайомство з нижньогородським губернатором, попечителем Маріїнського інституту і колишнім декабристом Олександром Миколайовичем Муравйовим (1792–1863), першим із засновників Союзу спасіння. Т. Шевченко високо цінував “человеческое святое слово” О. Муравйова на захист селян, про що записав у власному щоденнику від 19 лютого 1858 р.¹⁹⁰. О. Муравйов чи не єдиний із декабристів так відкрито й сміливо після заслання виступав проти кріпацтва, за поліпшення долі селян, за права людини. Поет з великою повагою пише в щоденнику про О. Муравйова, малює його портрет. О. Муравйов розповідав Т. Шевченкові про Київ, адже у середині 1850-х рр. їздив у зв’язку з хворобою очей на прийом до знаменитого хірурга Володимира Опанасовича Караваєва, професора медичного факультету Імператорського університету св. Володимира¹⁹¹. Саме через М. Дорохову І. Пущин отримав вітальну промову О. Муравйова у справі звільнення селян і

---

¹⁸⁹ Шевченко Т. Г. Дневник 1857–1858 / Тарас Григорьевич Шевченко / ред. Срибная К. А. – К.: Изд-во Молодь, 1963. – С. 170.

¹⁹⁰ Шевченко Т. Г. Дневник 1857–1858 / Тарас Григорьевич Шевченко / ред. Срибная К. А. – К.: Изд-во Молодь, 1963. – С. 177.

¹⁹¹ Муравьев А. Н. Сочинения и письма / Александр Николаевич Муравьев / Под ред. М. В. Нечкиной. – Иркутск, 1986. – С. 339, 341, 421.

передав її іншим однодумцям, колишнім декабристам. Її високо оцінив Т. Шевченко.

Після знайомства з М. Дороховою Т. Шевченко 31 жовтня 1857 р. записав у щоденнику: “Возвышенная, симпатичная женщина! Несмотря на свою аристократическую, гнилую породу, в ней так много сохранилось простого, независимого человеческого чувства и наружной силы и достоинства”. Він був частим гостем на вечорах у М. Дорохової, намалював портрети її та її прийомної доньки¹⁹². М. Дорохова була зв’язковою між двома поколіннями революціонерів – декабристами та демократами 1850-х рр.

У Нижньому Новгороді Т. Шевченко безпосередньо знайомиться з декабристом І. О. Анненковим, який повернувся із заслання. І. Анненков, прийнятий П. І. Пестелем до Південного товариства, був прихильником “Руської правди”, серед його друзів-декабристів були Ф. Ф. Вадковський, О. М. Муравйов, П. М. Свистунов. Брав активну участь і в Північному товаристві. 16 жовтня 1857 р. Т. Шевченко запише у щоденнику, що “благотворительно познакомился” з І. Анненковим. Т. Шевченка вразило, що він, сивочолий та величний вигнанець, зовсім не проявляв люті проти несправедливих суддів та вироку. “Благотворительно перед тобою, один из первозванных наших апостолов!”, – записав Т. Шевченко¹⁹³. З Анненковим Т. Шевченко говорив про долю декабристів, згадували про М. Тургенєва та його працю¹⁹⁴. М. Тургенєв – активний учасник руху декабристів, який продовжував діяльність за кордоном, був засуджений заочно. За кордоном він написав і видав спогади “Россия и русские”, обстоював на сторінках преси ідею звільнення кріпаків, брав участь в обговоренні цього питання, а у 1857 р. був відновлений у дворянських правах та відвідав Росію. Ще про одну зустріч з І. Анненковим у будинку Якобі поет згадав у щоденнику 8 листопада 1857 р.: “...Между прочими гостями в гостиной встретил я И. А. Анненкова и в продолжение вечера я не расставался с

---

¹⁹² *Мария Александровна Дорохова*. – Воскресенье 14 октября 2012. – Режим доступа: <http://www.liveinternet.ru/users/institutka/post243388318/>

¹⁹³ *Шевченко Т. Г. Дневник 1857–1858 / Тарас Григорьевич Шевченко / ред. Срибная К. А.* – К.: Изд-во Молодь, 1963. – С. 129.

¹⁹⁴ *Шевченко Т. Г. Дневник 1857–1858 / Тарас Григорьевич Шевченко / ред. Срибная К. А.* – К.: Изд-во Молодь, 1963. – С. 129.

ним”¹⁹⁵. Від І. Анненкова поет багато дізнався про плани повстання і долю декабристів, їхні суспільно-політичні погляди.

Т. Шевченко цікавиться розповідями про героїчні вчинки декабристів та їхніх дружин. І. Анненков розповідав йому не тільки про тридцять років каторги, але й про відчайдушну дружину-француженку Поліну Гебль (Прасковью Анненкову), яка всупереч незнанню мови, без грошей та, незважаючи на тюремні та інші заборони, поїхала в Сибір за чоловіком. Вона кілька разів відмовлялася стати його дружиною через нерівний шлюб та можливу протидію родини Анненкових, але поклялася їхати за коханим навіть на каторгу. Для здійснення клятви вона кидається імператорові в ноги й домагається дозволу їхати за коханим чоловіком. Спільну доньку їй довелося залишити в Петербурзі у матері Анненкова. На каторзі вони одружилися, там ще народилися їхні діти. П. Гебль навіть виплавила браслет із кайданів чоловіка і носила його до кінця свого життя¹⁹⁶. Настільки Т. Шевченка вразила розповідь про цю жінку, що у власному щоденнику він назвав її “беспримерной, святой героинею”, прагнучи познайомитися з нею особисто¹⁹⁷.

Читаючи спогади О. Герцена “Минуле і думи”, надруковані в “Полярной звезде”, де розповідалося про повстання декабристів, а також розправу над ними, Т. Шевченко зацікавився розповіддю про француженку Камілли Ле Дантю (1808–1839), дочку гувернантки в родині генерала П. Н. Івашова. Вона довідалася про арешт декабристів, приїхала із Парижа і домоглася дозволу відправитися в Сибір за своїм нареченим, декабристом В. П. Івашовим (1794 – 1840) і там з ним одружилася (1831). Сучасники характеризували Камілли Ле Дантю як освічену і благородну жінку, чудову дружину і матір, талановиту співачку і музикантку. Декабрист Василь Петрович Івашов був ротмістром Кавалергардського полку та ад’ютантом графа П. Х. Вітгенштейна, членом Союзу благоденства і Південного товариства, прихильником революційних дій,

---

¹⁹⁵ Шевченко Т. Г. Дневник 1857–1858 / Тарас Григорьевич Шевченко / ред. Срибная К. А. – К.: Изд-во Молодь, 1963. – С. 139.

¹⁹⁶ Шитякова Т. Поліна Гебль (Прасковья Егоровна Анненкова) / Т. Шитякова // Знаменитости. – Режим доступу: <http://www.peoples.ru/family/wife/annenkova/>

¹⁹⁷ Шевченко Т. Г. Дневник 1857–1858 / Тарас Григорьевич Шевченко / ред. Срибная К. А. – К.: Изд-во Молодь, 1963. – С. 138.

повалення монархії і запровадження республіки в Росії. За такі радикальні погляди його засудили на довічну каторгу в Сибіру, яку відбував на Нерчинських копальнях. У Сибіру в Івашових народилося троє дітей, які після смерті матері й батька повернулися із заслання до столиці Російської імперії. Дочки декабриста стали активними громадськими діячами, ведучи боротьбу за освіту і права жінок. Загалом три покоління родини Івашових представляли два етапи визвольного руху в Росії.

У Нижньому Новгороді Т. Шевченко цікавився і близькими до декабристів товариствами. Так, 2 грудня 1857 р. він познайомився з дворянином, сином дипломата, громадським діячем, відомим істориком і теоретиком музики О. Д. Улибишевим, який раніше належав до літературного товариства “Зелена лампа”, що діяло в дусі програми Союзу благоденства. О. Улибишеву належить памфлет під назвою “Сон”, який, на думку М. В. Нечкіної, є одним із ідеологічних документів раннього декабризму. Тому вважається, що О. Улибишев був членом Союзу благоденства, належав до передових людей, які прагнули оновлення Росії шляхом революції. Проте під час слідства над декабристами памфлет не фігурував, а його автор unik покарання. Згодом (1841 р.) він переїхав жити у свій маєток в с. Лукіно на Нижньогородщині. 24 січня 1858 р. О. Улибишев помер і Т. Шевченко ходив на похорон “славного старого Улибишева” і повідомив про це в листі до М. С. Щепкіна¹⁹⁸.

Серед нижньогородських знайомих Т. Шевченка був секретар Казенної палати і Губернського благодійницького комітету К. А. Шрейдерс. Колишній випускник Київського університету постачав поета книжками, які його цікавили. Т. Шевченко вважав його “в некотором роде” земляком¹⁹⁹. У нього він зустрівся і познайомився з багатьма людьми, а в січні 1858 р. навіть оселився в будинку К. Шрейдерса, який ставився до поета з глибокою пошаною, намалював його портрет.

Таким чином, перебування Т. Шевченка у Нижньому Новгороді збагатило його знання про декабристів та їхню діяльність. Це знайшло відображення й у творчості поета. У поемах “Неофіти” та

---

¹⁹⁸ *Анісов В.* Літопис життя і творчості Т. Г. Шевченка / Василь Федорович Анісов, Єлизавета Омелянівна Серета. – К.: Дніпро, 1976. – С. 243.

¹⁹⁹ *Шевченко Т. Г.* Дневник 1857–1858 / Тарас Григорьевич Шевченко / ред. Срибная К. А. – К.: Изд-во Молодь, 1963. – С. 125.

“Юродивий” він створив образи декабристів-борців, “святих апостолів свободи”, протиставляючи їм образ царя Миколи I – “деспота скаженого”, “собаки, людоїда”. У поезії Т. Шевченка декабристи стали “невільниками святыми”, “споборниками святої волі”.

Т. Шевченко продовжує й далі цікавитися декабристами, шукає нових знайомств з ними. 8 березня 1858 р. він виїхав із Нижнього Новгорода і 10 березня прибув до Москви, де на нього вже давно чекали друзі. У Москві поет гостював у актора М. С. Щепкіна, відвідав там княжну В. Репніну, С. Т. Аксакова та інших²⁰⁰. Т. Шевченко називає у щоденнику М. Щепкіна “искренним другом”, “старым, единым другом”, “счастливым патриарх-артистом”²⁰¹. Залишається невідомим, коли і за яких обставин поет та актор вперше познайомилися. Дослідники біографії М. Щепкіна вважають, що зустріч відбулася у 1843 р. в Києві або у 1844 р. в Москві²⁰². Цілком можливо, під час перших петербурзьких гастролей М. Щепкіна у 1832 р. Т. Шевченко міг бачити вистави за його участю²⁰³. Колишніх кріпаків єднала однакова доля, тому, познайомившись, вони стали друзями. Поет присвятив актору багато віршів, зокрема “Чигирине, Чигирине”, “Пустка”, “Неофіти”. Російський актор М. Щепкін захоплювався “Кобзарем” Т. Шевченка, за спогадами його правнучки вірші настільки зачарували актора, що він почав їх популяризувати у літературних і професорських колах Москви. Він читав вірші Т. Шевченка постійно, особливо гарно йому вдавалися “Думи мої, думи мої...”²⁰⁴.

М. Щепкін мав демократичні погляди, глибоко поважав декабристів, що створювало сприятливі можливості для ознайомлення Т. Шевченка з діячами декабристського руху, адже у викупі із кріпацтва самого М. Щепкіна брав активну участь

²⁰⁰ Шевченко Т. Г. Дневник 1857–1858 / Тарас Григорьевич Шевченко / ред. Срибная К. А. – К.: Изд-во Молодь, 1963. – С. 189 – 191.

²⁰¹ Шевченко Т. Г. Дневник 1857–1858 / Тарас Григорьевич Шевченко / ред. Срибная К. А. – К.: Изд-во Молодь, 1963. – С. 153.

²⁰² Мельниченко В. Ю. Тарас Шевченко: “Мій великий друг Щепкін”. – М.: ОЛМА Медиа Групп, 2009. – С. 32 – 34.

²⁰³ Тарахан-Береза З. П. “Заворожи мені, волхве...” Тарас Шевченко і Михайло Щепкін / З. П. Тарахан-Береза. – К.: Мистецтво, 2012. – С. 120.

²⁰⁴ Щепкін М. С. Записки. Листування / Щепкін Михайло Семенович; Пер. А. Головка – К.: Мистецтво, 1953. – С. 33.

декабрист С. Г. Волконський, який був амністований у 1856 р. і повернувся до Москви. У Москві 25 березня 1858 р. Т. Шевченко особисто знайомиться з 70-річним князем С. Г. Волконським, про що запише у щоденнику: “Кротко, без малейшей желчи рассказал он мне некоторые эпизоды из своей 30-тилетней ссылки и в заключение прибавил, что те из его товарищей, которые были заточены поодиночке, все перемерли, а те, которые томились по несколько вместе, пережили свое испытание, в том числе и он”²⁰⁵. Враження від зустрічі було позитивне і поет охоче записав зміст розмови між ними. Відчувається, що кривди звільненого декабриста Т. Шевченко не тільки переживав, але й сприймав близько до серця, оскільки були співзвучні його власним, спільними були прагнення обох до волі та добробуту власного народу. Життя й діяльність С. Волконського тісно пов’язані з Україною, де він одружився, народився його син. С. Волконський – учасник масонської ложі “З’єднаних слов’ян”, Союзу благоденства та Південного товариства, очолюваного П. І. Пестелем. Він брав участь у ряді з’їздів Південного товариства у Києві, їздив до Петербурга з метою об’єднання сил обох товариств декабристів, вів переговори з представниками Польського патріотичного товариства про спільні дії під час повстання. Приїзд декабриста в Україну завжди викликав рух ідей та думок, хвилював його близьких і рідних, надихав суспільну думку до боротьби. Царат з острахом ставився до цього, відправляючи таємні циркуляри відповідним органам влади про нагляд за “дворянином С. Г. Волконским”²⁰⁶.

У викупі М. Щепкіна брав участь декабрист М. М. Новіков (1777 – 1822), один із засновників декабристського руху, сприяв розвиткові республіканської ідеї, справив вплив на П. Пестеля. Протягом 1816 – 1822 рр. він служив в Україні правителем канцелярії генерал-губернатора М. Г. Рєпніна, у Полтаві заснував і очолив масонську ложу “Любов до істини”, яка готувала відданих людей для вступу до Союзу благоденства. Він зустрічався з П. Пестелем, С. І. Муравйовим-Апостолом та ін.

---

²⁰⁵ Шевченко Т. Г. Дневник 1857–1858 / Тарас Григорьевич Шевченко / ред. Срибная К. А. – К.: Изд-во Молодь, 1963. – С. 192.

²⁰⁶ ЦДІАК України. – Ф. 442. – Оп. 808. – Спр. 3. – Арк. 1; Казьмирчук Г. Д. “Все, що посіяне, зійде...” (Нариси суспільно-політичного руху Росії першої половини ХІХ ст.) / Григорій Дмитрович Казьмирчук. – К., 1988. – С. 76.

М. Щепкін розповідав Т. Шевченку про «нерозкаяного» декабриста Івана Дмитровича Якушкіна, дітьми якого опікувався після його заслання. Декабрист І. Якушкін (1796–1857) – син поміщика Смоленської губернії, закінчив Московський університет, як офіцер брав участь у Вітчизняній війні 1812 р., а також у походах російської армії у Західну Європу, мав нагороди і чин капітана. Звільнившись із служби 1818, жив у своєму маєтку в с. Жукове В'яземського повіту Смоленської губернії. Декабрист належав до засновників Союзу порятунку. Він зголосився особисто вбити царя, але члени товариства його не підтримали. На деякий час І. Якушкін відійшов від справ товариства, проте в 1819 р. приєднався до Союзу благоденства. За дорученням Московської управи він у грудні 1820 р. приїжджав на Україну в м. Тульчин був запрошений на з'їзд представників місцевої управи, відвідав Кам'янку, де зустрічався з О. С. Пушкіним і декабристами М. Ф. Орловим, В. Л. Давидовим, К. О. Охотниковим, О. М. Раєвським, М. М. Раєвським. Після розпуску Союзу благоденства І. Якушкін знову втратив зв'язок з декабристами, але 17 грудня 1825 р. він на нараді в Москві зголосився брати участь у вбивстві царя Миколи I у визволенні заарештованих декабристів. За вироком суду І. Якушкіна засуджено на довічну каторгу в Сибіру на Нерчинських копальнях. У 1832 р. строк каторги скорочено і його переведено на поселення в Ялutorовськ Іркутської губернії, де разом з іншими декабристами він прожив понад 20 років. Повернувшись у 1856 р. після амністії із заслання, жив у свого сина в Москві.

У 1858 р. Т. Шевченко познайомився у Москві з сином І. Д. Якушкіна Є. І. Якушкіним (1826 – 1905) – юристом, громадським діячем та збирачем спадщини декабристів, який народився в Сибіру і тривалий час жив там із опальним батьком. Налагодивши зв'язки з декабристами, листувався з ними, двічі (1853 і 1855) їздив у Сибір, де зустрічався з батьком, організовував матеріальну допомогу декабристам, які поверталися із заслання, видавав їхні мемуари. На прохання Є. Якушкіна спогади написали Є. П. Оболенський, В. І. Штейнгель, М. В. Басаргін, І. Д. Якушкін, С. П. Трубецької, Ф. Ф. Вадковський. Він подарував Шевченкові портрети масона М. І. Новікова та декабриста С. Г. Волконського. Можливо, Є. Якушкіну здавалося, що доля Т. Шевченка схожа на долю просвітника М. Новікова, якого Катерина II за волелюбні ідеї

та боротьбу проти кріпацтва посадила на 15 років до Шліссельбурзької фортеці.

27 березня 1858 р. Т. Шевченко приїхав до Петербурга, де на нього чекало багато друзів, зокрема родина Ф. П. Толстого. Про хвилюючу зустріч з родиною Толстих поет записав у щоденнику: “Сердечнее и радостнее не встречал меня никто и я никого, как встретились мы с моей святой заступницей и с графом Федором Петровичем. Эта встреча была душевнее всякой родственной встречи”²⁰⁷. Приїзд Т. Шевченка яскраво описала у своїх спогадах дочка Ф. П. Толстого К. Юнге: “Із завмиранням серця чекали. Пролунав дзвоник, увійшов він, з довгою бородою та добродушною посмішкою, з очима, повними любові та сліз. “Серденьки мої, друзі мої, рідні мої!”. Уже й не знаю, що тут було: всі цілувалися, всі плакали, всі разом говорили...”²⁰⁸. 12 квітня 1858 р. родина Толстих влаштувала на честь Т. Шевченка урочистий обід.

У квітні 1858 р. Т. Шевченко познайомився з декабристами Андрієм Андрійовичем Бистрицьким та Володимиром Івановичем Штейнгелем. А. А. Бистрицький (1799–1872) – дворянин із Київської губернії та підпоручик Чернігівського полку, який підозрювався у належності до Товариства об’єднаних слов’ян, але його членство не було доведено. Брав участь у повстанні Чернігівського полку С. Муравйова-Апостола, був взятий у полон, позбавлений дворянства і засланий на каторгу до Сибіру. У 1858 р. А. Бистрицький приїжджав до Петербурга клопотатися про пенсію. Після зустрічі Т. Шевченко назвав А. Бистрицького у щоденнику “стариком”, але декабристу було лише 59 років, мабуть заслання і каторга передчасно зістарили його. А. Бистрицький розповів Т. Шевченку про повстання Чернігівського полку, розправу царизму над декабристами, перебування їх на каторзі в Сибіру²⁰⁹.

Барон Володимир Іванович Штейнгель (1783–1862) – учасник Вітчизняної війни 1812 р., закордонних походів 1813–1814 рр., член Північного товариства. На Сенатській площі під час повстання В. Штейнгель не з’явився. Безперечно, він знав про плани

---

²⁰⁷ Шевченко Т. Г. Дневник 1857–1858 / Тарас Григорьевич Шевченко / ред. Срибная К. А. – К.: Изд-во Молодь, 1963. – С. 200.

²⁰⁸ Спогади про Шевченка / Упорядн. А. Костенко. – К.: Держ. вид-во худ. літ-ри, 1958. – С. 280.

²⁰⁹ Шевченко Т. Г. Дневник 1857–1858 / Тарас Григорьевич Шевченко / ред. Срибная К. А. – К.: Изд-во Молодь, 1963. – С. 201, 215.

повстання 14 грудня 1825 р., бо у цей час перебував у Петербурзі й був присутнім на нарадах революціонерів у квартирі К. Рилєєва напередодні виступу. Він був прибічником конституційної монархії, але брав участь у складанні Маніфесту до російського народу, що передбачав скликання собору народних представників для визначення форми правління в Росії і проведення Тимчасовим революційним урядом соціальних реформ. Імператору Миколі І написав декілька листів, де відзначав, що кріпацтво не відповідає рівню російської освіченості, а республіканські поривання молоді виховувалися через систему освіти, створену урядом²¹⁰. За вироком суду був покараний засланням та каторжними роботами. Після амністії у 1856 р. В. Штейнгелю повернули дворянство та титул барона, дозволивши жити у Петербурзі, де він зустрівся з Т. Шевченком. На той час барон на прохання Є. Якушкіна доопрацював автобіографічні записки. Вони будуть опубліковані тільки в 1900 р., але серед декабристів вже були відомими. Читав їх і Т. Шевченко. Так, Є. Якушкін у листі до І. Пущина від 2 вересня 1858 р. писав, що у С. П. Трубецького було 11 зауважень до записок В. Штейнгеля, а Т. Шевченко при зустрічі також охарактеризував їх негативно²¹¹.

Пишучи про В. Штейнгеля, С. П. Трубецькой у лютому 1858 р. зазначав: “Думаю, що підлесники царедворці написали з догідливості цю криву сторіночку, котру вклеїли згодом в історію. Це мене не здивувало, та коли щось і дивує, то, звичайно, те, що все це знайшов повтореним у розповіді людини, котра розділила зі мною ув’язнення й відчула на собі всю мстивість Миколи...”²¹². Можливо, разом з цими коментарями та зауваженнями Є. Якушкін розповідав Т. Шевченку про С. П. Трубецького, який жив у 1857–1858 рр. в Києві та часто відвідував Київський університет. Так, у листі до дочки Зінаїди та її чоловіка Миколи Дмитровича Свербеєва

---

²¹⁰ Записка барона В. И. Штейнгеля, представленная Императору Николаю Павловичу 11 января 1826 г. // Хронос. Исторические источники. Документы 1826 года. — Режим доступа: <http://www.hrono.ru/dokum/1800dok/18260111shteyn.html>

²¹¹ *Якушкин Е. И.* Воспоминания / Евгений Иванович Якушкин. — М., 1932. — С. 741.

²¹² *Трубецкой С. П.* Материалы о жизни и революционной деятельности / Сергей Петрович Трубецкой; изд. подгот. В. П. Павловой. — Т. 1. — Иркутск: Вост-Сиб. кн. изд-во, 1983. — С. 311.

від 9 квітня 1857 р. С. Трубецькой писав про відвідання на Паску церкви у Київському університеті²¹³. У листі від 20 вересня 1857 р він повідомляв про революційні настрої, які не вщухають серед студентства Київського університету²¹⁴. У 1850-х рр. в Харківському університеті діяло таємне товариство, де на зібраннях читалися твори декабристів та Т. Шевченка. Деякі студенти, члени цього товариства, були виключені за це або перевелися до Київського університету, де брали участь у створенні недільних шкіл. Т. Шевченка дуже цікавило освітянське життя Києва та Київського університету, адже він надіслав київським недільним школам 50 примірників “Кобзаря”, за що отримав подяку Л. Гогоцької, доньки професора С. Гогоцького, викладачки Київської жіночої недільної школи²¹⁵.

С. Трубецькой знав про внутрішньоуніверситетське життя, адже спілкувався з професорами Київського університету, зокрема професором хімії Д. М. Абашевим і професором філософії та стародавньої філології С. С. Гогоцьким²¹⁶. Деякі професори Київського університету цікавилися поезією Т. Шевченка, зокрема професор російської історії Платон Васильович Павлов, людина прогресивних поглядів та організатор відкриття недільних шкіл. За це влада його вислала із Києва. Члени Таємного студентського товариства і організатори недільних шкіл 14 грудня 1859 р влаштували йому прощальний вечір, де згадували декабристів. У тому ж році він зустрічався з Т. Шевченком і розповідав йому про Київський університет, шанування традицій декабристів і студентський рух²¹⁷.

---

²¹³ Трубецькой С. П. Материалы о жизни и революционной деятельности / Сергей Петрович Трубецкой; изд. подгот. В. П. Павловой; отв. ред. И. В. Порох. – Т. 2. Письма, Дневник 1857–1858 гг.– Иркутск: Вост-Сиб. кн. изд-во, 1987. – С. 276.

²¹⁴ Трубецькой С. П. Материалы о жизни и революционной деятельности / Сергей Петрович Трубецкой; изд. подгот. В. П. Павловой; отв. ред. И. В. Порох. – Т. 2.– Иркутск, 1987. – С. 309.

²¹⁵ Марахов Г. І. Т. Г. Шевченко в колі сучасників: Словник персоналій / Григорій Іванович Марахов. – К., 1976. – С. 31, 52.

²¹⁶ Трубецькой С. П. Материалы о жизни и революционной деятельности / Сергей Петрович Трубецкой; изд. подгот. В. П. Павлова; отв. ред. И. В. Порох. – Т. 2.– Иркутск, 1987. – С. 330.

²¹⁷ Марахов Г. І. Т. Г. Шевченко в колі сучасників: словник персоналій / Григорій Іванович Марахов. – К., 1976. – С. 52, 92.

Разом із декабристом М. І. Лорером С. П. Трубецької відвідував лекції професора О. І. Селіна про драматургію Англії, Франції, Іспанії та Німеччини²¹⁸. На його лекціях збиралися гімназисти, студенти духовної академії, офіцери, кадети, літні люди аби послухати про драми і трагедії Шекспіра та інших класиків. Відвідання 20 лекцій коштувало 20 руб., учням по 7 руб., а всі зібрані кошти професор віддавав на користь бідних студентів²¹⁹. Т. Шевченко знав О. І. Селіна ще по роботі в Археографічній комісії²²⁰.

На думку історика Г. Я. Сергієнка, зустріч та знайомство Т. Шевченка з В. Штейнгелем була останньою відомою із його щоденника зустріччю поета з декабристами²²¹. З ним погоджується й П. Филипович, але застерігає: “Можливо, що Т. Шевченко зустрічав пізніше й інших декабристів, що поверталися із заслання, він шукав зустрічей з усіма видатними проводирями революційних рухів – як з декабристами, так і з петрашевцями, наприклад, зі Спешневим, але більше документів з цього приводу поки що не маємо...”²²².

Можливо, після того, як поет перестав робити записи в щоденнику, відбулася зустріч з колишнім декабристом Федором Миколайовичем Глинкою. Про це згадує родичка О. І. Герцена Т. П. Пассек. Ф. М. Глинка (1786–1880) – дворянин Смоленської губернії, брав участь у Вітчизняній війні 1812 р. і закордонних походах російської армії, дослужився до чину полковника, перебував на посаді ад’ютанта петербурзького генерал-губернатора графа М. А. Милорадовича. Він був відомим літератором, головою Вільного товариства любителів російської словесності, автором патріотичних віршів і поем, зокрема “Листів російського офіцера”,

---

²¹⁸ Трубецькой С. П. Материалы о жизни и революционной деятельности / Сергей Петрович Трубецкой; изд. подгот. В. П. Павловой; отв. ред. И. В. Порох. – Т. 2.– Иркутск, 1987. – С. 330.

²¹⁹ “Селин – профессор Киевского университета – о драматургии” // Семейные истории. – Режим доступу: <http://www.famhist.ru/famhist/kpg/000b78d4.htm>

²²⁰ Анісов В. Літопис життя і творчості Т. Г. Шевченка / Василь Федорович Анісов, Єлизавета Омелянівна Серєда. – К.: Дніпро, 1976. – С. 90.

²²¹ Сергієнко Г. Я. Декабристи та революційні традиції на Україні / Григорій Якович Сергієнко. – К., 1975. – С. 100.

²²² Филипович П. Шевченко і декабристи / Павло Филипович // Шевченківський збірник. – К., 1924. – Т. 1. – С. 46.

де викривалася кріпосницька дійсність Росії, незакінченого роману “Зіновій-Богдан Хмельницький, або Визволена Малоросія” та інших творів, де виступав як прибічник свободи, добра і справедливості. Був членом Союзу благоденства. Підтримував ідею встановлення в Росії республіки, але, не поділяючи радикальних поглядів більшості декабристів, засуджував у своїх творах сваволлю поміщиків, рабство селян, несправедливість судочинства. Це свідчило про непослідовність його політичних поглядів. До Північного товариства Ф. Глінка не належав, але знав про його діяльність, тому що з більшістю його діячів підтримував дружні стосунки. У переддень повстання Ф. Глінка застерігав О. О. Бестужева-Марлінського і К. Ф. Рилєєва проти насильства під час перевороту. Після повстання 14 грудня був заарештований, але 1826 р. звільнений і переведений на цивільну службу в чині колезького радника в Петрозаводськ. Звідти переведений радником губернського правління у Твер, а потім в Орел. У 1835 р. Ф. Глінка оселився у Москві, займався літературною діяльністю, а протягом 1853 – 1862 рр. жив у Петербурзі, де часто зустрічався з своїм давнім другом і соратником по Союзу благоденства Ф. П. Толстим. Можливо, саме там відбулося знайомство Т. Шевченка з Ф. Глинкою.

На час приїзду Т. Шевченка у Петербург його покровитель Ф. П. Толстой все ще займав посаду віце-президента Академії мистецтв, тому у Петербурзі Т. Шевченку дозволили оселитися в Академії мистецтв. Саме там його відвідав російський письменник І. С. Тургенєв, брат декабриста М. І. Тургенєва. Отже, поет не гаяв часу – продовжив літературну діяльність і об’єднався з революційними демократами навколо журналу “Современник”. В сатирі Т. Шевченко висміював кріпосницько-самодержавний лад – імператора Олександра II та підготовку реформ, розвінчував уявлення лібералів про доброго царя та викривав реакційну пресу. Поет вносить у сатиру біблійні епізоди (“Саул”, 1860 р.), які колись вважали за потрібне використовувати декабристи для розвінчування особи самодержця, зокрема такий задум був у С. Муравйова.

У 1859 р. Т. Шевченко повертається в Україну, відвідує рідних та знайомих. Але у Києві його заарештовують, а після допитів наказують повернутися до Петербурга. Там до останніх днів він перебуває під наглядом поліції, продовжує писати та займається

гравюрою. У маленькій майстерні за допомогою викладача гравірування із Академії мистецтв Ф. І. Йордана поет захопився гравіруванням міцною горілкою на міді (офорт від франц. “а l’eau forte”). Майже всі його гравюри 1858 – 1861 рр. виконані цим способом. Завдяки заступництву Ф. П. Толстого Т. Шевченко отримав можливість скласти програму для отримання звання академіка з гравірування та виїхати на п’ять місяців в Україну. Претендентами на це звання були імениті та майстерні особи, серед них і професори закордонних академій, але Т. Шевченка було все ж таки визнано академіком у 1860 р.²²³

Крім вражень від спогадів про декабристів та особистих знайомств з ними, вплив на Т. Шевченка мало читання декабристської літератури. Він читає твори К. Рилєєва, О. Пушкіна, О. Грибоєдова, Є. Баратинського, О. Бестужева-Марлінського.

К. Рилєєв – “душа” декабристського повстання, один із його керівників і організаторів. Поет-декабрист К. Ф. Рилєєв разом з О. С. Пушкіним, О. С. Грибоєдовим, Ф. М. Глинкою, В. К. Кюхельбекером О. О. Бестужевим-Марлінським, та іншими декабристами належав до Вільного товариства російської словесності. За свідченням М. Бестужева, К. Рилєєв був “джерелом і головною пружиною всіх дій товариства”²²⁴. Голова Північного товариства декабристів К. Ф. Рилєєв написав багато творів антисамодержавного спрямування, зокрема відомі його “Думи”, які критикував О. Пушкін за відсутність національного погляду²²⁵. К. Ф. Рилєєв як голова радикальної течії декабристського руху надавав великого значення антимонархічній пропаганді засобами сатири, радячи розповсюджувати сатиричні твори. Він схвалював положення “Руської правди” П. І. Пестеля, підтримував ідею об’єднання Північного та Південного товариств, був прихильником повалення самодержавства та встановлення республіки. За його визначну революційну діяльність був засуджений до страти через повішання у липні 1826 р. Серед віршів-закликів Рилєєва –

---

²²³ *Благовещенський О. О.* Шевченко в Петербурзі (1858–1861) / О. О. Благовещенський // Спогади про Тараса Шевченка. – К.: Дніпро, 1982. – С. 287.

²²⁴ *Заславський І. Я.* Рилєєв і російсько-українські літературні взаємини / І. Я. Заславський. – К.: Держ. вид-во художньої літ-ри, 1958. – С. 16, 25.

²²⁵ Переписка А. С. Пушкіна. В 2-х т. – М.: Худож. лит., 1982. – Т. 1. Вступит. стаття І. Б. Мушиной. – С. 439, 448.

“Гражданин”, “На смерть Чернова”, поеми “Войнаровский” та “Исповедь Наливайки”. Героями творів Рилєєва ставали патріоти, волелюбці та громадяни, готові до подвигу²²⁶. В альманасі “Полярная звезда” Т. Шевченко познайомився з революційними віршами К. Рилєєва “Громадянин”, “Громадянська мужність”, “Дві строфи...”. Роздуми про долю народу підштовхували до вивчення його минулого. Розвиткові інтересу Рилєєва до української історії сприяло його трирічне перебування в Україні, а після переїзду до Петербурга він відвідав Київ та Харків. Зацікавлення українськими темами було також пов’язано з інтересом до діяльності південних декабристів та ідеєю об’єднання їхніх зусиль²²⁷. К. Рилєєва захоплювала героїчна боротьба гайдамаків, він задумав присвятити їм поему, але встиг написати тільки початок твору²²⁸. Цю тему підніме та завершить Т. Шевченко, який висвітлить гостру боротьбу українського народу у поемі “Гайдамаки” (1941).

О. Пушкін – незмінний автор усіх випусків альманаху декабристів “Полярная звезда”, зберігав листи декабристів, його збірка віршів вийшла відразу після повстання декабристів, після розгрому та страти яких він опинився в центрі революційного руху²²⁹. Пушкіна цікавила українська історія та народнопоетична творчість, але він не поділяв романтичних поглядів декабристів, обстоюючи реалізм історичних подій²³⁰. О. Грибоєдов ще студентом мав друзів серед майбутніх декабристів та їхніми друзями, зустрічався з ними під час свого перебування у Петербурзі (1814–1818), спілкувався з деким на Сході (1823–1825), був заарештований у справі декабристів (1826), продовжував

---

²²⁶ Заславський І. Я. Рилєєв і російсько-українські літературні взаємини / І. Я. Заславський. – К.: Держ. вид-во художньої літ-ри, 1958. – С. 35.

²²⁷ Заславський І. Я. Рилєєв і російсько-українські літературні взаємини / І. Я. Заславський. – К.: Держ. вид-во художньої літ-ри, 1958. – С. 58.

²²⁸ Прийма Ф. Я. Шевченко и русская литература XIX века / Федор Яковлевич Прийма – М. – Л.: Изд-во АН СССР, 1961. – С. 21–22.

²²⁹ Мейлах Б. С. Пушкин и декабристы в период после поражения восстания 1825 года / Б. С. Мейлах. – С. 199. // Фундаментальная электронная библиотека Русская литература и фольклор. – Режим доступу: <http://feb-web.ru/feb/pushkin/serial/is2/is2-196-.htm>

²³⁰ Прийма Ф. Я. Шевченко и русская литература XIX века / Федор Яковлевич Прийма – М. – Л.: Изд-во АН СССР, 1961. – С. 26.

спілкуватися із ними після розгрому повстання²³¹. Поет Є. Баратинський, приятель Пушкіна та Кюхельбекера,²³² уславився посланнями “Дельвігу” та “К Кюхельбекеру”, елегіями, епіграмами та поемами. Брав участь разом з О. Пушкіним у публікаціях альманаху декабристів, зокрема там було опубліковано сім віршів. У його творах притаманні опозиційні царату вислови, хоча він не був декабристом, але його захоплювали схожі ідеї.

Один з видавців, автор творів та критичних оглядів літературного альманаху декабристів “Полярная звезда” О. Бестужев (на засланні підписував твори псевдонімом Марлінський) брав активну участь у русі декабристів. Він походив із збіднілої дворянської родини, навчався в Гірничому корпусі, але не закінчив його, вступив юнкером у лейбгвардії драгунський полк (1816), служив в ескадроні, що квартирував поблизу Петергофа в с. Марлі, назва якого й була взята за літературний псевдонім. За десять років військової служби О. Бестужев здобув чин штабс-капітана, був ад’ютантом принца О. Віртемберзького. Тоді ж став популярним прозаїком і поетом, співробітничав з журналами “Сын Отечества”, “Соревнователь просвещения и благотворения”, “Северный архив”, “Невский зритель”. У Північному товаристві він приєднався до радикальної течії, очолюваної К. Рилєєвим, підтримуючи ідею запровадження в Росії республіки і знищення династії Романових. Під час повстання декабристів О. Бестужев підняв на боротьбу солдатів Московського піхотного полку, вивів їх на Сенатську площу й вишикував у бойове каре. Коли до повсталих військ не з’явився диктатор князь С. П. Трубецькой, а керівництво повстанням взяв на себе Є. П. Оболенський, О. Бестужев став його помічником. Після невдачі повстання сам здався владі. Його було позбавлено дворянства й засуджено до каторги в Сибіру. У 1829 р. О. Бестужева переведено із Сибіру рядовим солдатом у Кавказький корпус, де він загинув у бою з горцями (похований у м. Адлері, нині входить у м. Сочі).

---

²³¹ Нечкина М. Грибоедов и декабристы / Милица Васильевна Нечкина. Изд. 3-е. – М.: Художественная литература, 1977. – С. 5.

²³² Переписка А. С. Пушкина. В 2-х т. – М.: Худож. лит., 1982. – Т. 1. Вступит. стаття И. Б. Мушиной. – С. 414.

О. Бестужева-Марлінського знали як романіста, думку, розум та жвавість якого високо цінував О. Пушкін²³³, навіть називали його “Пушкіним у прозі”. Героями його творів були прості люди, гарно описував природу. Водночас, незважаючи на певний аристократизм творів, він закликав до народності в літературі. Принцип народності у декабристів відповідав запереченню сліпого наслідування іноземному й висвітленню народних звичаїв, повір'їв, сказань. Ідея народності в літературі у декабристів – вираз революційного патріотизму, вони готові були віддати власне життя задля Вітчизни. Ось як Т. Шевченко характеризував письменницьку майстерність О. Бестужева-Марлінського: “Что за блестящий слог, что за гениальный слог!” Повертаючись до оцінки письменницького таланту, Т. Шевченко назвав його “божественным писателем”, підкреслюючи своє наслідування його манери.

Загалом заклики до соціального обов'язку письменника були притаманні творам декабристів, які твердили, що письменник мусить бути прикладом громадянської доблесті, відданості, служіння народу, має вести боротьбу за свободу Вітчизни та щастя співвітчизників (К. Рилєєв). Справжній поет має відповідати вимогам епохи, ставити та розв'язувати найгостріші питання сучасності, бути мужнім, безстрашним, послідовним, готовим принести себе в жертву. Т. Шевченко висуває ідею громадянського обов'язку поета і навіть іде далі – поет має не тільки творити для народу, але й пов'язати з ним власну долю й творчість. Завдання митця – служити народу, відобразити правду життя, боротися проти насилля, за перемогу добра, справедливості та волю (запис у щоденнику від 19 червня 1857 р.). Т. Шевченко був тісно пов'язаний з народом, якому відводилася головна роль у демократично-революційній боротьбі.

Декабристи вбачали в художній літературі одну з найбільш ефективних форм політичної пропаганди. Пропаганда ідей перетворення існуючого ладу розглядалася як насущне завдання, тому літературна творчість і популяризація прогресивного художнього слова являли найважливіший елемент революційної справи декабристів. Усі декабристські організації надавали великого значення друкованому слову, що видно з програмних

---

²³³ Переписка А. С. Пушкина. В 2-х т. – М.: Худож. лит., 1982. – Т. 1. Вступит. стаття И. Б. Мушиной. – С. 457.

документів та декабристських видань²³⁴. Т. Шевченко володів надзвичайною силою слова: “...наче було що розказувати, усі його слухають мовчки, наче якого проповідника”²³⁵.

Декабристи як активні учасники визвольного руху створили якісно нову літературу, де висвітлювали високе громадянське призначення та суспільну роль поезії, визначали роль та призначення поета, пов’язали літературу з боротьбою за звільнення від гноблення народу. Поезія декабристів відрізнялася високою ідейністю, антикріпосницькою спрямованістю, була волелюбною та оптимістичною. У служінні суспільному благу вбачали декабристи головне завдання літератури. Т. Шевченкові були близькі твори декабристів-поетів та прозаїків К. Ф. Рилєєва, В. К. Кюхельбекера, О. І. Одоєвського, О. О. Бестужева-Марлінського, Ф. М. Глінки та інших. У них він черпав натхнення для боротьби проти кріпацтва, вбачав взірець служіння літератури інтересам народів Російської імперії, пригноблених царським деспотизмом і поміщиками.

Декабризм – найважливіше джерело формування революційно-демократичного світосприйняття Т. Шевченка. Проте це не було просте запозичення поетом ідей декабристів. Він глибше усвідомлював долю народу, краще розумів хід суспільного розвитку, свідомо підходячи до висновку про необхідність змін соціального устрою. Шевченко перебував у живому соціальному середовищі, активно й відкрито брав участь у суспільному русі, тому, природно, вбирав у себе передові ідеї прогресивних письменників та діячів культури. У творчих питаннях Т. Шевченко, не з усім погоджуючись з декабристами, не завжди використовував метод революційного романтизму. Він розвиває ідейну спрямованість їхніх творів, при цьому зберігає власну оригінальність. Традиції декабристів поет розвиває відповідно до умов сучасного йому суспільно-політичного життя та принципів реалістичної естетики, які висували В. Г. Белінський, М. Г. Чернишевський, М. А. Добролюбов та інші представники революційно-демократичного напрямку в літературі. Так, непрямі вказівки на декабристів простежуються у В. Белінського, який

---

²³⁴ Заславський І. Я. Рилєєв і російсько-українські літературні взаємини / І. Я. Заславський. – К.: Держ. вид-во художньої літ-ри, 1958. – С. 26.

²³⁵ Шевченко В. Г. Спомини про Тараса Григоровича Шевченка / В. Г. Шевченко // Спогади про Шевченка / Упоряд. і приміт. В. С. Бородіна і М. М. Павлюка. – К.: Дніпро, 1982. – С. 29.

писав: “Могучий, мужественный век, он не терпит ничего ложного, поддельного, слабого, расплывающегося, он любит одно мощное, крепкое, существенное”²³⁶.

У своїй творчості Т. Шевченко вдало поєднував романтизм та реалізм завдяки тому, що декабристи свого часу підготували для цього підґрунтя. Серед художніх прийомів Т. Шевченко використовував ідеалізацію минувшини, урочистість мови героїв, романтичне зображення картин природи, тему романтичної любові. Разом з тим Т. Шевченко – прихильник реалістичного напрямку в літературі, про що свідчать висловлювання поета про манеру письма О. Бестужева-Марлінського.

Задля пробудження національної самосвідомості народу декабристи зверталися у власних творах до героїчного минулого, реконструювали історичне минуле, найбільше прославляли волелюбний народний дух. Це завдання визначало їхнє ставлення до фольклору, збільшуючи інтерес до героїчного епосу та “бунтівних” пісень. Т. Шевченко вивчав народну творчість протягом всього життя, вона стала джерелом та натхненням для поета і художника. Сприймаючи глибоко фольклор, поет використовував не тільки героїку й лірику народного епосу. У спогадах про Шевченка можна відзначити непоодинокі сюжети щодо його любові до народної пісні.

Т. Шевченка цікавили й історичні теми, зокрема історія українського народу, особливо визвольна боротьба під проводом Б. Хмельницького, гайдамачина (Ф. Глинка, К. Рилєєв), Вітчизняна війна 1812 р. (“Любовь к отчизне” К. Рилєєва, “Песнь воинов перед битвой”, “Послание к Г. С. Батенькову” В. Раєвського, “Близнецы”, “Капитанша” Т. Шевченка). Значне місце історичне минуле посідає у творчості Т. Шевченка – “Іван Підкова”, “Тарасова ніч”, “Гамалія”, “Гайдамаки”.

Таким чином, проблема “Декабристи та Шевченко” вічна. Вона зачіпає соціально-політичні, культурологічні, етичні сторони життя російського та українського суспільства першої половини ХІХ ст. Декабристи стояли біля джерел організованої боротьби проти існуючого самодержавного й кріпосницького ладу. Благотворна громадсько-соціальна й літературна діяльність декабристів склала

---

²³⁶ *Белинский В. Г.* Собрание сочинений в трех томах / Виссарион Григорьевич Белинский / Под общ. ред. Ф. М. Головченко. – Т. 2. – 1948. – С. 733.

цілу епоху в історії суспільного життя Росії. Революційно-ліберальні традиції “апостолів правди” стали найціннішим надбанням для наступних поколінь революціонерів, які боролися проти самодержавства, кріпосництва, за розв’язання соціальних проблем. Їхній подвиг послужив запалюючим прикладом самовідданості та мужності в боротьбі за інтереси народів Російської імперії. Як естафету декабристи передали свій стяг у руки нового покоління борців, які спиралися на досвід і традиції своїх попередників. Вони розбудили до активної боротьби захисників селянських мас – революційних демократів, на яких покладалася місія соціальних перетворень.

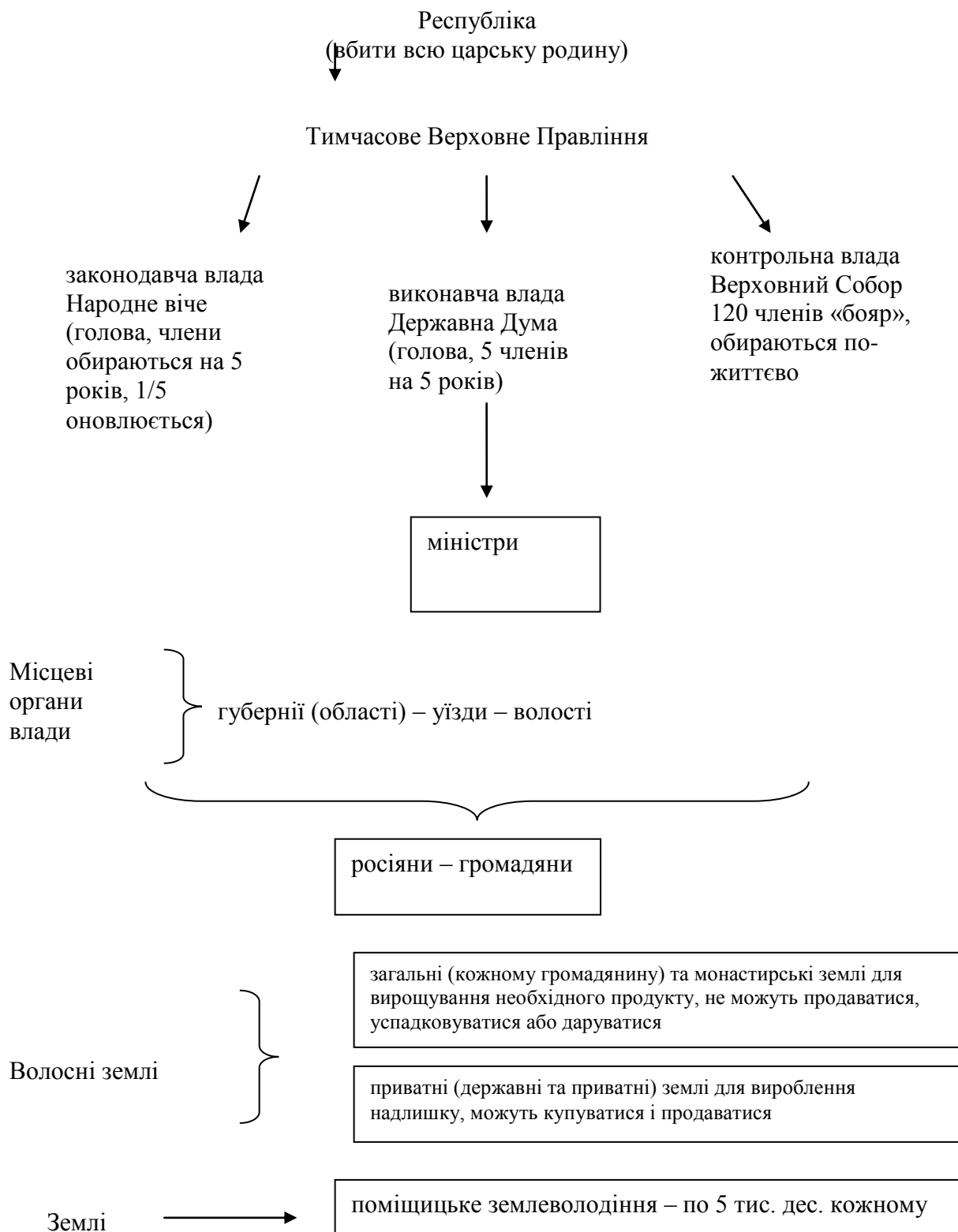
Тарас Григорович Шевченко – справжній син України, який виступав за волю, рівність та об’єднання слов’ян. Він – виразник інтересів простого селянства, закріпаченого й безправного в Російській імперії. Його літературний та художній талант – це ціла епоха в історії України. Власним прикладом та поетичним талантом Т. Шевченко сприяв згуртуванню опозиції проти царату, продовживши справу декабристів, виступаючи проти самодержавства та кріпацтва.

Особисто зустрічаючись з колишніми декабристами, Кобзар відверто симпатизував тим, які першими підняли збройну боротьбу проти царату та кріпосницької системи. У багатьох творах Т. Шевченка присутня тема декабристів, їхніх високих ідеалів, роздумів про важку долю борців за свободу.

Т. Шевченко з повагою ставився до “царів волі”, які здійснили значний вплив на всю його творчість. Проте помітні й певні відмінності – тісний зв’язок поета з народом у боротьбі з самодержавством та кріпацтвом. Протягом всього життя Т. Шевченко спілкувався з людьми, які згадували декабристів, розповсюджували ідеї декабристської літератури. Як активний суспільний діяч він цікавився інформацією про декабристів та спогадами про них. Воскрешаючи образи декабристів у творах “Тризна”, “Сон”, “Неофіти”, “Юродивий”, Шевченко закликав народ до боротьби. Декабристи ж, навпаки, намагалися здобути волю для народу силами передового дворянства, тому в їхніх творах присутній образ героя – борця за благо народу, звідси й ідеалізація історії та окремих історичних осіб. Спільною платформою декабристів та Шевченка є соціальні мотиви та

визвольні ідеї. Як продовжувач традицій декабристів Шевченко розвиває їх з позицій революційного демократа.

П. Пестель “Руська Правда” (мал. 1)

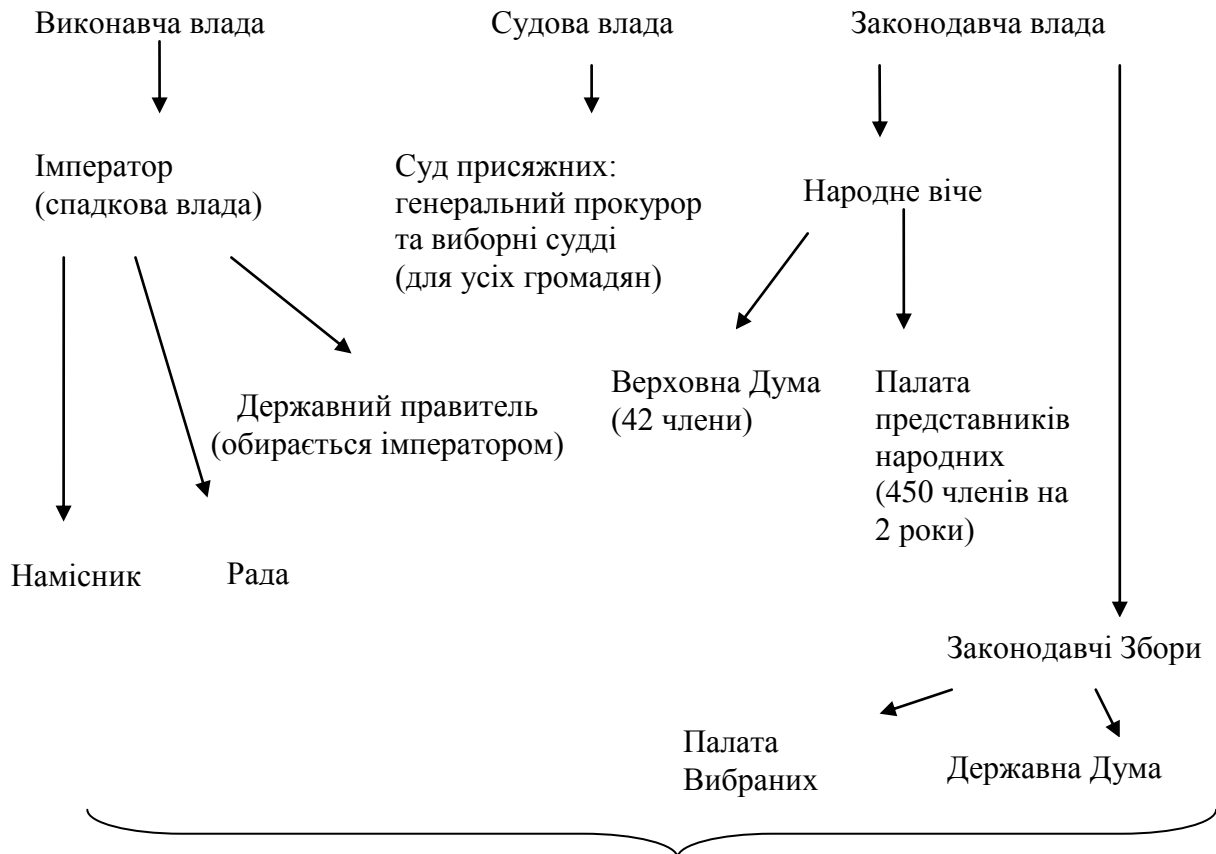

Конституція М. Муравйова

(мал. 2)

Росія – 14 держав і 2 області

Обмежена монархічна федерація
(у крайньому випадку – республіка та вигнання імператора)

Росіяни – громадяни за майновим та освітнім цензом, цензом осілості.
Власність у 60 – 30 тис. руб. сріблом давала можливість брати участь у виборах на Державного правителя, у 30 – 15 тис. руб. сріблом – до Державної Думи, у 4 – 3 тис. – змога балотуватися у члени Палати Вибраних, менше 500 руб. – могли бути тільки виборцями.
У правах обмежувалися селяни, кочівники, царські придворні особи.

землі поміщиків

Земля

селянські землі: 1) будинки з городами, худоба та знаряддя
2) двори, 2 дес. землі, худоба та знаряддя

удільні землі – на прибуток з них утримувалися члени царської фамілії

По фотографіи Бадшона и Бубчевскаго.

Императорскій Университетъ Св. Владиміра.

Univerſité Impériale de St. Vladimir.

Київський університет Св. Володимира.

Київський університет св. Володимира. Квітень-вересень 1846 р.

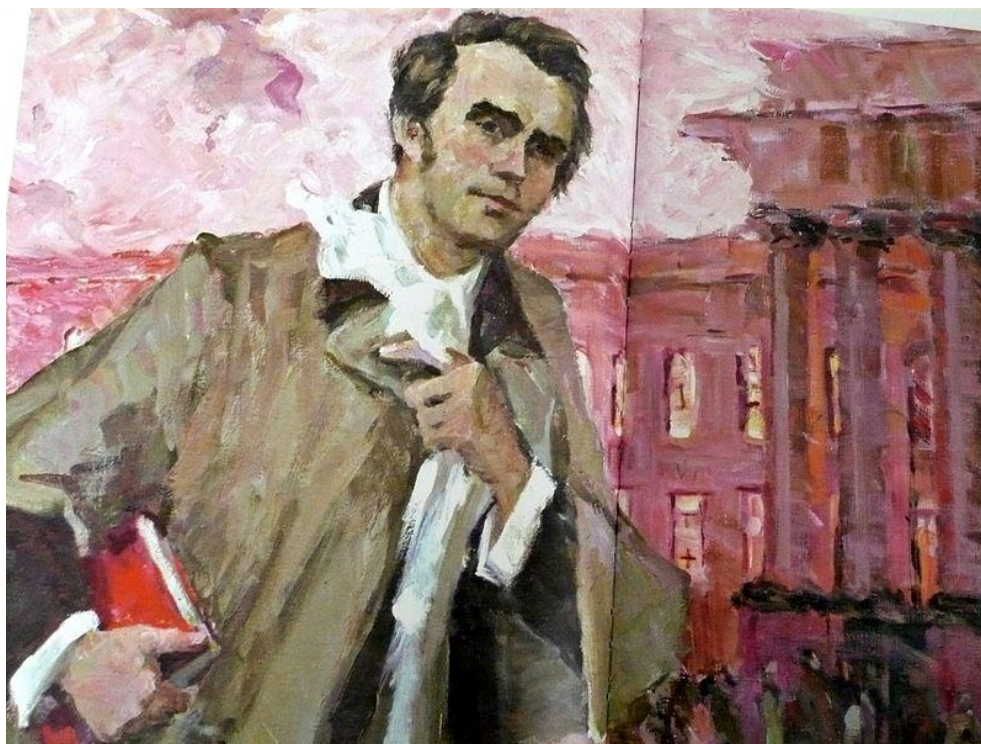
Київський університет Св. Володимира. 1880-ті рр.

Київський університет Св. Володимира. Листівка. 1900-ті рр.

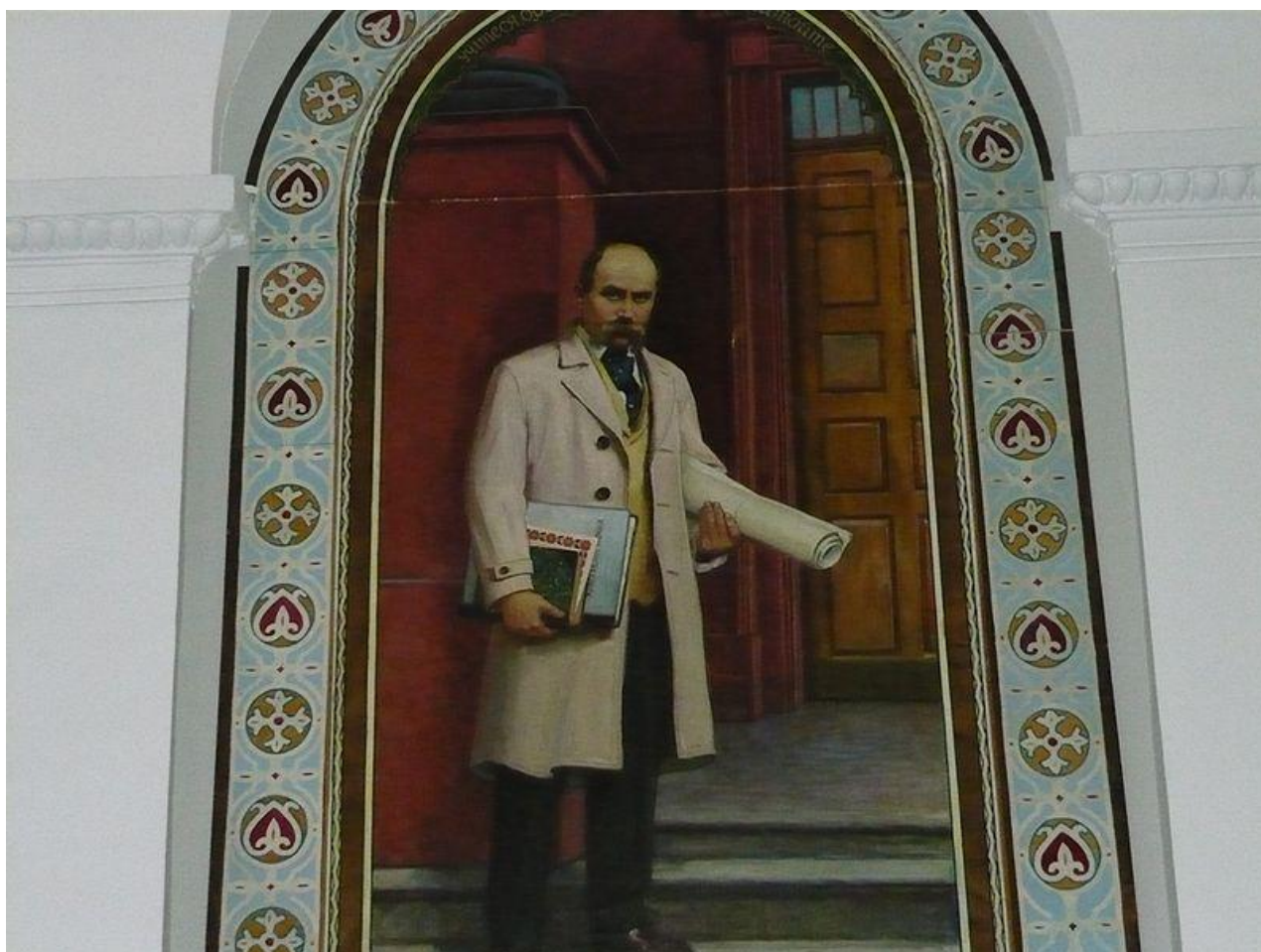

Київський університет Св. Володимира. Листівка. 1880-ті рр.

Тарас Шевченко біля Червоного корпусу Київського університету. Фотокопія фрагменту картини написаної маслом у 80 рр. ХХ ст.

Елемент панно з зображенням Т. Шевченка на правій стіні у холі Червоного корпусу Київського університету.

Київський університет Св. Володимира.

Т. Шевченко. Фото І. Гудовського. Київ. 1859 р.

Т. Шевченко, Г. Честаховський, брати Лазаревські та П. Якушкин. Фото А. Даньєра. Київ. 1859 р.

Інтернет джерела:

<http://www.univ.kiev.ua/ru/geninf/history>
uk.wikipedia.org
<http://museumshevchenko.org.ua/element.php?id=108&lang=ru>
<http://starkiev.com>
<http://monsier-serge.livejournal.com/106943.html>
http://siver.com.ua/news/nespodivani_j_shevchenko/2013-03-08-11932
http://babichev-domme.blogspot.com/2013/02/blog-post_5.html

***

Казьмирчук Марія Т. Г. Шевченко і фотомистецтво в Російській імперії / Марія Казьмирчук // Проблеми історії та історіографії України. Програма і матеріали науково-практичної конференції. 24 квітня 2014 року. – К.: КП УкрСІЧ, 2014. – С. 24–28.

Казьмирчук Марія. Т. Г. Шевченко – Київського університету / Марія Казьмирчук // Києвознавчі читання: історичні та етнокультурні аспекти: Збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 250-річчю від народження від дня народження Максима Берлінського.../ Редкол.: О. П. Реєнт (голова), В. П. Капелюшний, О. П. Гончаров. – К.: ПП "Фоліант", 2014. – С. 60–64.

Розділ II. У пошуках національної ідентичності

§ 1. Т. Г. Шевченко і Кирило-Мефодіївське товариство: історіографія

Суспільно-політичний рух 40-х років XIX ст. розвивався в річищі ідей слов'янсько-європейської винятковості. Слов'янські народи Центральної і Східної Європи, усвідомивши ідею ідентичності та виняткової особливості, стали проповідувати гасло єднання й об'єднання. Цьому посприяли революційно-демократичні революції 1848–1849 рр. у Франції, Німеччині й Австрії. Революційний дух нуртував і в Російській імперії, у новоутворених польських, російських та українських таємних гуртках та товариствах. Поглибленого сприйняття слов'янства в Україні посприяло відкриття у Харківському імператорському університеті кафедри слов'янознавства, направлення закордон для глибокого вивчення цих ідей його викладача І. І. Срезневського і москвича О. М. Бодянського на стажування в європейських університетах. Цією ідеєю, як писав царю Миколі I начальник III відділу Власної Його Величності канцелярії генерал-лейтенант Л. В. Дубельт, захопилися всі українські славісти²³⁷. Почесне місце у діяльності слов'яністів посідає Кирило-Мефодіївське товариство, яке знайшло достойне відображення в науковій та публіцистичній літературі.

Історіографічна проблема “Т. Г. Шевченко і Кирило-Мефодіївське товариство” досліджувалося нерівномірно. У дореволюційний період, аж до 1917-го року практично таких праць не було. Тільки у 60–70-ті роки XX ст. у зв'язку із зверненням до вивчення цієї теми Григорієм Яковичем Сергієнком стали з'являться перші історіографічні розвідки. Концентровано вона знайшла висвітлення у вступній частині надзвичайно змістовної монографії Г. Я. Сергієнка, в якій аналізуються всі тогочасні напрямки й школи, де розглядалася тема. Виважено розглядає автор джерелознавчу основу проблеми, яка використовувалася вченими в обґрунтуванні окремих питань, висновки дослідників, накреслює

---

²³⁷ К биографии Т. Г. Шевченко // Былое. – 1906. – № 8. – С. 4–12.

перспективні напрямки майбутніх праць²³⁸. Історіографічний вступ до монографії, присвяченої життю й діяльності одного із організаторів братства Миколи Івановича Гулака, написав Григорій Іванович Марахов²³⁹. Автор серйозно підійшов до аналізу напрацювань, присвячених одній надзвичайно цілісній натурі, “творцю і керівнику” товариства. “Ця думка, – Г. І. Марахова, яку підтримуємо й ми – є найбільш достовірною”²⁴⁰.

Історіографічні розвідки, присвячені аналізові праць про кирило-мефодіївців наприкінці 70-х – на початку 80-х років ХХ ст. у період написання нами кандидатської дисертації на тему “Перший етап визвольного руху в Росії у дослідженнях істориків Радянської України. 1917–1980 рр.” підготували й ми²⁴¹. Такі історіографічні праці нині ми розглядаємо як постановочні, оскільки писалися вони відповідні дисертаційні дослідження (Г. Я. Сергієнко, Г. Д. Казьмирчук) або як розлогі передмови до монографічних праць (Г. І. Марахов, Г. Я. Сергієнко). Сучасні завдання, які ми ставимо перед собою, це бажання написати сучасну, без всіляких політичних нашарувань історіографічну розвідку, яка передуватиме висвітленню важливої проблеми національного відродження українського народу, яке, на наш погляд, започаткували кирило-мефодіївці та представники літературних процесів обох частин підневільної України в середині ХІХ ст. Розв’язанню цього питання сприяють наявні сучасні документальні видання й літературні здобутки наших попередників.

Ще на початку ХХ ст. історія таємного товариства св. Кирила і Мефодія була відома тільки в загальних рисах. Публікувалися деякі

---

²³⁸ Сергієнко Г. Я. Т. Г. Шевченко і Кирило-Мефодіївське товариство / Григорій Якович Сергієнко. – К.: Наукова думка, 1983. – С. 3–20.

²³⁹ Марахов Г. И. С верой в будущее: Революционный демократ Н. И. Гулак / Григорий Иванович Марахов. – К.: Выща шк. Изд-во при Киев. ун-те, 1989. – С. 3–13.

²⁴⁰ Марахов Г. И. Указ. соч. – С. 5.

²⁴¹ Казьмирчук Г. Кирило-Мефодіївське товариство в дослідженнях істориків України (1918–1934 рр.) / Григорій Дмитрович Казьмирчук // Вісник Київ. ун-ту. Історичні науки. – Вип. 20. – К., 1978. – С. 72–79; його ж. Суспільно-політичний рух в Росії середини 20-х – початку 60-х років ХІХ ст. в дослідженнях істориків України (1956–1980 рр.) / Григорій Дмитрович Казьмирчук // Вісник Київ. ун-ту. Історичні науки. – Вип. 23. – К., 1981. – С. 70–79 та ін.

спогади й офіційні документи, але “судочинство” III відділення залишалося невідомим. Журнал “Былое” один із перших у 1907 р. оприлюднив “у повному вигляді свідчення Миколи Костомарова”. У цьому матеріалі спочатку перерахували список із 14 документів, вилучених в історика під час трусу. Серед них: “Три легенди про св. Кирила і Мефодія”, записка про історію слов’янських народів, нарис про панславізм, три листи П. Куліша до М. Костомарова, в яких ішлося про долю України, роль козацтва, “малоросійське наріччя”, рукопис драми про Соболевського, Дашкевича і Кулаковського у сибірському засланні²⁴².

Свідчення (запитання слідчого й відповідь на них свідка) М. Костомарова від 15 квітня 1847 р. (17 запитань і відповідь на них), від 7 травня (8 запитань) і від 19 травня (1 запитання і відповідь на нього)²⁴³. Так, 15 квітня 1847 р. “ад’юнкту Костомарову” слідча комісія поставила багато запитань, серед них: I. Чи відомо вам було про існування таємного товариства названого Товариством св. Кирила і Мефодія; якщо було відомо, то докладно опишіть його мету, склад і всі дії, ним проведені²⁴⁴. Відповідаючи на це запитання, історик заперечив думку, що він знав про існування “таємного слов’янського товариства”²⁴⁵. Практично на всі запитання щодо товариства М. І. Костомаров давав заперечливі відповіді. На запитання про слов’янську єдність, то він відповів, що ідея слов’янського єднання була модною, “чисто” науковою й етнографічною проблемою у середовищі київської професури, гостро дебатовалася. Він брав участь у її обговоренні, обмінювався думками з професорами університету св. Володимира “Іванишиним, Костирєвим, Селіним”, колишнім професором університету М. О. Максимовичем, помічником начальника Київської навчальної округи М. В. Юзефовичем. Під час розмов з ними, наголошував М. І. Костомаров, “я не показував ніяких протизаконних” думок. Розмови на цю тему велися з П. О. Кулішем, від якого не чув “нічого протизаконного”; з кандидатом М. І. Гулаком, “людиною надзвичайної освіти, але розумом й думками не твердими, і характером до крайності

---

²⁴² Признания Н. И. Костомарова в III Отделении (По неизданным данным) // Былое. – 1907. – № 8. – С. 200–203.

²⁴³ Там само. – С. 203–228.

²⁴⁴ Там само. – С. 203.

²⁴⁵ Там само. – С. 204.

дивного...”²⁴⁶. На наступні “опитувані питання” М. І. Костомаров поступово визнавав деякі звинувачення, які свідчили про його провідну роль у товаристві, старався відвести від себе ідею авторства програмних документів. Він, наприклад, твердив, що “Закон Божий” “списав ще давно, скільки можу пригадати від Хмельницького, який служив у кавказькому корпусі, випадково квартирував зі мною недовго в Харкові...”²⁴⁷.

Редакція журналу “Былое” на початку ХХ ст. опублікувала слідчі матеріали справи Тараса Шевченка, справедливо наголошуючи на тому, що вони допоможуть виявити справжню роль поета в діяльності Товариства. Серед них – подання графа Орлова і генерал-лейтенанта Дубельта на ім’я спадкоємця престолу, Великого князя Олександра Миколайовича про Т. Шевченка; відповідь президента Академії мистецтва герцога М. Лейхтенбергського на запит Орлова; цивільного губернатора Київської губернії Івана Фундукля про арешт і відправка до столиці “художника Санкт-Петербурзької академії Т. Г. Шевченка”; 22 питання і відповіді Кобзаря на них від 21 квітня 1847 р. Зацікавлення читача викликає перше запитання: “опишіть ваше походження, випадок, завдяки якому ви звільненні з кріпацького стану, виховання ваше в Академії, заняття. після її закінчення”²⁴⁸. Викликає подив і захоплення, як чітко, продумано відповів поет, який виборов у складній соціальній боротьбі в суспільстві волю й долю вільної людини. Акцентуючи увагу на здобутті професії маляра, Т. Г. Шевченко наголошує, що саме в Академії написав поему “Катерина”, присвятивши її В. А. Жуковському, і що “продовжував писати вірші, не залишаючи живопису”²⁴⁹.

Слідчі поставили Тарасові Шевченку 22 запитання, в яких вимагали розповісти історію виникнення “Слов’янського товариства св. Кирила і Мефодія”, зміст його програмних документів, символіки, задум зміни “існуючого державного ладу в Росії”, бажання “створити школи для простого народу, написання книг і якого змісту”, нахили до спроб використання збройного

---

²⁴⁶ Признания Н. И. Костомарова в III Отделении (По неизданным данным) // Былое. – 1907. – № 8. – С. 204.

²⁴⁷ Там само. – С. 206.

²⁴⁸ К биографии Т. Г. Шевченко // Былое. – 1906. – № 8. – С. 6.

²⁴⁹ Там само.

методу²⁵⁰ тощо. Поет на 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12 запитання відповів лаконічно: “мені зовсім невідомо” про це. Більш розлогі відповіді написав Т. Г. Шевченко про знайомство з М. І. Костомаровим, М. І. Гулаком, П. О. Кулішем, а “Білозерського, Навроцького і Марковича дуже мало знаю”²⁵¹ – констатував він.

Цікаві моменти участі Т. Г. Шевченка у товаристві назвав Г. Л. Андрузький під час очної ставки з поетом 15 травня 1847 р. Він твердив, що Кобзар “був непомікованим представником Малоросійської партії у Слов’янському товаристві, яке мало на меті – відновити Гетьманщину, якщо можливо окрему, а якщо ні, то в Слов’янщині”, пропонував видавати часопис “російською і малоросійською” мовами. Г. Л. Андрузький наголошував на тому, що з від’їздом Т. Г. Шевченка із Києва активність кирило-мефодіївців зменшувалася, а з черговою появою поета знову поживалювалася, а на вечорах у М. І. Костомарова він “читав пасквільні вірші”. Г. Л. Андрузький вважав, що приналежність Т. Г. Шевченка до “Слов’янського товариства” полягала в тому, що він “був знайомим зі всіма слов’яністами”²⁵². Кобзар зізнався в тому, що справді писав “зухвалі і підбурюючі вірші”, а все інше наговорене Г. Л. Андрузьким відкидав²⁵³.

Важливим джерелом життєпису Т. Шевченка є найповніша на той час літературознавча праця М. І. Петрова, в якій через літературну працю Кобзаря, М. І. Костомарова, П. О. Куліша змальовується епоха, життя й діяльність “братчиків”. У ній менше уваги зосереджується на історії, програмних документах та діяльності товариства, а подається всілякі малозначущі явища в українській літературі ХІХ ст., змістовним моментом праці М. І. Петрова є докладний опис життя поета за 1843–1847 рр., коли він приїжджав в Україну, працював над своїми творчими задумами, зустрічався з українською інтелігенцією. Особливо цікаві роздуми літературознавця про стосунки Т. Шевченка з родиною князя М. Репніна та його освіченою донькою Варварою²⁵⁴, членами

²⁵⁰ К биографии Т. Г. Шевченко // Былое. – 1906. – № 8. – С. 6–8.

²⁵¹ Там само. – С. 9.

²⁵² К биографии Т. Г. Шевченко. – С. 10.

²⁵³ Там само.

²⁵⁴ *Петров Н. И.* Очерки истории украинской литературы ХІХ ст. / Николай Иванович Петров. – К.: Типография И. и А. Давыденко, 1884. – С. 312.

кирило-мефодіївського товариства²⁵⁵. У праці М. І. Петрова, як і в більшості літературознавчих тогочасних досліджень, мало уваги зверталось на Т. Шевченка, М. Костомарова, П. Куліша як на активних членів товариства, а увага концентрувалася на їхній літературній діяльності.

Донос студента О. М. Петрова 3 березня 1847 р. попечителю Київського навчального округу генерал-майору О. С. Траскіну про існування в Києві таємного товариства запустив каральну машину Російської імперії. Розпочалися інтенсивні слідчі справи, збирання інформації про його учасників. Так стали нагромаджуватися документальні матеріали про Товариство, агентурне вистежування осіб, які згадувалися в зв'язку з викриттям таємного товариства у м. Києві, люстрацією листів, котрі надходили на їхню адресу.

Автори не ставлять перед собою завдання дати докладний аналіз архівних і наукових праць з цієї проблеми, висвітлено напрямки дослідницьких пошуків істориків та літераторів за роки існування історіографічної проблеми, визначити питання, які ставилися ними, а також рівень їхньої розробки. Важливим напрямком історіографічного огляду праці вчених стануть проблеми, присвячені важливому питанню – кирило-мефодіївці і Київський університет. Відзначимо, що практично у всіх працях з цієї проблеми дослідники зачіпають питання історії таємного товариства і Київського університету. Значно пізніше з'являться спеціальні дослідження, про які мова піде у відповідному часовому просторі.

Історіографічні праці й огляди літератури з історії Кирило-Мефодіївського товариства, діяльності його окремих членів були предметом дослідження багатьох дослідників. Відомий український радянський історик, доктор історичних наук, професор Григорій Якович Сергієнко, працюючи у 60–70-х роках ХХ ст. над докторською дисертацією, присвяченою суспільно-політичному рухові другої чверті ХІХ ст., написав ґрунтовну для свого часу історіографічну розвідку. У ній він у вибіркового стилі аналізує дослідження з цієї проблеми, принципово у дусі часу критикує праці українських буржуазних націоналістів С. М. Грушевського,

---

²⁵⁵ *Петров Н. И.* Очерки истории украинской литературы XIX ст. / Николай Иванович Петров. – К.: Типография И. и А. Давыденко, 1884. – С. 312, 317.

С. О. Єфремова та інших українських вчених, визначив головні напрямки розвитку цієї історичної теми²⁵⁶.

З історіографічними працями, присвяченими історії кирило-мефодіївцям, приблизно в ці ж роки у періодиці виступили й ми. Недоліком цих досліджень була м'якша критика праць істориків, яких радянська влада відносила до ворогів народу, часткова фрагментарність викладу оцінок²⁵⁷. Історіографічні розділи інколи передували спеціальним монографічним дослідженням, зокрема М. І. Марахов у дослідженні, присвяченому М. І. Гулаку, спокійно і виважено розглянув літературу про нього зробив кілька концептуальних висновків: “головним організатором і керівником “Українсько-Слов’янського товариства” був М. І. Гулак”²⁵⁸, про притаманний М. І. Костомарову український буржуазний націоналізм²⁵⁹, що М. І. Гулак і після відбуття покарання старався продовжувати справу, розпочату в Києві²⁶⁰ тощо.

Подібна історіографічна розвідка відкриває новітню працю П. С. Гончарука, присвячену розглядові історичних поглядів братчиків, у якому визначено кілька важливих питань теми: історичні погляди кирило-мефодіївців залишилися недостатньо вивченими, кожний із членів мав своє бачення історичного

---

²⁵⁶ Сергієнко Г. Я. Історіографія Кирило-Мефодіївського товариства / Григорій Якович Сергієнко // Історіографічні дослідження в Українській РСР. – Вип. 4. – К.: Наукова думка, 1971. – С. 150–173.

²⁵⁷ Казьмирчук Г. Д. Кирило-Мефодіївське товариство в дослідженнях істориків України (1918–1934 рр.) / Григорій Дмитрович Казьмирчук // Вісник Київського університету. Історичні науки. – Вип. 20. – К.: Вид-во Київ. ун-ту, 1978. – С. 72–79; його ж. Деякі питання розробки дослідниками Радянської України проблем суспільно-політичного руху в Росії середини 30-х–початку 60-х років XIX ст. (1934–1956 рр.) / Григорій Дмитрович Казьмирчук // Вісник Київського університету. Історичні науки. – Вип. 21. – К.: Вид-во Київ. ун-ту, 1979. – С. 25–35; його ж. Суспільно-політичний рух в Росії середини 20-х–початку 60-х років XIX ст. в дослідженнях істориків України (1956–1980 рр.) / Григорій Дмитрович Казьмирчук // Вісник Київського університету. Історичні науки. – Вип. 23. – К.: Вид-во Київ. ун-ту, 1981. – С. 70–79 та ін.

²⁵⁸ Марахов Г. И. С верой в будущее: Революционный демократ Н. И. Гулак / Григорий Иванович Марахов. – К.: Выща шк. Изд-во при Киев. ун-те, 1989. – С. 3, 5.

²⁵⁹ Там само. – С. 7.

²⁶⁰ Там само. – С. 9.

розвитку вітчизни й всесвітньої історії²⁶¹, їхні висновки з різних аспектів історії мали наукове й політичне значення²⁶², автор проаналізував історію історіографічного вивчення проблеми²⁶³, зробив досить вдалу спробу комплексного аналізу проблеми, відзначив недостатньо висвітлені сюжети. Низка праць, де розкриваються історичні погляди окремих братчиків, належить Л. А. Коваленку²⁶⁴. Спеціальну роботу підготував П. С. Гончарук, в якій розглядав історичні погляди П. О. Куліша під час його перебування в Кирило-Мефодіївському товаристві. Автор вважає, що власне П. О. Куліш демонструє непослідовність свого ставлення до історичного процесу: від захоплення до критичного сприйняття, що ускладнює вивчення цього питання²⁶⁵.

Саме історико-літературознавчі праці дослідників поклали початок ґрунтовному вивченню діяльності Кирило-Мефодіївського товариства. Історики різних поколінь у процесі дослідження суспільно-політичного руху 40–50-х років ХІХ ст. розпочали нагромадження й узагальнення архівних, рукописних матеріалів, запровадження в науковий вжиток спогадів учасників таємної організації та їхніх сучасників – як основи своїх наукових і публіцистичних праць, ретельно звіряючи надруковані раніше документи з оригіналами.

Джерелознавство Кирило-Мефодіївського товариства пройшло складний та тернистий шлях розвитку. Умовно можна виділити кілька періодів. І. З середини 40-х років ХІХ ст. до 20-х років ХХ ст. ІІ. Радянської доби, яка охоплює часи середини 20-х по 1990-ті роки. ІІІ. Сучасний, із здобуття Україною суверенітету і до сьогодні. ІV. Діаспорний, який співпадає з роками другого – радянського періоду.

Слідчі справи членів товариства після винесення вироків і покарання братчиків було здано до архіву і майже півстоліття були

---

²⁶¹ Гончарук П. С. Історичні погляди кирило-мефодіївців / Петро Степанович Гончарук. – К.: КСУ, 2002. – С. 5.

²⁶² Там само. – С. 3

²⁶³ Там само. – С. 3 – 21.

²⁶⁴ Коваленко Л. А. П. О. Куліш як історик / Л. А. Коваленко // Український історичний журнал. – 1969. – № 8. – С. 68–71.

²⁶⁵ Гончарук П. С. Історичні погляди П. О. Куліша під час його перебування в Кирило-Мефодіївському товаристві / Петро Степанович Гончарук // Український історичний журнал. – 1969. – № 8. – С. 78–81.

недоступні дослідникам. З 1889 р. почали з'являтися перші публікації програмних документів товариства. У Львові О. Огоновський опублікував статут Товариства, який помилково назвав програмою²⁶⁶. На початку 90-х років XIX ст. російські періодичні часописи розпочали публікувати низку матеріалів „Об Украйно-славянском обществе”, зокрема копію доповіді шефа жандармів О. Ф. Орлова про діяльність товариства, листування міністра народної освіти С. С. Уварова з попечителем Московського університету С. С. Строгановим про слов'янофільство у зв'язку з викриттям таємної організації у м. Києві²⁶⁷. Наступного року публікується тотожний з текстом О. Огоновського Статут товариства²⁶⁸. Через десять років син М. А. Рігельмана, який свого часу працював у канцелярії Київського, Волинського і Подільського генерал-губернатора і мав доступ до таємних архівних матеріалів, оприлюднив частину документів про допит Т. Г. Шевченка у 1847 Події Першої буржуазно-демократичної революції 1905–1907 рр. в Росії ослабили самодержавний режим, саме тоді допустили дослідників до заборонених раніше матеріалів „Архіву III-го відділення його власної Імператорської Величності канцелярії”, до справ Кирило-Мефодіївського товариства. У пресі з'явилися „Статут Слов'янського товариства св. Кирила і Мефодія” і дві відозви „Брати українці” і „Братья великороссияне и поляки”²⁷⁰. Важливе значення на той час мала публікація матеріалів допитів Т. Г. Шевченка і М. І. Костомарова²⁷¹, Г. Л. Андрузького²⁷². Текст Статуту товариства, уривки свідчень М. І. Гулака, його листи до

---

²⁶⁶ *Огоновский О.* История литературы русской / Опанас Огоновский. – Львов, 1889. – Ч. 2. – С. 750–753.

²⁶⁷ Об Украйно-Славянском обществе (из бумаг Д. П. Голофастова) // Русский архив. – 1892. – Кн. 2. – № 7. – С. 334–359.

²⁶⁸ Устав Славянского общества св. Кирилла и Мефодия // Русский архив. – 1893. – № 7. – С. 399–406.

²⁶⁹ Допрос Т. Г. Шевченко в 1847 р. (Из рукописных заметок Н. А. Ригельмана) // Киевская старина. – 1902. – № 2. – С. 181–187.

²⁷⁰ Устав Славянского общества св. Кирилла и Мефодия // Былое. – 1906. – № 2. – С. 66–68; Киевская старина. – 1906. – № 2. – С. 138–140.

²⁷¹ К биографии Т. Г. Шевченка // Былое. – 1906. – № 8. – С. 4–12; Признания Н. И. Костомарова в III отделении (По неизданным данным) // Былое. – 1907. – № 8. – С. 200–228.

²⁷² Былое. – 1907. – № 9. – С. 132–133.

О. В. Марковича та листи відповіді та інші матеріали підготував і опублікував М. І. Стороженко²⁷³. Архівні документи про педагога, громадського діяча, кирило-мефодіївця М. І. Савича з'явилися у “Київській старині”²⁷⁴. Згодом була опублікована пояснювальна записка В. М. Білозерського до Статуту товариства.

Важливою віхою у розвитку джерелознавчої основи вивчення діяльності Кирило-Мефодіївського товариства є підготовлений на початку ХХ ст. М. С. Грушевським збірник матеріалів братчиків: свідчення, звернення слідчих до відповідних адміністративних закладів, до царя Миколи І²⁷⁵, де вперше систематизовано опублікований матеріал з історії таємного братства, акцентується увага на діяльності окремих його членів.

Майже повний і єдиний корпус документів і матеріалів “Про Україно-слов'янське товариство” підготувала до друку відновлена Археографічна комісія Інституту історії АН УРСР разом з кількома архівними установами колишнього Радянського Союзу. Тритомне видання документів братчиків ввібрало у себе практично всі слідчі матеріали, тексти програмних документів, низку історичних, публіцистичних праць братчиків. Так, до першого тому корпусу документів включено матеріали слідства М. І. Костомарова, М. І. Гулака, В. М. Білозерського. Укладачі (І. І. Глизь, М. І. Бутич, О. О. Франко) не переймалися тим, що в один том, за радянською кваліфікацією, включено матеріали прихильників ліберальних поглядів (М. І. Костомарова, В. М. Білозерського) і прихильника революційно-демократичних поглядів (М. І. Гулака)²⁷⁶. Другий том містить слідчі справи П. О. Куліша, О. О. Навроцького, Г. Л. Андрузького і Т. Г. Шевченка²⁷⁷. У третьому томі – справи

---

²⁷³ Стороженко Н. Кирилло-Мефодиевские заговорщики / Николай Стороженко // Киевская старина. – 1905. – № 2. – С. 135–152.

²⁷⁴ Л. М. Николай Иванович Савич / М[ациевич] Л. // Киевская старина. – 1904. – № 2. – С. 229–238.

²⁷⁵ Матеріали до історії Кирило-Мефодіївського братства: признання кирило-мефодіївців / Приладнав до друку М. Грушевський. – К., 1915. – 157 с.

²⁷⁶ Кирило-Мефодіївське товариство; упорядники: І. І. Глизь, М. І. Бутич, О. О. Франко: У 3-х т. – Т. 1. – К.: Наукова думка, 1990. – 544 с.

²⁷⁷ Кирило-Мефодіївське товариство; упорядники: М. І. Бутич, І. І. Глизь, О. О. Франко: У 3-х т. – Т. 2. – К.: Наукова думка, 1990. – 696 с.

І. Я. Посяди, М. І. Савича, О. В. Марковича, М. О. Рігельмана, О. Д. Тулуба та інших²⁷⁸.

Спогади, щоденники – важливий пласт матеріалів для вивчення історії Кирило-Мефодіївського товариства. Такі документи залишили по собі учасники таємної організації, а також деякі їхні сучасники. Це блок джерел, які часто є недостовірними, неточними, хибують на певну необ’єктивність, вони вимагають серйозного співставлення з іншими такими матеріалами та архівними справами. У 1875, 1876 і 1877 роках М. І. Костомаров працював над текстом своєї автобіографії. Є її два варіанти, перший записаний його дружиною Аліною Леонтіївною, другий – Н. О. Білозерською. Перший варіант правився й доповнювався істориком і вперше був опублікований у скороченому вигляді (без 4, 8 і 9 розділів) у 1890 р.²⁷⁹. Четвертий розділ друкується у квітневому номері „Вестника Европы”²⁸⁰. У цьому ж році у ювілейному збірнику “Литературного фонда” публікується 9 розділ²⁸¹, а 8 – побачив світ у 1917 р.²⁸². Другий варіант (Н. О. Білозерської) не був переглянутий М. І. Костомаровим і з цієї причини не може бути об’єктивним джерелом²⁸³. Першу редакцію автобіографії М. І. Костомарова опублікував В. І. Семевський ще у 80-х роках ХІХ ст.²⁸⁴ У тексті автобіографії М. І. Костомаров пише, що коли він перебував у м. Києві, виникла думка про створення товариства, яке розповсюджувало б ідеї взаємоповаги і федерації слов’янських народів, на основі повної свободи й автономії²⁸⁵. Автор біографії виокремлює серед братчиків Олександра Навроцького й Д. П. Пильчикова – “найбільш діяльного розповсюджувача” ідей товариства²⁸⁶. М. Костомаров також відзначає серед активних

---

²⁷⁸ Кирило-Мефодіївське товариство; упорядники О. О. Франко, М. І. Бутич, І. І. Глизь: У 3-х т. – Т. 3. – К.: Наукова думка, 1990. – 440 с.

²⁷⁹ Литературное наследие. – 1890. – С. 14.

²⁸⁰ Вестник Европы. – 1891. – №

²⁸¹ Литературный фонд: Юбилейный сборник. – 1910. – С. 23.

²⁸² Голос минувшего. – 1910. – №№ 5–6.

²⁸³ *Костомаров Н. И.* Исторические произведения. Автобиография / Николай Иванович Костомаров ; Сост. и ист.- биогр. очерк В. А. Замлинского; примеч. И. Л. Бутича. – К.: Изд-во Киев. ун-та, 1989. – С. 706.

²⁸⁴ Автобиография Николая Ивановича Костомарова. С предисловием В. И. Семевского // Русская мысль. – 1885. – Кн. 5. – С. 190–223.

²⁸⁵ Там само. – С. 210.

²⁸⁶ Там само. – С. 211.

прихильників Кирило-Мефодіївського товариства М. І. Савича, який так перейнявся слов'янськими ідеями, що навіть хотів змінити маршрут свого наукового відрядження з поїздки до Парижа на “подорож у слов'янські землі”²⁸⁷.

Далі М. І. Костомаров акцентує увагу на зраді Олексія Петрова, на підготовці автора спогадів до весілля, облаштування власного матеріального блага, на ганебному вчинку попечителя Київської навчальної округи, який забрав “рукопис про слов'янське єднання”²⁸⁸, щоб приховати її від обшуку поліцією. Надзвичайно інформативні є розповідь М. І. Костомарова про зустрічі у III відділенні з Дубельтом і Орловим, їхню “ласкаву” мову про їхнє бачення ідеї “об'єднання слов'янських народів проти деспотизму”²⁸⁹.

Український фольклорист і етнограф Микола Михайлович Білозерський, брат Василя Михайловича Білозерського, зібрав цікаві спогади людей, які особисто були знайомі з Тарасом Шевченком або чули про нього розповіді інших. “Спогади різних осіб” – своєрідний конгломерат роздумів про різні роки життя поета. Розпочинаються вони коротеньким архівознавчим розписом спогадів про Кобзаря²⁹⁰. Укладач розподілив їх на тих, хто був учасником таємної організації, спілкувався з ним і залишив спогади (М. Костомаров²⁹¹, П. Куліш²⁹²), “нечисленних товаришів Шевченка по академії мистецтв (Ф. П. Пономарьов²⁹³ і М. О. Мікешин²⁹⁴)”, а також із особистих приятелів Кобзаря

---

²⁸⁷ Автобиография Николая Ивановича Костомарова. С предисловием В. И. Семевского // Русская мысль. – 1885. – Кн. 5. – С. 212.

²⁸⁸ Там само. – С. 215.

²⁸⁹ Там само. – С. 216.

²⁹⁰ *Белозерский Н.* Тарас Григорьевич Шевченко по воспоминаниям разных лиц (1831–1861 гг.) / Н. Белозерский // Киевская старина. – 1882. – Т. IV. – С. 66–77.

²⁹¹ Воспоминания о двух малярах // Основа. – 1861. – Кн. IV; “Письмо” (воспоминание о Шевченко) // Русская старина. – 1880. – Т. III. – С. 597–610; Воспоминания о Шевченке // Кобзар. – 1876. – Т. I. – С. XIII–XXIII.

²⁹² *Куліш П.* Перегляд українських книжок / Панько Куліш // Основа. – 1861. – Кн. I. – С. 60–61.

²⁹³ *Пономарев Ф. П.* Воспоминания о пребывании Шевченко в Академии художеств в 1830–1840-х годах / Ф. П. Пономарев // Русская старина. – 1880. – Т. III. – С. 587–596.

²⁹⁴ Воспоминания о Т. Г. Шевченко // Русское слово. – 1861. – С. ?

(О. С. Афанасьев–Чужбинський²⁹⁵) написав спогади про нього. Із зацікавленістю дослідники ставляться до думок Л. М. Жемчужникова²⁹⁶, І. С. Тургенева і Полонського²⁹⁷, а також О. М. Лазаревського. Із осіб, які не знали особисто Т. Г. Шевченка, але зібрали значний матеріал про нього, були М. К. Чалий²⁹⁸ і В. П. Маслов²⁹⁹.

Укладач “Спогадів різних осіб” переймався тим, що Т. Г. Шевченко заслуговував значно більше друкованих матеріалів. Це зауваження, на нашу думку, надто прискіпливе³⁰⁰. Праці джерелознавчого характеру про Кобзаря друкувалися часто і в різних періодичних виданнях. М. М. Білозерський з образою наголошує на тому, що були бажаючі написати “замовні” спогади про поета, але при умові високої їхньої оплати³⁰¹.

Далі М. І. Костомаров акцентує увагу на зраді студента Олексія Петрова, на підготовці автора до весілля, влаштуванні власних матеріальних благ, на ганебному вчинку помічника попечителя Київської навчальної округи, який обманом забрав “рукопис про слов’янське єднання”³⁰². Надзвичайно цікаві матеріали подає М. І. Костомаров про зустрічі у III відділенні з очільниками цієї каральної установи Дубельтом і О. Ф. Орловим, їх “ласкаву” мову, про їхнє бачення ідеї “об’єднання слов’янських народів проти деспотизму”³⁰³.

У другій редакції автобіографії М. І. Костомаров докладно розповів про арешт, слідство й заслання³⁰⁴. Як справедливо вважає

---

²⁹⁵ Воспоминания о Т. Г. Шевченко // Пчела. – 1876. – № 16. – С. ?

²⁹⁶ Воспоминания о Шевченке, его смерти и погребении // Основа. – 1861. – Кн. III. – С. 1–21.

²⁹⁷ Из воспоминаний // Кобзарь. – 1876. – Т. I. – С. III–XIV.

²⁹⁸ Нові матеріали для біографії Т. Г. Шевченка // Основа. – 1862. – Кн. V. – С. 45–61; Кн. VI. – С. 1–27 та ін.

²⁹⁹ Т. Г. Шевченко. Биографический очерк. – М., 1874.

³⁰⁰ Белозерский Н. Тарас Григорьевич Шевченко по воспоминаниям разных лиц (1831–1861 гг.). – С. 67.

³⁰¹ Белозерский Н. Тарас Григорьевич Шевченко по воспоминаниям разных лиц (1831–1861 гг.). – С. 67.

³⁰² Автобиография Николая Ивановича Костомарова. С предисловием В. И. Семевского // Русская мысль. – 1885. – Кн. 5. – С. 215.

³⁰³ Там само. – С. 216.

³⁰⁴ Из воспоминаний Н. И. Костомарова (Арест, заключение, ссылка) // Вестник Европы. – 1910. – Кн. ;. -

історик Г. Я. Сергієнко, М. І. Костомаров у цих працях часто висловлював суперечливі думки про товариство та його програму³⁰⁵.

Матеріали про “Украино-Славянское общество” знайдено серед паперів О. І. Буслаєва, близької до попечителя Московського навчального округу графа С. Г. Строганова людини, є “Доповідь” графа О. Ф. Орлова, в якій стисло описується низка матеріалів: донос О. Петрова, арешти Гулака, Костомарова, Андрузького, Посяди, Шевченка та ін. братчиків, слідства над ними, поведінку окремих осіб під час слідства. Слідчі виокремили осіб, які належали до товариства, а які ні. До останніх віднесли Посяду, а “двоє – *Шевченко і Куліш*” виявилися також непричетними до “Україно-слов’янського товариства”, але вони винні своїми окремими вчинками³⁰⁶. Зокрема, Т. Шевченко – за шкідливі і загрозливі вірші, “як най обурливішого змісту”, де оспівувався вигаданий плач за підкорену й бідну Україну.

Висновки слідчих були шокуючими: “Україно-слов’янське товариство св. Кирила і Мефодія” – не більш як наукова маячня трьох молодих людей – Гулака, Білозерського і Костомарова. Вони в силу свого становища у своє товариство не були здатні залучити військових або народ, щоб стати причиною повстання³⁰⁷, але шкода від них могла бути поступова і загрозлива. У цьому документі дається коротка характеристика учасників організації. М. Гулака названо “головним керівником”, який на початку слідства “довго відмовлявся у своїх задумах”³⁰⁸. Колезький асесор М. Костомаров “придумав каблучку” і назву товариства, сприяв поширенню злочинного рукопису “Закон Божий”, але пізніше щиро зізнався у багатьох сторонах своєї діяльності³⁰⁹. Художнику Шевченку за твори підбурюючого характеру і у вищій мірі зухвалі поезії. Всім учасникам товариства пропонувалися різні форми покарання.

---

³⁰⁵ Сергієнко Г. Я. Суспільно-політичний рух на Україні після повстання декабристів. 1826–1850 / Григорій Якович Сергієнко. – К.: Наукова думка, 1971. – С. 30

³⁰⁶ “Об Украино-Славянском Обществе” // Русский архив. – 1892. – Кн. 7. – С. 341.

³⁰⁷ Там само. – С. 343.

³⁰⁸ Там само. – С. 344.

³⁰⁹ Там само.

Епістолярні джерела поступово займають належне місце в джерелознавчій дореволюційній науці. Гнат Житецький опублікував лист-спростування П. О. Куліша, в якому він образився на М. П. Драгоманова за те, що його, М. І. Костомарова і Т. Г. Шевченка віднесли до Кирило-Мефодіївського товариства³¹⁰. П. О. Куліш написав листа своєму другові О. О. Гатцуку з надією, що той опублікує його спростування у своїй “Газеті Гатцука”. У листі, зокрема, писалося: ”... я к их числу не принадлежал. Не принадлежал к ним и Шевченко”. О. О. Гатцук цього листа не опублікував, а переадресував його у 1876 р. М. І. Костомарову³¹¹.

В Інституті рукопису Національної бібліотеки імені В. І. Вернадського НАН України, який у цьому році відзначає своє 95-ліття з дня створення, зберігаються листи М. І. Гулака, Гната Житецького, Катерини Юнге до Миколи Костомарова. Звичайно, вони відомі дослідникам, часто цитуються в працях, зокрема Г. І. Марахова і Є. М. Луняка. Цінність їх полягає в тому, що вони характеризують еволюцію поглядів учасників і сучасників Кирило-Мефодіївського товариства, стосунки між братчиками, взаємну підтримку один одного³¹². Так, Микола Гулак у листі до Миколи Костомарова від 6 жовтня 1871 р. пише: “Ви б знайшли мене таким же самим, що 25 років тому назад і Ви – скільки я знаю – не змінилися ні у своїх переконаннях, ні у своїй моральній основі. Будемо ж терпеливо шукати “злобу дня”, прийде час, коли ми будемо насолоджуватися плодами, вирощеними нами...”³¹³. Ці листи й досі так і не опубліковані, а шкода...

Надзвичайно цікавий є лист Катерини Юнге до М. І. Костомарова від 24 листопада 1880 р. Його зміст розкриває її

---

³¹⁰ Драгоманов М. П. Евреи и поляки в Юго-Западном крае / Михайло Петрович Драгоманов // Вестник Европы. – 1875. – № 7. – С. 162.

³¹¹ Житецький Ігнат. О. П. Куліш про Кирило-Методіївське товариство / Ігнат Житецький // Вирізка із невідомого джерела. НБУ імені В. І. Вернадського НАН України

³¹² Н. Гулак – Н. Костомарову. Письмо от 6.10.1871 // ІР НБУ НАНУ. – Ф. XXII – Спр. 110. – 4 арк.; Н. Гулак – Н. Костомарову. Письмо от 2.02.1873 // ІР НБУ НАНУ. – Ф. XXII. – Спр. 111.; Павел Житецкий – Н. Костомарову. Письмо // ІР НБУ НАНУ. – Ф. XXII. – Спр. 120. – 2 арк.; Е. Юнге – Н. Костомарову. Письмо от 24.11.1880 // ІР НБУ НАНУ. – Ф. XXII. – Спр. 331, 331 а) та ін.

³¹³ Гулак Н. – Костомарову Н. Письмо от 6. 10. 1871 // ІР НБУ НАНУ. – Ф. XXII – Спр. 110. – Арк. 2.

активну суспільну позицію, піклування про формування позиції у стосунках між слов'янофілами і західниками, ролі творів Ф. М. Достоєвського, які “будять у нас ідеали майбутнього”³¹⁴. Із листа стає відома позиція Катерини Юнге у царині виховання молодого покоління, в тому числі свого сина Володі. Він – 16-літній юнак, учень військової гімназії, хрещеник Миколи Костомарова. Мати звертається до історика з проханням вислати йому із дарчим написом свою історичну працю, яка допоможе йому сформуванню позитивний досвід життя, виховуватиме шану до старшого покоління³¹⁵.

У фондах Інституту рукопису НБУ ім. В. Вернадського зберігаються: “Слово на могилу П. О. Куліша”, двоаркушна стаття-некролог Надії Олександрівни Білозерської³¹⁶, яка розповіла про цікавий факт із біографії Панька Куліша: він закінчив школу, батько радив йому йти у канцеляристи, а майбутній письменник сказав йому: “Учитися хочу, світу хочу”³¹⁷. Сімейні спогади про маловідомого кирило-мефодіївця, “братчика” Олександра Даниловича Тулуба³¹⁸ висвітлюють – життєвий й освітнянський шлях, ті митарства, які переживала творча, думаюча особистість у затхлій “миколаївській тюрмі народів”³¹⁹. Заслужують на увагу матеріали Дмитра Даниловича Граховецького про арешти кирило-мефодіївців О. Навроцького, В. М. Білозерського, Т. Г. Шевченка, Г. Л. Андрузького, О. В. Марковича, П. Л. Ашаніна і М. І. Савича³²⁰, листа чиновника у відставці М. А. Рігельмана до М. І. Костомарова³²¹.

Низка рукописних матеріалів цього Інституту – це надзвичайно інформативні матеріали, зберігаються вони в архіві журналіста Давида (Даніїла) Михайловича Іофанова. Тут, наприклад, відклалися рукописний і машинописні тексти автора, присвячені 130-ій річниці з дня народження М. І. Костомарова, стаття

---

³¹⁴ Юнге Е. – Костомарову Н. Письмо от 24 ноября 1880 г. // ІР НБА НАНУ. – Ф. XXII. – Спр. 331. – Арк. 2.

³¹⁵ Там само. – Арк. 3.

³¹⁶ ІР НБА НАНУ. – Ф. I. – Спр. 28632. – 2а рк.

³¹⁷ Там само. – Арк. 1зв.

³¹⁸ ІР НАБ НАНУ. – Ф. 209. – Спр. 1; Спр. 2. – 2 арк.

³¹⁹ Там само.

³²⁰ Там само. – Ф. Ф. XII. – Спр. 249. – 2 арк.

³²¹ Там само. – Ф. 209. – Спр. 44. – 2 арк.

“Живописна Україна”, де фрагментарно аналізуються стосунки Тараса Шевченка і Варвари Рєпніної. Автор справедливо наголошує на тому, що О. Бодяньський і П. Куліш відмовили поету в підтримці підготовки цього унікального видання: перший відмовив посилаючись на свою зайнятість, а другий, – на думку автора, – від заздрості до успіхів Кобзаря. У цій справі є машинописний текст листа Т. Г. Шевченка до Чернігівського цивільного губернатора з проханням підписатися на кілька примірників “Живописної України”³²².

Ставлення до Т. Г. Шевченка пересічних освічених жителів України висвітлюють архівні (рукописні) матеріали громадського діяча, організатора артільного й кооперативного руху в Україні, публіциста, автора соціальних віршів, зокрема й присвячених Кобзареві, Миколи Васильовича Левитського (25.03.1859–1.12.1936). В Інституті рукопису НБУ НАНУ зберігається особистий фонд М. В. Левитського, який нараховує більш як 2000 одиниць зберігання. У фонді №327 зберігаються літературні праці автора. Серед них: “До Шевченка Тараса в театрі ім. Шевченка”, “Могила Шевченка” та ін. Автор з боєм говорить про відкриту русифікацію України у 20-х роках ХХ ст., зневажливе ставлення до поета московських служок літератури й театральної Мельпомени, наголошує на байдужому ставленні до своєї культури й Кобзаря зокрема пересічного українця. М. В. Левитський обурюється бажанням правити тексти поета, одягати його у революційну одіж³²³.

До редакції журналу “Україна” у 1927 р. були відправлені матеріали про арешти О. О. Навроцького, В. М. Білозерського, Т. Г. Шевченка, Г. Ю. Андрузького, О. В. Марковича, П. Л. Ашаніна і М. Ф. Савича, підготовлені професором Дмитром Даниловичем Граховським, які зберігалися у Полтавському архіві. Значення цих матеріалів виняткове, оскільки нині цих документів

---

³²² *Иофанов* Давид (Даниил) Михайлович. Н. И. Костомаров (130 лет со дня рождения) // ІР НБУ НАНУ. – Ф. 104. – Спр. 67. – 8 арк.; *Його ж* “Живописная Украина” в жизни Тараса Шевченка и Варвары Рєпниной // Там само. – Спр. 42. – 8 арк. та ін.

³²³ Матеріали до історії літератури та громадських настроїв на Україні // ІР НБУ НАНУ. – Ф. 327. – Спр. 788. – Арк. 163в. – 22; Спр. 790. – Арк. 66–70; Спр. 791. – Арк. 71. Широ вдячні Левитському Ігорю Євгеновичу за надані матеріали про свій родовід.

не існує. У роки Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр. цей фонд знищений німецькою бомбою, яка влучила в архів. Автор опрацював шість справ розпоряджень Чернігівського, Полтавського і Харківського генерал-губернатора та його різних відомств, що висвітлюють розшуки братчиків задля арештів³²⁴.

Таким чином, видання документальних матеріалів про Кирило-Мефодіївське таємне товариство, творів його членів, а також спогадів сучасників заклали вагомий фундамент для дослідження суспільно-політичної думки і визвольного руху в Україні 40-х років XIX– початку XX ст.

Історія вивчення проблеми розвивалася нерівномірно й у кількох напрямках. Періодизація історіографічного розвитку історії таємної організації св. Кирила й Мефодія у м. Києві пройшла ті ж періоди, що й джерелознавчі студії. Тому ми не будемо ще раз її повторювати. Звернемо увагу на те, що біля джерела вивчення історії таємної організації стояли її учасники й сучасники тих подій. У першому періоді вони, друкуючи свої роздуми, виходили, хто з меркантильних завдань – бажаючи або зменшити свою участь у товаристві, а то й відхреститися від організації, інші ж навпаки – возвеличити себе як провідного учасника таємної діяльності. Їхні судження пізніше підхоплять професійні історики, зокрема В. І. Семевський³²⁵, С. М. Щоголев³²⁶. Діяльність братчиків будуть використовувати революційні та політичні діячі з метою обґрунтування своїх концептуальних висновків про періодизацію визвольного руху в Росії, про спадковість його й інтернаціональну єдність борців різних національностей, що проживали в Російській імперії. Зокрема, В. І. Ленін, засуджуючи великодержавницький націоналізм С. М. Щоголева щодо українського суспільно-

---

³²⁴ Граховецький Д. Д. Матеріали до арешту кирило-мефодіївців: Навроцького, Білозерського, Шевченка, Андрузького, Марковича, Ашаніна та Савича / Дмитро Данилович Граховецький // ІР НБУ НАНУ. – Ф. X. – Спр. 1713–17133. – 13 арк. Цей матеріал опубліковано у часопису “Україна”: науковому двомісячнику українознавства / за ред. академіка М. Грушевського. – 1928. – Кн. I. – С. 67–72.

³²⁵ Семевский В. И. Кирилло-Мефодиевское общество. 1846–1847 гг. / Василий Иванович Семевский // Русское богатство. – 1911. – № 6. (У повному обсязі праця надрукована в часопису “Голос минушого”. – 1918. – № 10–12. – Октябрь–декабрь. – С. 101–158).

³²⁶ Щеголев С. Н. Украинское движение как современный этап южнорусского сепаратизма / С. Н. Щеголев. – К., 1912.

політичного руху, назвав його чорносотенцем, розглядаючи членів товариства як виразників південноросійського сепаратизму. “Чорносотенець шалений, – писав про С. М. Щоголева та його праці В. І Ленін, – лає українців огидними словами” і тут же, “1846. “Кирило-Мефодіївське” братство за федерацію автономних слов’янських штатів республіку. Шевченко, Куліш, Костомаров”³²⁷.

Наприкінці ХІХ–на початку ХХ ст. низку теоретико-методологічних думок висловив М. С. Грушевський. Він у своїх працях справедливо наголошував на національних аспектах програмних документів кирило-мефодіївців, зокрема твердив, що братчики виступали за створення “осібної республіки”, що в основі їх програмних документів лежало “теоретичне формулювання української ідеї”³²⁸, проповідування “української національної свідомості”³²⁹. Уже в радянську добу М. С. Грушевський ще раз наголосив на тому, що розв’язання висунутих ним національних ідей було підпорядковане “революційній ідеї” для України³³⁰.

На сучасному етапі джерелознавство історії Кирило-Мефодіївського товариства динамічно розвивається. Відбуваються перевидання програмних документів, спогадів та листів як учасників таємної організації, так і їхнього оточення, активно вишукуються рукописні матеріали, які ще не були предметом всебічного аналізу.

Заслуговує на увагу й листування. Професор Київського національного університету імені Тараса Шевченка Василь Ульяновський підготував важливу пам’ятку історичної думки України – спогади освітянина, директора Імператорської Олександрівської першої гімназії у м. Києві Миколи Стороженка. У додатках до цього видання укладач опублікував декілька його листів до П. О. Куліша за 1884–1887 рр., в яких є згадки про окремих членів колишнього Кирило-Мефодіївського товариства. Зокрема, про смерть М. І. Костомрова “у день святкування пам’яті

---

³²⁷ Ленинский сборник. – М., 1937. – XXX. – С. 10–16.

³²⁸ Грушевський М. С. Ілюстрована історія України / Михайло Сергійович Грушевський. – К., 1940. – С. 492.

³²⁹ Грушевський М. С. Українська історіографія і Микола Костомаров / Михайло Сергійович Грушевський // Літературно-науковий вісник. – 1910. – Т. 50. – Кн. 5. – К. – Львов. – С. 225.

³³⁰ Грушевський М. С. Костомаров і новітня Україна / Михайло Сергійович Грушевський // Україна. – 1925. – №3. – С. 10.

святих Кирила і Мефодія, яких він завжди так високо ставив і за яких, можна сказати, постраждав”³³¹, про курйозний випадок на засіданні Історичного товариства, присвяченого пам’яті кирило-мефодіївця³³². В іншому листі до П. О. Куліша Микола Стороженко дякує йому за “автобіографію Шевченка”, схиляється перед талантом Кобзаря, але, підігруючи Паньку Кулішу, акцентує увагу на “безграмотності поета”³³³, як про це у “спогади якогось Суханова-Подкользіна”³³⁴.

У 50–60-ті роки ХХ ст. різними науковими й освітянськими установами друкуються збірники спогадів сучасників про Т. Г. Шевченка. Одним із перших був підготовлений упорядником, автором вступної статті й коментарів А. І. Костенком. До збірника були вмонтовано більшість спогадів про поета: В. Г. Шевченка, А. О. Козачковського, В. П. Маслова (справж. прізвище – Маслій), К. В. Широцького, листи В. М. Репніної до Шарля Ейнара³³⁵ та ін. Значно упорядкованішим й більш насиченим збірник підготують упорядники В. С. Бородін і М. М. Павлюк. До нього буде включено 96 спогадів про Кобзаря: М. І. Костомарова, П. О. Куліша, О. С. Афанасьєва-Чужбинського, К. Ф. Юнге, М. С. Зарянка, М. Ф. Савичева, М. М. Білозерського, які висвітлюють всі сторони життя й суспільно-культурної діяльності. Тут зібрані щоденники, автобіографії, перекази, спогади, авторами яких були близькі до Т. Г. Шевченка люди, або ті, котрі збирали такі матеріали й готували їх до друку. Надзвичайно цікава історія з написанням поетом своєї біографії. На прохання редактора “Народного читання” О. О. Оболенського Т. Г. Шевченко розпочав її писати. Злякавшись, що його текст не відповідатиме вимогам цензури, поет попросив П. О. Куліша зробити це. Панько Куліш написав біографію, надавши їй форму листа до редактора часопису – “Письмо

---

³³¹ Листи Миколи Стороженка до Пантелеймона Куліша за 1884–1887 рр. // *Стороженко Микола. З мого життя / Упорядник В. Ульяновський.* – К.: Либідь, 2005. – С. 415.

³³² Там само. – С. 417.

³³³ Там само. – С. 421.

³³⁴ Там само. – С. 422.

³³⁵ Спогади про Шевченка / Упорядник А. І. Костенко. – К.: Держ. вид-во художньої літератури, 1958. – С. 31–45, 123–136, 420–423, 484–491.

Т. Г. Шевченко к редактору “Народного чтения”³³⁶. Це була перша біографія поета. Спогади доньки декабриста Федора Толстого Катерини Юнге спростовують негативне враження про Т. Г. Шевченка у біографічній розвідці М. К. Чалого. Із її змісту, на думку К. Ф. Юнге, поет постає “за своїми манерами – цинічною і неможливою в товаристві” людиною³³⁷. Авторка спогадів вважає, що така особистість, як Т. Г. Шевченко, “вимагає всебічного висвітлення і що найменші подробиці, які стосуються такої людини, можуть бути важливі”³³⁸. Ставши на позицію наукового об’єктивізму, авторка описує роль, стосунки Ф. Толстого з Т. Г. Шевченком, його клопотання перед великою княгинею Марією Миколаївною про помилування Кобзаря у 1855–1856 рр.³³⁹ Досить емоційно К. Ф. Юнге описує радість зустрічі Кобзаря з сім’єю Федора Толстого після його повернення до Петербурга³⁴⁰.

Низка матеріалів, які не були включені у раніше названому збірнику документів “Спогади про Шевченка” (1958 р.), потрапили в інший з такою ж назвою – “Спогади про Тараса Шевченка” (2010 р.). Його упорядник і автор вступної статті і коментарів А. І. Костенко включив сюди ще й спогади про поета В. Г. Шевченка, А. О. Козачковського, листи В. М. Репніної до Шарля Ейнара, листи В. П. Маслова, матеріали Костя Широцького³⁴¹. В. С. Бородін, Микола Павлюк і Олександр Бороня осучаснили попередній збірник про поета, хоч тут дуже мало з’явилося нових спогадів. Сукупність цих спогадів, автобіографічних матеріалів, листування складають, на думку укладачів “золотий фонд” не тільки для джерелознавчих,

---

³³⁶ Шубравський В. Є. Передмова / Василь Єфремович Шубравський // Спогади про Тараса Шевченка. – К.: Дніпро, 1982. – С. 3; Народное чтение. – 1860. – Кн. 2.

³³⁷ Юнге К. Ф. Спогади про Шевченка / Катерина Федорівна Юнге // Спогади про Тараса Шевченка. – С. 179.

³³⁸ Юнге К. Ф. Спогади про Шевченка / Катерина Федорівна Юнге // Спогади про Тараса Шевченка. – С. 179.

³³⁹ Там само. – С. 280.

³⁴⁰ Юнге К. Ф. Спогади про Шевченка. – С. 280; Більш ширший текст спогадів К. Юнге з доданням до них листів Т. Г. Шевченка опубліковані окремим виданням: Юнге Е. Ф. Воспоминания (1834–1860) / Екатерина Федоровна Юнге. – СПб.: Сфинкс, 1913.

³⁴¹ Спогади про Шевченка / Упорядник А. І. Костенко. – К.: Держ. вид-во художньої літератури, 1958. – С. 31 – 45, 123–136, 420–423, 484–492 та ін.

історіографічних досліджень, а й конкретних історичних праць з цієї проблеми. Мемуаристика нагромаджувалася віками, різними людьми, які не всі мали теплі почуття до Кобзаря, а звідси й низка негативних матеріалів. Вони, як правило, спростовуються більшістю наявних документальних джерел³⁴².

Уперше можна скористуватися опублікованими нещодавно спогадами відомої української письменниці Зінаїди Павлівни Тулуб (1890–1964). Вона – внучка кирило-мефодіївця Олександра Даниловича Тулуба, а прожила складний за радянської влади час: була репресована, відбула 19 років у таборах, на висланні. Виправдана у 1956 р. Написала художньо-документальні спогади, які опублікували тільки у 2012 р. Надзвичайно цікаві й насичені спогади про чотири коліна роду Тулубів. Належне місце відведено й кирило-мефодіївцю Олександрю Даниловичу Тулубу. Дуже повно використано матеріали за сімейними спогадами про рід³⁴³. Деякі сюжетні лінії друкувалися ще у 1927 р. і зберігаються в Інституті рукопису НБУ НАН України. Однак авторка допустила низку перебільшень та неточностей. Зокрема, називає О. Д. Тулуба – одним із “засновників таємного товариства...у яке ввійшли майже всі професори, педагоги, літератори...Києва”³⁴⁴. Помилково авторка називає серед членів товариства Житецького, що її дідуся разом з М. І. Костомаровим, М. І. Гулаком, Т. Г. Шевченком “і ще декілька осіб посадили на тройку... і повезли до Петербурга”³⁴⁵. Насправді він там не був. О. Д. Тулуба, як особу, яка не мала ще 21 року, відправили на “заслання до Златополя в Україні”³⁴⁶. Отож, необхідно до спогадів Зінаїди Тулуб ставитися з великою обережністю.

Дожовтнева історіографія з історії товариства незначна. Це й закономірно. Спочатку було табу на архівні фонди III відділення жандармів, а пізніше ця тема не імпонувала більшості істориків цього періоду. Перша праця про Кирило-Мефодіївське товариство належала відомому ліберальному досліднику В. І. Семевському. Він стисло описав діяльність братчиків, переказав їхні ідеологічні

---

³⁴² Спогади про Тараса Шевченка. – К.: Дніпро. 2010. – 605 с.

³⁴³ *Тулуб Зінаїда Моя жизнь / Зінаїда Тулуб.* – Київ–Париж–Дакар, 2012. – 432 с.

³⁴⁴ Там само. – С. 11.

³⁴⁵ *Тулуб Зінаїда Моя жизнь.* – С. 13.

³⁴⁶ *Тулуб Зінаїда Моя жизнь.* – С. 14.

документи. Однак діяльність кирило-мефодіївців у нього показана відірвано від конкретної історичної обстановки.

Переважно фрагментарно проаналізовано літературну творчість Т. Г. Шевченка і П. О. Куліша у контексті її впливу на формування слов'янської ідеї, як в українських губерніях Російської імперії, так і в Галичині. Наукове товариство імені Шевченка опублікувало працю Омеляна Огоновського, в якій автор, розглядаючи розвиток літературних процесів на Західноукраїнських землях, наголошує на тому, що “Галицька Русь сильною любов'ю до рідного слова” прилучилася... коли познайомила з творами безсмертного кобзаря Тараса Шевченка, котрий голосом апостола правди і науки заповідав землякам братнє, свободу й волю”³⁴⁷. Омелян Огоновський виокремлює 1848 р., коли “Русь Галицька” вже пізнала “самопізнання своєї народності”, окремішності й значимості, тим самим усвідомила що “русин не буде поляком”³⁴⁸.

Найбільш плідний – радянський період історіографії про Кирило-Мефодіївське братство. Спочатку нова радянська влада бажала використати суспільні здвиги у національних складових колишньої імперії й підтримувала революційну проблематику, в яку гармонійно вписувалася діяльність братчиків. Власне радянська історична наука перехідного часу започаткувала ґрунтовне вивчення діяльності Кирило-Мефодіївського товариства, не передбачаючи, що з часом буде надано одіозне кліше оцінок деяких членів товариства як українських буржуазно-націоналістичних діячів, ворогів українського народу. А тоді історики радянської республіки в процесі дослідження суспільно-політичного руху першої половини ХІХ ст. розпочали нагромадження й узагальнення архівних матеріалів про історію цієї організації – що стало основою їхніх наукових праць, ретельно звіряли надруковані раніше документи з оригіналами. Починаючи з 1918 р., була опублікована низка документів: повний текст „Книги буття українського народу”, відозва „До братів українців”³⁴⁹ та матеріали, які характеризували діяльність окремих членів товариства³⁵⁰.

³⁴⁷ *Огоновский Омелян* История литературы русской / Омелян Огоновский. – Львов: НТШ, 1889. – С. 41.

³⁴⁸ Там само. – С. 42.

³⁴⁹ Наше минуле. – 1918. – № 1, 2.

³⁵⁰ Шевченко в процесі 1847 р. і його папери // Україна. – 1924. – №1–2.

Володимир Міяковський друкує “Записку В. Білозерського про сільські школи” і “Записку М. Костомарова про панславізм”, що розкривають у першій: які предмети необхідно вивчати у сільських школах, доцільність навчання необхідних навичок у житті – столярному, токарному ремеслу, науковому землеробству та садівництву, елементарних навичок медицини. У другій (незавершеній) записці, панславізм визначається як “самая нравственная, справедливая, богатая жизнью и полная надежд” теорія, породжена “думающим” віком, яка “выведе плем’я слов’янське із вікового запізнення освіти і людства”³⁵¹.

У 1929 р. Укрцентрархів зробив спробу видати цілий корпус архівних матеріалів про кирило-мефодіївців³⁵². З цією метою відомі архівісти та дослідники суспільно-політичних течій XIX ст. в Україні планували поїздки в архіви Москви і Ленінграда в „справах кирило-мефодіївських студій”³⁵³.

Взявши за основу історичні документи з історії таємного товариства, історики прагнули висвітлювати ці питання в тісному зв’язку з іншими питаннями визвольного руху в Російській імперії. Однак складність проблеми та слабка розробка її питання, а також методологічні помилки, допущені науковцями в процесі їх вивчення, втручання радянської влади, яка нав’язувала розглядання з точки зору класової боротьби та марксистсько-ленінської позиції, стали причиною тривалої полеміки, розводили дослідників на різні ідеологічні сторони.

Один із напрямків дискусії розгорнувся навколо неправильного положення М. П. Драгоманова, який стверджував, що Т. Г. Шевченко не був знайомий з теорією утопічного соціалізму³⁵⁴. Ця думка не знайшла підтримки у дослідників радянського часу. О. Дорошкевич у своїй праці доречно зауважив, що Т. Г. Шевченко був обізнаний з теоретичними основами соціалізму і комунізму,

---

³⁵¹ *Міяковський В.* Матеріали з громадського і літературного життя України XIX і початків XX ст. / Володимир Міяковський // Україна. – 1924. – № 1–2. – С. 130.

³⁵² ІР НБУ НАНУ. – Ф. 1. – 46002. – Арк. 2зв.

³⁵³ Там само. – Ф. 1. – 46000. – Арк. 2зв.

³⁵⁴ *Драгоманов М.* Шевченко, українофільство й соціалізм / Михайло Петрович Драгоманов. – К., 1914.

сприйнявши їх від членів гуртка Петрашевського³⁵⁵. Вже цим положенням було спростовано достовірність тверджень С. М. Грушевського про самобутній шлях розвитку суспільного руху в Україні та поставлено важливу проблему, яка в дореволюційній (до 1917 р.) історіографії не розглядалася. А. Яременко, припускаючи, що поета читав „Маніфест Комуністичної партії”, висловлює думку про певний вплив положень цього документа на формування революційного характеру Кобзаря³⁵⁶.

І. Я. Франко звертався до вивчення історії Кирило-Мефодіївського товариства в своїх літературно-публіцистичних працях розглядав його у тісному контексті із загальноросійським суспільно-політичним рухом. Звертаючись до історії антикріпосницької організації, І. Я. Франко називає прізвища найбільш активних її учасників, стисло викладає програму й діяльність кирило-мефодіївців, яку зводить до підготування української інтелігенції до “боротьби з царським автократизмом, з кріпацтвом народу, із іншими хибами суспільного устрою Росії”³⁵⁷. Поряд з правильними оцінками діяльності товариства та його окремих членів І. Я. Франко робить ряд необґрунтованих висновків. Так, його думка про те, що Т. Г. Шевченко “фактично не належав до Кирило-Мефодіївського товариства”³⁵⁸, а М. І. Костомаров був його засновником, членами товариства були переважно “сини українських поміщиків”³⁵⁹, принижує роль у діяльності товариства М. І. Гулака³⁶⁰. Іван Франко справедливо вважав, що в Україні після розгрому Кирило-Мефодіївського товариства настав період застою в розвитку суспільного руху і політичної думки.

Досить невдалою була спроба професора Ніжинського інституту народної освіти Є. Рихлика дослідити важливе і ще зовсім недосліджене питання ідеологічних засад братства.

---

³⁵⁵ *Дорошкевич О.* Шевченко в соціальному оточенні / Олександр Дорошкевич // Шевченківський збірник. – К.: 1924. – Т. I. – С. 49.

³⁵⁶ *Яременко А.* Тарас Шевченко і його доба / А. Яременко // Глобус. – 1926. – № 5. – С. 100.

³⁵⁷ *Франко І. Я.* Нариси історії українсько-руської літератури до 1890 р. / Іван Франко. – Львів, 1910. – С. 115.

³⁵⁸ *Франко І. Я.* Нариси історії українсько - руської літератури до 1890 р. – С. 110.

³⁵⁹ *Франко І. Я.* Зазначена праця. – С. 115.

³⁶⁰ Там само. – С. 141.

Обмежившись аналізом „слов’янської ідеї”, яка пронизує „плани та програми діяльності, а також вчинки” братчиків³⁶¹, він, не усвідомлюючи того, збузив джерела її формування, не побачив ідеологічних розбіжностей в товаристві з питань тактики і методів поставлених завдань, розглядаючи діяльність його членів у плані єдиного потоку за „слов’янське відродження”, в якому почесне місце посідає Україна.

Не прийшли до спільної думки дослідники і в питанні про практичну діяльність кирило-мефодіївців. Сергій Єфремов у слід за М. П. Драгомановим вважав, що товариство і не розпочинало свою діяльність у зв’язку з коротким строком свого існування. Інші автори того часу взагалі не зупинялися на цьому питанні.

Палкі суперечки розгорнулися навколо авторства програмних документів і зокрема „Книги буття українського народу”. М. Марковський, без належної на те підстави автором цього твору вважає Т. Г. Шевченка³⁶². Ця думка знайшла підтримку в праці літературознавця М. Возняка³⁶³, але деякі вчені, такі, як Д. І. Багалій, схилилися до того, що „Книгу буття” написав М. І. Костомаров³⁶⁴.

Спостерігалися розбіжності і при розгляді інших, не менш важливих питань діяльності Кирило-Мефодіївського товариства. Вкажемо серед них хоча б на питання структури товариства та ідейної єдності його членів, або про не належність Т. Г. Шевченка³⁶⁵ і П. О. Куліша³⁶⁶ до нього, про дату виникнення Кирило-Мефодіївського товариства. Так, І. Ф. Павловський підтримував невірну думку щодо дати заснування товариства –

---

³⁶¹ Рихлик Є. Слов’янофільство кирило-мефодіївців (з ідеології кирило-мефодіївців) / Євген Рихлик // Записки Ніжинського І. Н. О. – Кн. 6. – Ніжин, 1926. – С. 197.

³⁶² Марковський М. Шевченко в Кирило-Мефодіївському братстві / М. Марковський // Записки історико-філологічного відділу Всеукраїнської Академії наук. – Кн. IV. – К., 1924.

³⁶³ Возняк М. Кирило-Мефодіївське братство / Михайло Возняк – Львів, 1921. – С. 124, 135.

³⁶⁴ Багалій Д. Т. Г. Шевченко і кирило-мефодіївці / Дмитро Багалій. – Харків: ДВУ, 1925. – С. 33.

³⁶⁵ Багалій Д. Т. Г. Шевченко – поет пригноблених мас / Дмитро Багалій. – Харків, 1931. – С. 30.

³⁶⁶ Павлушко М. П. П. Куліш у Тулі на засланні / М. П. Павлушко // Записки історико-філологічного відділу ВУАН. – Кн. XIII–XIV. – К., 1927. – С. 112.

1847 р.³⁶⁷ Висловлювалися суперечливі судження про окремих членів товариства. Однак полеміка, що розгорнулася, не заважала вченим критично ставитися до помилкових положень дореволюційних істориків і громадських діячів, які зверталися до теми визвольного руху. О. К. Дорошкевич, І. Я. Айзеншток та інші радянські вчені дали рішучу відсіч хибним твердженням М. П. Драгоманова та його послідовника Б. Якубського, які вважали Кобзаря малоосвіченим³⁶⁸. Більшість дослідників, які вивчали це питання, переконливо довели необґрунтованість такого висновку³⁶⁹. Український вчений Микола Антонович Плевако (знищений радянською владою у 30-тих роках ХХ ст.), критикуючи позиції шевченкознавців за створення культу Шевченка, закликав науковців написати на основі марксістського вчення справжній життєпис Т. Г. Шевченка. За взірць наукового дослідження окремих подій творчості Кобзаря він називає працю П. П. Филиповича – “Шевченко і декабристи”³⁷⁰. У посмертному збірнику його праць “Статті, розвідки й біо-бібліографічні матеріали”, опублікована бібліографія, присвячена Т. Г. Шевченку, де є спеціальний підрозділ “Література про Шевченка й Кирило-Методіївське братство”³⁷¹. Це одна із перших бібліографій з цієї проблеми.

Полемічну спрямованість має і одна із найбільш цінних і оригінальних у науковому відношенні праць періоду становлення радянської історичної науки в Україні, написана Д. І. Багалієм. Вона присвячена важливому і гострому питанню – участі Т. Г. Шевченка в діяльності Кирило-Методіївського товариства³⁷².

---

³⁶⁷ Личный фонд профессора И. Ф. Павловского // Центральный державный исторический архив у м. Києві (далі – ЦДІАУ). – Ф. 267. – Оп. І. – Спр. 36. – Арк. 66; Спр. 37. – Арк. 37.

³⁶⁸ *Якубський Б.* Форма поезій Шевченка / Б. Якубський // Тарас Шевченко; під ред. Є. Григорука і П. Филиповича. – К., 1921.

³⁶⁹ *Плевако М.* Шевченко й критика / Микола Антонович Плевако // Червоний шлях. – 1924. – № 3. – С. 97–120; №4–5. – С. 108–142; *Його ж* Шевченко й критика / Микола Антонович Плевако. – Х., 1924. – 75 с.

³⁷⁰ *Плевако М. А.* Шевченко й критика. Еволюція поглядів на Шевченка / Микола Антонович Плевако // *Плевако М. А.* Статті, розвідки й біо-бібліографічні матеріали. – Нью-Йорк – Париж: Українська Вільна академія наук у США, 1961. – С. 268.

³⁷¹ Там само. – С. 482–484.

³⁷² *Багалій Д.* Т. Г. Шевченко і кирило-методіївці. – ДВУ, 1925.

Проаналізувавши всі можливі тогочасні документальні, мемуарні та епістолярні матеріали членів товариства, їхніх сучасників і самого поета, Д. І. Багалій спростував антинаукові твердження А. Річинського і М. Слабченка, цілком справедливо обстоюючи думку про належність Т. Г. Шевченка до кирило-мефодіївців, відвівши поету виняткову роль серед них. Акцентуючи увагу на значному впливові Кобзаря на „братчиків”, автор не заперечує і їхнього впливу на поета. Значення цього положення не можна недооцінювати ще й тому, що воно дало всі підстави Д. І. Багалію визначити внесок кожного члена товариства в справу його організації, написання програмних документів, впливу на формування ідеологічних засад. І, звичайно, важливе місце в дослідженні посіли питання формування поглядів Кобзаря щодо складних процесів історичного розвитку, ставлення Т. Г. Шевченка до самодержавства та його дітища – кріпосного права.

Д. І. Багалій правильно відзначає, що формування світогляду Т. Г. Шевченка пройшло тривалий і складний шлях, характерною особливістю якого, на думку історика, існування двох періодів в його розвитку. Перший із них він відносить до 1843 р., коли в творчості та поглядах поета переважали романтичні віяння, що знайшли свій вираз в ідеалізації гетьманщини, козацтва, прославлення минулого України³⁷³. Наступні кілька років (1843–1845 рр.) мають виняткове значення для поета, коли, на думку вченого, в творчості та житті Кобзаря настає глибокий перелом – перехід від романтизму до критицизму і реалізму³⁷⁴. У подальший період Т. Г. Шевченко формується як борець за загальнослов'янське об'єднання народів (про що яскраво свідчать його твори „Кавказ”, „Єретик” та ін.). Поет, на думку Д. І. Багалія, вважає, що всі слов'янські народи повинні об'єднатися в єдину федерацію, зберігаючи при цьому кожен свою національну мову³⁷⁵. Саме на цій основі – основі федералізму, – на його думку, співпадали погляди Т. Г. Шевченка та інших членів братства, тут же історик підкреслює своєрідність їхнього підходу до розв'язання головних питань дня – повалення самодержавства та скасування кріпосного права.

---

³⁷³ Багалій Д. Т. Г. Шевченко і кирило-мефодіївці. – ДВУ, 1925. – С. 10–19.

³⁷⁴ Там само. – С. 20.

³⁷⁵ Там само. – С. 22.

Однак, поряд з багатьма правильними і цінними висновками, зробленими Д. І. Багалієм у своїй праці, він, не маючи на це достатніх підстав, висловлює й деякі думки, що значно знижують наукове значення дослідження. Так, вчений без будь-якого застереження відносить „братчиків” до виразників інтелігентсько-поміщицького руху, які виступали за еволюційний шлях розв’язання селянського питання, які не ставили перед собою завдань революційного звільнення народу³⁷⁶.

Думки, висловлені Д. І. Багалієм, знайшли свій подальший розвиток і конкретизацію в дослідженнях відомих українських літературознавців М. Марковського та Є. Григорука. Є. Григорука поділяє думку Д. І. Багалія про наявність двох періодів у формуванні ідеологічних переконань Т. Г. Шевченка, про вплив історичного минулого України на його творчість, в якій спочатку переважали мотиви ідеалізації козацтва, його звичаїв, устрою, проте, зауважує автор, під впливом суспільного розвитку, передової думки поет переходить на позиції непримиренної боротьби за світле майбутнє народу, виступає за об’єднання народів у їх боротьбі проти самодержавства та свавілля поміщиків. Отже, у другому періоді (з середини 50-х років ХІХ ст.), вважає дослідник, вимальовується постать революціонера-бунтаря³⁷⁷. Є. Григорука критикує вчених, які в своїх працях розглядали ідеологічні переконання поета статично. Він приходить до висновку, що „ролі Шевченка не розумів ніхто, еволюція його світогляду не бралася до уваги. Шевченко 40-х і Шевченко 60-х років був для них однаковим”³⁷⁸. Таке розуміння ролі поета, як справедливо підкреслює автор дослідження, було на руку фальсифікаторам різних напрямків. Воно дозволяло їм проголошувати Кобзаря „своїм”, а його твори та революційну діяльність використовувати для прикриття своєї антинародної, реакційної діяльності. Є. Григорука одним із перших у радянській літературі наголосив на необхідності боротьби з фальсифікаторами творчої спадщини поета. Цим самим він, безсумнівно, вніс вагомий внесок у подальший розвиток шевченкознавства і, зокрема, у вивчення визвольного руху в Росії в цілому. Справедливість та своєчасність

³⁷⁶ Багалій Д. Т. Г. Шевченко і кирило-мефодіївці. – С. 4, 9, 81.

³⁷⁷ Григорука Є. Великий бунтар / Є. Григорука // Тарас Шевченко: збірник. – К., 1921. – С.

³⁷⁸ Там само. – С. 23.

такого застереження стверджується у низці інших праць учених цього періоду.

Звичайно, було б некоректно і несправедливо замовчувати цінність досліджень інших літературознавців, котрі зробили певний внесок у вивчення революційної діяльності однієї „з найвидатніших жертв самодержавства” і разом з тим одного з „найвидатніших” борців проти нього³⁷⁹. Так, С. А. Таранушенко і В. Д. Коряк, звернувшись до аналізу літературних праць Кобзаря, зупинилися на питанні рівня впливу ідей революціонерів Росії та її передової культури на формування світогляду поета³⁸⁰. Відзначимо також праці А. Лободи, М. Новицького, Є. С. Шабльовського (справжнє прізвище – Шабльовський)³⁸¹, шевченкознавців союзних республік, як от: О. В. Багрія, поета і перекладача І. О. Белоусова, О. М. Скворцова³⁸².

У праці Є. С. Шабльовського на двох сторінках тексту висвітлюється історія кирило-мефодіївців. Автор розпочинає критикою буржуазних шевченкознавців, які вихолощували соціальний зміст братства, робили Кобзаря “ідейним ватажком”³⁸³. Автор дослідження вважає, що братчик Т. Г. Шевченко стояв на революційних позиціях і підштовхував членів “полохливого гуртка демократично-настроєних ліберальних дворян і різночинної інтелігенції” до рішучих дій, вимагав відмовитися від “плазування перед царатом”, а справді боротися проти сучасного ладу³⁸⁴. Царат карав Т. Г. Шевченка не за участь в “гуртках вчених мрійників”, а

---

³⁷⁹ ІР НБУ НАНУ. – Ф. 37. – Спр. 31. – Арк. 1.

³⁸⁰ Таранушенко С. А. До питання про лермонтовські мотиви в „Кобзарі” Шевченка / С. А. Таранушенко // Науковий збірник Харківської науково-дослідної кафедри історії України. – Ч. І. – Харків, 1924. – С. 143–145; Коряк В. Д. Життя Тараса Шевченка. – Харків, 1930. – 54 с.

³⁸¹ Лобода А. Між двох стихій. До психології творчості Т. Г. Шевченка / А. Лобода // Шевченко та його доба. – Т. І. – С. ; Шабльовський Є. С. Пролетарська революція і Шевченко / Євген Степанович Шабльовський. – К., 1933. – 192 с.

³⁸² Белоусов И. А. Тарас Григорьевич Шевченко / Иван Алексеевич Белоусов. – М., 1919. – 63 с.; Багрий А. В. Т. Г. Шевченко в русских переводах / Александр Васильевич Багрий. – Баку, 1925. – 98 с.; Скворцов А. М. Жизнь художника Тараса Шевченко / А. М. Скворцов. – М., 1929. – 111 с.

³⁸³ Шабльовський Є. С. Шевченко та його історичне значення / Євген Степанович Шабльовський. – С. 112.

³⁸⁴ Там само. – С. 114.

за підбурювання “молодих людей, які задумували народний переворот”³⁸⁵. Ми докладно не аналізуватимемо дослідження кожного з них. Зазначимо тільки головне і спільне, що характеризувало їхні новаторські, прогресивні погляди з цього питання. В їхніх працях, крім літературної та громадської діяльності поета, розглядалися питання впливу російської революційної думки та її виразників на формування світогляду Т. Г. Шевченка (замовчували негативне ставлення “неистовного” Віссаріона Белінського до літературних праць Т. Г. Шевченка, якого він називав “дураком і пошляком”³⁸⁶, ставлення до своїх попередників на ниві боротьби проти кріпацтва та самодержавства, а також висвітлювалася практична участь Кобзаря у суспільно-політичному русі.

Необхідно особливо виділити дослідження літературознавців, у працях яких достатньо повно розкривалися такі питання, як участь Т. Г. Шевченка у діяльності Кирило-Мефодіївського товариства, еволюцію його світобачення, ідейні зв’язки з революційними демократами Росії³⁸⁷. Євген Степанович Шабльовський – директор Інституту Шевченка, радянський політв’язень, пізніше член-кореспондент АН УРСР у 30-х роках ХХ ст. підготував низку солідних для свого часу монографічних досліджень, присвячених життю й суспільно-громадській діяльності Т. Г. Шевченка. В них він висвітлює історію кирило-мефодіївців та зв’язки з ними Кобзаря.

У монографії “Т. Г. Шевченко. Його життя та творчість (1814–1934)” є спеціальний розділ, присвячений Кирило-Мефодіївському братству. Він невеликий, але показовий, в ньому зібрані показові для того часу оцінки з цієї проблеми – стереотипно–штамповані оцінки, як то: М. І. Костомаров – “основоположник братства”, наявність у ньому лівого революційно–демократичного крила, до якого був “близький” Т. Г. Шевченко, погляди якого поділяв

---

³⁸⁵ Шабльовський Є. С. Шевченко та його історичне значення / Євген Степанович Шабльовський. – С. 115.

³⁸⁶ Конисский А. Я. Жизнь украинского поэта Тараса Григорьевича Шевченка (Критико-биографическая хроника) / Александр Яковлевич Конисский. – Одесса: Тип. Южно-Русск. О-ва печатного дела, 1898. – С. 152.

³⁸⁷ Шабльовський Є. С. Шевченко та його історичне значення / Євген Степанович Шабльовський. – К., 1933. – 230 с.

“соціаліст-фур’ерист” М. І. Савичев³⁸⁸. Літературознавець висловив неординарні, але дискусійні думки. Виділимо деякі із них: 1). Т. Г. Шевченко своєю участю в товаристві надав його діяльності “глибокого революційного змісту”; 2). Братчики “до крайності грубого” Кобзаря держали його “оддалік од братства... здержуючи його завзяте бурлацтво”; 3). Кобзар не турбувався про слов’янство тощо³⁸⁹. Т. Г. Шевченко влітку 1846 р., повернувшись із “своїх подорожей у справах Археографічної комісії”, знову включився у діяльність братства, одночасно займається написанням поезій і малярських полотен. Описуючи арешти і слідство кирило-мефодіївців, Є. С. Шабльовський наголошує на тому, що Кобзар “був близький до братчиків”. Слідство з’ясувало, що Т. Г. Шевченкова поетична муза – результат зіпсованої поетової натури³⁹⁰, а граф О. Ф. Орлов вимушений визнати Кобзаря одним “з найголовніших злочинців”³⁹¹. В цілому віддамо належне цій праці як вагомому пропагандистському документу епохи, коли всіх і вся в історії України підганяли під марксистсько-ленінську концепцію.

Помітною подією у радянському шевченкознавстві стала публікація монографії Б. О. Навроцького, де були зібрані матеріали, написані в різні роки. Вони в основному висвітлювали ставлення поета до петербурзького оточення, до російської культури, його зв’язки з петрашевцями. Матеріали монографічного дослідження спростовують думки деяких вчених про вороже ставлення Т. Г. Шевченка до російської культури³⁹². Достатнє висвітлення здобули питання про зв’язки Т. Г. Шевченка з М. О. Некрасовим та М. Г. Чернишевським³⁹³.

Отже, на першому етапі другого періоду історіографії проблеми було досягнуто значних успіхів у вивченні ролі та місця Кирило-Мефодіївського товариства у суспільно-політичному русі України, діяльності одного із найактивніших його учасників –

---

³⁸⁸ Шабльовський Є. С. Т. Г. Шевченко. Його життя та діяльність. 1814–1834 / Євген Степанович Шабльовський. – К.: Вид-во ВУАН, 1934. – С. 141

³⁸⁹ Там само. – С. 142.

³⁹⁰ Там само. – С. 152.

³⁹¹ Там само. – С. 156.

³⁹² Навроцький Б. О. „Гайдамаки” Тараса Шевченка / Б. О. Навроцький. – Харків, 1928. – 150 с.

³⁹³ Шабльовський Є. С. Т. Г. Шевченко. Його життя та діяльність. 1814–1834 / Євген Степанович Шабльовський. – К.: Вид-во ВУАН, 1934 – 267 с.

Тараса Шевченка. Характерною особливістю наукового пошуку була гостра ідеологічна спрямованість чиновників від науки проти так званих „українських буржуазних націоналістів”, очолюваних М. С. Грушевським, висновків С. О. Єфремова, Д. Донцова, які змальовували кирило-мефодіївців як виразників відродження української національної ідеї, прихильників особисті визвольного руху в Україні. Вчені цього історіографічного етапу розвитку проблеми переконливо довели, що діяльність “братчиків” свідчила про пробудження українського суспільства до активного соціально-політичного життя, до боротьби за визволення від гніту самодержавства та кріпосного ладу, що вона являла собою складову частину всього визвольного руху Росії. Дискусійним був також висновок про те, що серед членів товариства не було єдності в розв’язанні важливих суспільних питань часу і що визначне місце в їх революційній діяльності належало Т. Г. Шевченкові.

Однак, не всі аспекти історіографічної проблеми розв’язувалися правильно і на достатньому науковому рівні. Більшість із них були тільки поставлені й вимагали ґрунтовного вивчення, конкретизації та узагальнення. тому ці дослідження ще й сьогодні не втратили своєї наукової цінності, з повним правом віднесемо їх до праць, які заклали фундамент вивчення даної проблеми.

Необхідно врахувати й етапність зміни політики московсько-радянської влади. Спочатку їм не було діла до розвитку історичної науки в Україні, зокрема проблем історії кирило-мефодіївців, оскільки більшовики були зайняті утвердженням своєї влади, як у центрі, так і на місцях. Зміцнившись, вони згадали ленінські вимоги поставити під контроль буржуазних істориків, літераторів, запровадивши складання іспитів з марксизму-ленінізму, обмеживши їхню науково-викладацьку діяльність твердими програмами. Розпочався терор проти української інтелігенції шляхом фабрикації міфічних політичних організацій, перетворення її у ворога радянської влади. Створюється система ганебних ярликів, коли вчених звинувачують в українському буржуазному націоналізмі, так само ділять і учасників кирило-мефодіївців на революційно налаштованих борців і тих “гнилих” лібералів, виразників особисті розвитку. прихильників еволюційного поступу тогочасного суспільства. Заслужений професор Київського національного університету імені Тараса Шевченка, знаний

історіограф незалежної України Ярослав Степанович Калакура справедливо писав: „Більшовицька пропаганда доклала немало зусиль, у тому числі за допомогою дослідників, аби утвердити ідеологічний міф про Тараса Шевченка як революціонера-демократа, що сформувався під благодотворним впливом російських революційних демократів Чернишевського та Добролюбова, як матеріаліста й атеїста, співця інтернаціоналізму”³⁹⁴, – тоді під шаленим тиском антинародної влади шевченкознавці по-іншому не могли писати й говорити, не пов’язуючи формування Кобзаря з „великою російською культурою”.

Нав’язані більшовицьким режимом ідеологічні постулати у руслі єдино вірного й непогрішного марксизму-ленінізму, боротьби з класовими ворогами будівників світлого соціалістичного майбутнього домінували і на другому етапі другого періоду розвитку української радянської історії. Проблема кирило-мефодіївців залишається однією з центральних історичних і літературознавчих тем. Розширюється географія вивчення. До відомих харківського й київського центрів шевченкознавства долучаються дослідники периферійних навчальних закладів республіки. Традиційними залишаються питання, які були в полі зору вчених-суспільствознавців: історія виникнення товариства, роль Тараса Шевченка в ньому, авторство програмних документів, слідство й суд над братчиками тощо.

Про історію виникнення таємного політичного товариства і роль Т. Г. Шевченка в ньому йдеться у праці А. І. Бортникова. Критично підходячи до відомих йому висловлювань кирило-мефодіївців, автор переконливо доводить, що “зв’язок Шевченка з Кирило-Мефодіївським товариством не був випадковим або тільки зовнішнім, що роль Шевченка в ньому не була незначною, другорядною”³⁹⁵.

Питання організаційного зростання Кирило-Мефодіївського товариства автор зводить насамперед до аналізу діяльності й програмних документів гуртка „Української демократичної

---

³⁹⁴ *Калакура Я. С.* Спадщина Тараса Шевченка як історіографічне джерело / Ярослав Степанович Калакура // Вісник Київського університету. Історія. – Вип. 35. – К., 1997. – С. 5.

³⁹⁵ *Бортников А. І.* Шевченко і організація Кирило-Мефодіївського товариства / А. І. Бортников // Наукові записки Київського університету. Зб. філол. ф-ту. – Т. I. – К., 1939. – С. 278.

інтелігенції”. Саме з цього гуртка, зазначає історик, у процесі очищення від непідготовлених, випадкових людей і виникає таємне товариство³⁹⁶. Ініціатива ж його реорганізації виходила від Т. Г. Шевченка (ця думка поділяється не всіма) і М. І. Гулака. А. І. Бортников висвітлив передумови створення товариства, обставини, за яких воно виникло, проаналізував програмні документи.

Багато спірних, а часом навіть історично непідтверджених положень про діяльність товариства та деяких його членів знаходимо у статті В. Т. Горбатюка. Заперечуючи належність Т. Г. Шевченка до товариства, він прийшов до висновку, що не існувало і самої організації, зводячи її діяльність до зборів друзів з метою обговорення політичних і літературних питань. Звідси небажання, всупереч історичним документам, визнати наявність програми й статуту товариства³⁹⁷. Але такі документи, як “Книга буття українського народу”, “Головні правила товариства”, “Пояснювальна записка до Статуту товариства”, два звернення (“К верным сынам Украины”), пронизані принциповим ідейним спрямуванням, у багатьох місцях навіть однакові формулювання, “дають право вважати їх програмою кирило-мефодіївців”³⁹⁸. Не позбавлена стаття і таких дискусійних положень, як український месіанізм³⁹⁹, відсутність у програмах братчиків вимог скасування кріпосного права⁴⁰⁰, про те, що “муза” Т. Г. Шевченка “не могла знайти і не знайшла співчуття серед кирило-мефодіївців”, а його самого вони зустріли “стримано і улесливо”. Ось чому, вважає історик, не доводиться говорити не тільки про їхню дружбу з Т. Г. Шевченком, а й про те, що в поета була якась “спільність політичних поглядів” з ними⁴⁰¹. Неспроможність такої постановки питання відзначили деякі дослідники, наприклад, Є. П. Кирилук,

---

³⁹⁶ Бортников А. І. Шевченко і організація Кирило-Мефодіївського товариства / А. І. Бортников // Наукові записки Київського університету. Зб. філол. ф-ту. – Т. І. – К., 1939. – С. 279–287.

³⁹⁷ Горбатюк В. Т. Т. Г. Шевченко і Кирило-Мефодіївське товариство / В. Т. Горбатюк // Труды Одеського університету. Історія. – Т. І. – Одеса, 1939. – С. 58.

³⁹⁸ Там само. – С. 55.

³⁹⁹ Там само.

⁴⁰⁰ Горбатюк В. Т. Т. Г. Шевченко і Кирило-Мефодіївське товариство / В. Т. Горбатюк. – С. 56.

⁴⁰¹ Там само. – С. 56–57.

О. Є. Корнійчук⁴⁰², які переконані в тому, що поет не тільки брав активну участь у створенні й діяльності товариства, а й впливав на написання програмних документів, хотів надати товариству революційного спрямування. Крім того, автор звузив проблему, звівши діяльність Кирило-Мефодіївського товариства до другорядної події в історії суспільно-політичного руху 40-х років XIX ст. в Україні.

Цілком протилежну позицію в питанні про роль Т. Г. Шевченка у товаристві зайняв Ю. О. Ковмір Він, на відміну від В. Т. Горбатюка і А. І. Бортникова, які заперечували наявність у товаристві двох ідейних тенденцій – революційно-демократичної і ліберально-буржуазної, зупинився переважно на боротьбі між цими тенденціями і висловив неправильне, на наш погляд, положення про існування нібито “революційної більшості” на чолі з Т. Г. Шевченком⁴⁰³. У своєму дослідженні автор поставив перед собою завдання знайти відмінності між революційно-демократичною і ліберально-буржуазною тенденціями в сфері ідеології, програми й тактики⁴⁰⁴. Говорячи про гостру боротьбу між двома тенденціями в товаристві, Ю. О. Ковмір прийшов до невірної висновку про існування організаційного розколу в товаристві, виникнення конспірації між прихильниками Т. Г. Шевченка, з одного боку, і П. О. Куліша й М. І. Костомарова, з другого⁴⁰⁵, що явно суперечить відомим фактам і свідчить про повторення висновків О. К. Дорошкевича, висловлених ще в 1942 р., які проте не знайшли підтримки серед істориків⁴⁰⁶.

Досить вдала спроба дослідити ідеологічні засади товариства була зроблена А. І. Бортниковим. Він ґрунтовно проаналізував ідеологію кирило-мефодіївців. Її складовими частинами, на думку автора, є козакофільський романтизм, ідея слов'янської

---

⁴⁰² *Корнейчук А. Е.* Тарас Григорьевич Шевченко / Александр Евдокимович Корнейчук // Советская Украина. – 1939. – 8 марта; *Кирилюк Є.* Шевченко і Кирило-Мефодіївське братство / Євгеній Кирилюк // Вісті АН УРСР. – 1944. – № 3–4.

⁴⁰³ *Ковмір Ю. О.* Т. Г. Шевченко в Кирило-Мефодіївському товаристві / Ю. О. Ковмір // Наукові записки Житомирського педагогічного ін-ту. – Т. I. – Житомир, 1950. – С. 74, 76, 86.

⁴⁰⁴ Там само. – С. 77, 79.

⁴⁰⁵ Там само. – С. 77.

⁴⁰⁶ *Дорошкевич О.* Шевченко в соціалістичному оточенні / Олександр Костьович Дорошкевич // Шевченківський збірник. – Т. I. – К., 1924.

самобутності, християнський соціалізм, демократичний панславізм. Політична програма товариства передбачала боротьбу проти самодержавства, скасування кріпосного права та створення слов'янської федерації⁴⁰⁷. Виділивши політичну програму товариства в окреме досліджуване питання, автор зумів переконливо довести помилковість тверджень деяких дослідників, які заперечували революційність окремих членів товариства⁴⁰⁸.

Переоцінюючи значення козакофільства та демократичного панславізму, А. І. Бортников тим самим вступив у суперечність з історичними фактами. Саме цим можна пояснити те, що поряд з позитивною оцінкою діяльності товариства в історії визвольного руху в Росії, місця й значення в ньому Т. Г. Шевченка, автор висунув кілька спірних положень з низки питань: 1) “...більшість кирило-мефодіївців визнавала революційний шлях здійснення своїх політичних ідей або, в крайньому випадку, схилялась до визнання цього шляху”⁴⁰⁹ (насправді цієї думки дотримувалася меншість); 2) “...погляди Шевченка за період існування товариства ні в чому ...істотно не змінилися”⁴¹⁰ (не відповідає історичним фактам); 3) “...Кирило-Мефодіївське товариство – одна з перших організацій соціалістичної інтелігенції в Росії”⁴¹¹, члени “визнавали (Костомаров) або схилялися на той час (Білозерський, Куліш) до визнання необхідності насильницького знищення самодержавства й кріпацтва”⁴¹².

Подальшу розробку знайшло питання діяльності Т. Г. Шевченка у період заслання. Історики звернулися до виявлення конкретних зв'язків Кобзаря з представниками

---

⁴⁰⁷ *Бортников А. И.* Кирилло-Мефодиевское общество (Главные идеи и цели) / А. И. Бортников // Записки Киевского ун-та. Труды ист. ф-та. – Т. I. – К., 1939. – С. 221–271.

⁴⁰⁸ *Стебун І. І.* Шевченко. Біографічний нарис / Ілля Ісакович Стебун. – К.: Вид-во АН УРСР, 1939. – 68 с.; *Його ж* Історико-літературний нарис / Ілля Ісакович Стебун. – К.– Львів, 1947. – 256 с.; *Пільгук І. І.* Українська література: Підручник для 9 класу / Іван Іванович Пільгук. – К., 1948. – 228 с.

⁴⁰⁹ *Бортников А. И.* Кирилло-Мефодиевское общество (Главные идеи и цели) / А. И. Бортников // Записки Киевского ун-та. Труды ист. ф-та. – Т. I. – К., 1939. – С. 263.

⁴⁰⁹ Там само. – С. 261.

⁴¹⁰ Там само. – С. 257.

⁴¹¹ Там само. – С. 271.

російського та польського визвольного руху. Викладач Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка В. Є. Спицький, зупиняючись на відносинах Т. Г. Шевченка з петрашевцями, докладно обґрунтував висновок про “безперервність зв’язків”, що існували між ними⁴¹³. Стосунки поета з петрашевцями частково розглядаються також і в праці А. І. Бортникова⁴¹⁴. Однак, у своїй праці автор тільки констатував факти, не аналізуючи основного – що ж зближало поета з М. В. Буташевичем-Петрашевським, а якщо були розходження – то які? Так непроаналізованою залишилася розмова петрашевця М. О. Момбеллі з Т. Г. Шевченком, який припускав можливість масового повстання в Україні⁴¹⁵.

Вивчення взаємин Т. Г. Шевченка з польськими демократами дало змогу В. Є. Спицькому висвітлити зв’язки засланою поета з суспільним рухом Росії, зробити науково обґрунтований висновок, що основою зв’язків та дружби Кобзаря з польськими демократами була єдність переконань, прагнення визволити народи від ярма кріпацтва та самодержавства⁴¹⁶. В. Є. Спицький проаналізував революційно-демократичну діяльність Т. Г. Шевченка у 1858–1861 рр., повернення поета в Петербург, його активну революційну діяльність, зближення з прихильниками Чернишевського, відхід від кирило-мефодіївців, що свідчило про зближення його з російськими революціонерами 50-60-х років XIX ст.⁴¹⁷

Остаточне підпорядкування вивчення цієї історіографічної теми на основі марксистсько-ленінської методології відбулося у 1950–1989 рр. Жодне історико-літературне дослідження не розпочиналося без оцінок класиків, рішень правлячої Комуністичної партії Радянського Союзу. Вчені були позбавлені

---

⁴¹³ *Спицкий В. Е.* Тарас Григорьевич Шевченко – великий революционер-демократ / Василий Егорьевич Спицкий // Автореф. дис...канд. ист. наук. – К., 1951. – С. 12.

⁴¹⁴ *Бортников А. И.* Шевченко і організація Кирило-Мефодіївського товариства / А. И. Бортников // Наукові записки Київського університету. Зб. філол. ф-ту. – Т. I. – К., 1939. – С. 277–278.

⁴¹⁵ Дело петрашевцев: а) Т. I. – М.–Л., 1937. – С. 309–331; б) Т. 2. – М.–Л., 1941; в) Т. 3. – М.–Л., 1951.

⁴¹⁶ *Спицкий В. Е.* Тарас Григорьевич Шевченко – великий революционер-демократ / Василий Егорьевич Спицкий В. Е. // Автореф. дис...канд. ист. наук. – К., 1951. – С. 13.

⁴¹⁷ Там само. – С. 14–15.

права використання ґрунтовних праць С. О. Єфремова, С. М. Грушевського, М. І. Яворського у своїх розробках. Праці тих, хто наважувався це робити, цензура вилучала із досліджень. Критика істориків, яких дозволяли критикувати, була присутня на шпальтах періодичних видань, але читач не бачив назви їхніх праць. Радянська пропаганда привчила українських радянських вчених використовувати ще один методологічний постулат – розгляд питань теми у тісній сув’язі з діяльністю російських демократів, їх пріоритетному впливу на події, які мали місце в Україні.

Постійне прагнення до розширення проблематики – загальна риса дослідницької діяльності істориків та літературознавців республіки у цей період. Воно продиктоване наявністю величезної кількості нових архівних матеріалів, зняття певних обмежень у їхньому користуванні. У цей час вчені Інституту історії УРСР АН УРСР і співробітники архівних установ республіки розпочали готувати до друку повний комплекс документів про Кирило-Мефодіївське товариство. Звичайно, радянська влада, спохватившись, заморозила цей проект, який буде реалізовано тільки з отриманням Україною незалежності у 90-ті роки ХХ ст.

Досліджуючи конкретні стосунки Кобзаря з окремими учасниками Кирило-Мефодіївського товариства, вчені, залучаючи нові документи, збагачували науку новими біографічними даними, конкретизували їхню участь у товаристві, висвітлюючи стосунки після відбуття покарання, часто вживали помилкову тезу, яка відтіняла погляди Тараса Шевченка від Миколи Костомарова. Оспівуючи Т. Г. Шевченка як полум’яного революціонера-демократа, водночас гудили М. І. Костомарова – поміркованого буржуазного ліберала, обмеженість поглядів якого, вважає Д. М. Іофанов, “відзначав ще Іван Франко”⁴¹⁸.

Важливим напрямком радянського й сучасного шевченкознавства є дослідження проблеми “Шевченко і Київський університет”. Вона викристалізувалася у зв’язку з підготовкою до святкування 100-річчя з дня Т. Г. Шевченка і 130-річчя відкриття університету св. Володимира у Києві. Славетна історія університету у Києві притягувала митця до нього, бажання великого Кобзаря поєднати свою долю з ним мала юридичне

---

⁴¹⁸ *Иофанов Д. М.* Н. И. Костомаров (130 лет со дня рождения) / Давид Иофанов // *ІР НБН НАНУ.* – Ф. 104. – Спр. 67. – Арк. 7.

оформлення у 1847 р., коли художник Т. Г. Шевченко за розпорядженням Міністра народної освіти був зарахований на посаду вчителя малювання. На жаль, він довідався про це, коли уже був під слідством як член політичної організації св. Кирила і Мефодія.

Першим вагомим внеском у вивчення даної теми стала монографія кандидата історичних наук, доцента історичного факультету Київського університету Миколи Порфировича Рудька. Своє дослідження автор робить із припущення, що Т. Г. Шевченко ще у 1843 р. ознайомився з університетом св. Володимира, прилучився до гуртка молоді інтелігенції, що склався тут. Серед учасників називаються студенти В. М. Білозерський, Д. П. Пильчиков, О. В. Маркович, О. Д. Тулуб⁴¹⁹. Монографія написана на широкому архівному й літературному матеріалі, глибоко концептуальна, практично достовірно висвітлені всі аспекти зв'язків поета з університетом, з студентами–учасниками Кирило-Мефодіївського братства, з оточенням, з яким зустрічався Т. Г. Шевченко. Важливим науковим напрямком, який розв'язував автор, було питання впливу Кобзаря на формування ідеології товариства та на розвиток суспільно-політичних рухів цих років.

У рік 100-річного ювілею з дня народження Кобзаря у Києві була підготовлена спеціальна монографія. Її автор Павло Миколайович Попов (1890–1971), член кореспондент АН УРСР з 1936 р. У його доробку було багато шевченкознавчих студій: історія гравюри Т. Г. Шевченка, його вивчення “Слова о полку Ігоревім”, Шевченко й Сковорода, народ і Шевченко тощо. Розпочинається монографія П. М. Попова “Т. Г. Шевченко і Київський університет” коротенькою історією вищого навчального закладу, говориться про ректорство М. О. Максимовича. Автор робить цікаве припущення: “Шевченко, певне, знав і про особисте знайомство Максимовича з декабристами К. Ф. Рилєєвим і В. К. Кюхельбекером та з причетними до декабристського руху літераторами О. М. Сомовим і М. Гнедичем”⁴²⁰.

У 70–80-ті роки ХХ ст. вивчення питань історії Кирило-Мефодіївського товариства проходило під впливом активної праці

---

⁴¹⁹ Рудько М. П. Тарас Шевченко і Київський університет / Микола Порфирович Рудько. – К.: Вид-во Київ. ун-ту, 1959. – С. 6, 7.

⁴²⁰ Попов П. М. Шевченко і Київський університет / Павло Миколайович Попов. – К.: Вид-во КДУ, 1964. – С. 8.

майбутнього доктора історичних наук, професора, завідувача відділом феодалізму Інституту історії АН УРСР Григорія Яковича Сергієнка. Працюючи над темою докторської дисертації “Суспільно-політичний рух на Україні після повстання декабристів (друга чверть XIX ст.)”, він підготував більш як десяток досліджень, у тому числі монографію, де IV розділ присвячений Кирило-Мефодіївському товариству⁴²¹. У своїх працях автор розглянув історіографічну тематику проблеми, особливо акцентуючи увагу на сюжетах виникнення й діяльності кирило-мефодіївців, їхньої ролі в суспільно-політичному житті українського народу.

На тлі розкладу феодального суспільства в Україні у 40–50-х роках XIX ст., вивільнення суспільної свідомості, яку репрезентувала українська інтелігенція й студентство, Г. Я. Сергієнко висвітлює історію становлення й діяльності Кирило-Мефодіївського братства, часи формування української нації⁴²². Грунтуючись на широкій документальній й публіцистичній основі, автор висвітлює виникнення таємного товариства, керуючись марксистсько-ленінським вченням ролі інтелігенції, як виразниці надій широких мас на соціальне й національне звільнення з-під гніту самодержавно-кріпосницького ладу, формування різних підходів у розв’язанні цих проблем, рішучому обстоюванні Т. Г. Шевченком революційно-демократичної програми “скасування кріпосництва і повалення самодержавно-поміщицького ладу” – розв’язання головного суспільного питання⁴²³. Скажемо відверто, що у цих оцінках дуже багато радянського пафосу й гіперболічного вип’ячування програмних і статутних положень братчиків.

Відштовхуючись від пропагандистського радянського постулату, Г. Я. Сергієнко наголошував на тому, що головним завданням його дисертаційного дослідження є розгляд формування

---

⁴²¹ *Сергієнко Г. Я.* Суспільно-політичний рух на Україні після повстання декабристів. 1826–1850 / Григорій Якович Сергієнко. – К.: Наукова думка, 1971. – С. 175–260.

⁴²² *Сергієнко Г. Я.* Яскрава сторінка визвольного руху (До 125-річчя Кирило-Мефодіївського товариства) / Григорій Якович Сергієнко. – К.: Товариство “Знання” УРСР, 1971. – С. 7.

⁴²³ *Сергієнко Г. Я.* Яскрава сторінка визвольного руху (До 125-річчя Кирило-Мефодіївського товариства) / Григорій Якович Сергієнко. – С. 7 8, 17, 18.

в складі Кирило-Мефодіївського товариства “революційно-демократичної і ліберально-буржуазної течії”⁴²⁴. Водорозділом серед цих течій була “ідея селянської революції” в результаті якої будуть розв’язані соціально-політичні завдання – “повалення самодержавства і ліквідація кріпосного права”⁴²⁵. Необґрунтованими є низка авторських положень, зокрема про те, що у соціально-політичній програмі кирило-мефодіївців переважали ідеї селянської революції, “бажання перебороти відірваність від народу і національну обмеженість”⁴²⁶ та деякі інші висновки. Звичайно, оцінюючи праці Г. Я. Сергієнка з цієї проблеми, потрібно враховувати, що низка його дискусійних висновків були продиктовані радянським режимом, по-іншому він не зміг би займатися цією проблемою. Позитивним у даному випадку є його глибоке вивчення літератури попередників, максимальне використання широкого кола архівних матеріалів із багатьох архівів Радянського Союзу.

Згадані вище методологічні висновки Г. Я. Сергієнка повторив у монографії “Т. Г. Шевченко і Кирило-Мефодіївське товариство”, де чіткіше обґрунтував низку питань – чинники, які вплинули на виникнення Кирило-Мефодіївського товариства, роль Т. Г. Шевченка у його діяльності і складанні програмних документів, діяльність Кобзаря на ниві освіти й науки, арешти, ув’язнення і заслання кирило-мефодіївців⁴²⁷. Розглядаючи дослідження своїх попередників, зокрема книгу російського радянського історика П. А. Зайончковського, Г. Я. Сергієнка закидає йому низку неаргументованих висновків, у тому числі, що він поставив під сумнів існування революційно-демократичної групи на чолі з Т. Г. Шевченком і саму належність поета до товариства, а організацію назвав виключно ліберально-буржуазною за своєю суттю, знехтувавши практичну діяльність братчиків⁴²⁸. Розкритикував він також праці з цієї тематики Д. І. Багалія за

---

⁴²⁴ *Сергієнко Г. Я.* Общественно-политическое движение на Украине после восстания декабристов (вторая четверть XIX ст.) / Григорий Яковлевич Сергиенко; автореф. дис... д. и. н. – К., 1975. – С. 48.

⁴²⁵ Там само. – С. 49.

⁴²⁶ Там само. – С. 52.

⁴²⁷ *Сергієнко Г. Я.* Т. Г. Шевченко і Кирило-Мефодіївське товариство / Григорій Якович Сергієнко. – К.: Наукова думка, 1983. – 205 с.

⁴²⁸ Там само. – С. 17.

мирну еволюцію розв'язання шляху визволення слов'янських народів, а Ю. С. Ковміра – за те, що обійшов мовчанням розмежування товариства на ліберальну і революційно-демократичну групи⁴²⁹. Під впливом вимог “преславної ідеологічної концепції” виховання пересічного українця секретаря ЦК Компартії України з ідеології Маланчука дісталось на “горіхи” українським буржуазним націоналістам М. С. Грушевському, Ю. Ю. Охримович, С. О. Єфремову, О. Ю. Гермайзе, О. С. Грушевському, Д. Донцову, П. Зайцеву “за фальсифікацію історії Кирило-Мефодіївського товариства і участі в ньому Т. Г. Шевченка”⁴³⁰.

Новітня історіографія кирило-мефодіївців розвивається під впливом соціально-політичних, культурно-національних змін, які відбуваються в Україні після здобуття нею незалежності й будівництва демократичного суспільства. Дослідники більше уваги стали звертати на питання розвитку теоретичних засад націотворення й розбудови федеративної держави. На початку 2000-х років лунала критика здобутків попередників, звинувачуючи їх у недостатньому аналізі означених вище проблем, розвитку теми у руслі лєнінської теорії періодів революційного руху.

У 1996–1997 рр. – 150-річного ювілею Кирило-Мефодіївського таємного товариства – відзначалися низкою наукових праць та конференцій, наукових читань, перевидань наукових досліджень М. І. Костомарова, П. О. Куліша⁴³¹. Менше таланить працям українського етнографа та фольклориста О. В. Маркевича, насамперед “Запискам Черниговского статистического комитета”, науковим дослідженням М. І. Гулака, В. М. Білозерського та інших братчиків. Власне в опублікованих документах, наукових працях та художніх творах членів таємного товариства закладені найважливіші історіографічні проблеми. Звичайно, не всі вони є достовірними, оскільки обставини життя й діяльності не дозволяли

---

⁴²⁹ *Сергієнко Г. Я.* Т. Г. Шевченко і Кирило-Мефодіївське товариство / Григорій Якович Сергієнко – С. 16, 17.

⁴³⁰ Там само. – С. 13.

⁴³¹ *Костомаров Н. И.* Исторические произведения. Автобиография / Н. И. Костомаров. – К., 1989. – 734 с.; *його ж.* Твори: в 2-х т. / Микола Іванович Костомаров. – К., 1990. – Т. 1. – 538 с.; Т. 2. – 779 с.; Куліш Пантелеймон. Чорна рада. Хроніка 1663 року / Пантелеймон Куліш. – К., 1990. – 271 с.

братчикам чистосердечно розповідати про свою діяльність. Ось чому документальні свідчення доцільно співставляти з іншими джерелами. Ми не погоджуємося з висновком доктора історичних наук Ремом Симоненком, що “наявну документальну базу вивчено, майже повністю опубліковано і навряд чи хто зважиться гарантувати, що архівні розшуки принесуть принципово нове – братчики вміло конспірували свою активність, маючи перед собою досвід, як декабристського руху, так і своїх найближчих попередників”⁴³². Аналізуючи пропозиції братчиків про політичний розвиток України, українські вчені бажали зрозуміти, яким шляхом і як швидко сучасна Україна знайде вірний шлях свого політичного розвитку⁴³³.

За цей півторастилітній період вивчення історії Кирило-Мефодіївського товариства виникла потреба в історіографічному осмисленні історії вивчення цієї проблеми. Відкриваючи Всеукраїнську науково-освітню конференцію у травні 1996 р. в м. Переяслав-Хмельницькому, академік НАНУ, директор Інституту історії України НАНУ В. А. Смолій окреслив напрямки дослідження історії кирило-мефодіївців, необхідність шани й поваги до братчиків, які започаткували реалізацію державотворчих завдань в Україні. Доктори історичних наук, професори, провідні вчені інституту В. Г. Сарбей, Г. Я. Сергієнко, Р. Г. Симоненко разом з колегами Національного Київського університету імені Тараса Шевченка А. М. Катренком, Національного Дніпропетровського університету імені О. Гончара С. І. Світленком та представниками інших освітянських закладів обмінялися думками з дискусійних питань проблеми, які пізніше будуть оформлені у низки статей та збірник тез⁴³⁴.

---

⁴³² *Симоненко Рем.* “Кирило-Мефодіївське” чи “Україно-Слов’янське”? / Рем Симоненко // Київ. – 1996. – № 3–4. – С. 119.

⁴³³ *Сарбей В.* Апостоли народної свободи / Віталій Сарбей // Слов’янське віче. – 1996. – №3. – С. 134–138; *його ж.* Етапи формування української національної свідомості (кінець XVIII – початок XX ст.) Діяльність Кирило-Мефодіївського товариства (1845–1847 рр.) / Віталій Сарбей // Історія України. – 1997. – №4. – С. 1, 4–5.

⁴³⁴ Кирило-Мефодіївське товариство: люди, ідеї і традиції: До 150-річчя створення та діяльності: матеріали Всеукраїнської науково-освітньої конференції / Зладнав і відредагував В. Г. Сарбей. – К.: НАНУ, Ін-т історії України НАНУ, 1996. – 79 с.

Як правило, наукові журнальні праці Г. Сергієнка, В. Костенка, М. Антоновича стосуються окремих питань проблеми від ролі окремих осіб у товаристві, їх арешту й суду до розв'язання ними теоретико-практичних основ політичного розвитку української держави⁴³⁵. Змістовні розвідки про братчиків друкували й українські газети, в яких висвітлювалися широко відомі сюжети, або описували конкретні маловідомі проблеми⁴³⁶. До 150-річного ювілею заснування товариства у 1996 р. була захищена Л. Г. Лисенком дисертація на здобуття наукового звання кандидата історичних наук, де аналізувалися ідеї реалізації кирило-мефодієвцями федеративної ідеї об'єднання слов'янських народів⁴³⁷.

Сучасні дослідники проблеми ставлять перед собою завдання показати “як розглядали члени Кирило-Мефодіївського товариства державницьку ідею українського народу”, роль мови у формуванні української нації⁴³⁸. Теоретичною основою політичної програми братства, на думку авторів навчального посібника є ідеї “республіканізму і демократизму, які не передбачали зверхності українського народу над іншими слов'янськими народами”⁴³⁹. Теза спірна, оскільки месіанізм України в програмі товариства є. Не потрібно брати до уваги оцінки тих вчених (до речі, їхні прізвища й праці не названі), які твердять, що українців не наділяли певною

---

⁴³⁵ Сергієнко Г. Кирило-Мефодіївське товариство: слов'янські ідеї / Григорій Сергієнко // Вісник АН України. – 1993. – № 10. – С. 67–70; Костенко В. Предтечі вольності святої. До 150-річчя Кирило-Мефодіївського братства / В. Костенко // Час – Time. – 1996. – №10. – С. 12.

⁴³⁶ Вольвач Петро, Вольвач Ярина. Прометей відродження України. До 150-річчя Кирило-Мефодіївського товариства / Петро Вольвач, Ярина Вольвач // Кримська світлиця. – 1996. – 25 травня; Поліщук М. Апостоли народної свободи / М. Поліщук // Молодь України. – 1996. – 26 січня. – С.3; Сергієнко Г. І зліються в одне море слов'янської ріки / Григорій Сергієнко // Голос України. – 1996. – 17 січня.

⁴³⁷ Лисенко Л. Г. Розробка Кирило-Мефодіївським товариством ідеї Слов'янської Федерації (1845–1847 рр.) / Людмила Григорівна Лисенко; дис...канд. іст. наук. – К., 1996. – 215 с.

⁴³⁸ Доценко О. Г., Іванова Л. Г. Кирило-Мефодіївське товариство: його роль у духовному відродженні України: Навчально-методичний посібник для студентів гуманітарних факультетів вищих навчальних закладів / О. Г. Доценко, Л. Г. Іванова. – К.: КиМУ, 2008. – С. 4.

⁴³⁹ Там само. – С. 5.

зверхністю над іншими слов'янськими народами – учасниками майбутньої всеслов'янської держави.

О. Г. Доценко і Л. Г. Іванова розглядають майбутнє державотворення українців з оглядкою на геополітичні претензії Росії й Польщі щодо українських земель. Важливо, що автори звернули увагу на важливі вимоги програмних документів товариства (за сучасною термінологією) щодо територіальної цілісності українських земель, створення власної держави, щасливого розвитку, а також на агресивну сутність сусідів-слов'ян. Отже, федералістична концепція братчиків – це ідеальний шлях і засіб відновлення державності України. Посібник цінний ще й тим, що тут друкуються відповідні витяги із програмних документів про державотворчі процеси, звернення О. Ф. Орлова до І. Ф. Паскевича від 18 квітня 1847 р. про арешти учасників таємної організації, їхні концептуальні погляди на майбутнє українського (європейського) світу⁴⁴⁰.

Цікавою видається праця молодого дослідника (школярки) Марини Морозової, яка була учасницею Міжнародного конкурсу учнівської та студентської молоді “Літературний край”. Тема її роздумів “Шевченко і братчики”, покладена в основу статті. В ній М. Морозова розглянула низку цікавих сюжетів теми, в тому числі появи товариства, його ідеологічні засади, хто був членом, арешт і покарання, конкретні стосунки Т. Г. Шевченка і М. І. Костомарова, чи належав поет до товариства⁴⁴¹ тощо. Авторка акцентує увагу на політичному аспекті творчості Кобзаря, його заклику “до одночасного національного і соціального визволення” – ідеологічної основи модерної України⁴⁴². Із позицій сучасних людських відносин авторка розглядає стосунки Шевченка і

---

⁴⁴⁰ Доценко О. Г., Іванова Л. Г. Кирило-Мефодіївське товариство: його роль у духовному відродженні України: Навчально-методичний посібник для студентів гуманітарних факультетів вищих навчальних закладів / О. Г. Доценко, Л. Г. Іванова. – К.: КиМУ, 2008. – С. 41–76.

⁴⁴¹ Морозова М. Шевченко і братчики. Передумови та причини виникнення Кирило-Мефодіївського товариства (братства) / Марина Морозова // Шевченкіана в наукових дослідженнях учасників міжнародного конкурсу учнівської та студентської молоді “Літературний край”: зб. матеріали / Упорядн. О. Маланчук-Рибак, О. Приставська, Н. Луців. – Львів: Вид-во “Сполом”, 2013. – С. 91–106.

⁴⁴² Морозова М. Шевченко і братчики. Передумови та причини виникнення Кирило-Мефодіївського товариства (братства). – С. 98–99.

Костомарова у світлі братського взаєморозуміння, пошани і товариської любові. Це занадто. Ідеалістичні стосунки між ними ніколи не існували.

Нині активно опрацьовується розпочата ще у 60–70-х роках ХХ ст. важлива проблема – “Історичні погляди братчиків”. Відомо, що серед них були професійні історики (М. Костомаров), поети й письменники (Т. Шевченко і П. Куліш), праці яких відтворювали історичну минувшину й сьогодення, а також студенти-аматори, які вбачали в історичній науці важливий важіль реалізації своїх світоглядних позицій. Раніше радянські історики Ю. А. Пінчук, В. Г. Сарбей, Ю. Марголіс, Л. К. Полухін та інші дослідники активно аналізували історичні погляди окремих членів товариства. Зазвичай, ці праці відбивають вплив марксистсько-ленінських політичних настанов, проте вони й сьогодні мають цінність як виразник розвитку історичної думки і науки, особистого бачення проблеми, накопичення конкретного фактичного матеріалу⁴⁴³.

За роки незалежності України більшість дослідників поступово звільнялися від заідеалізованих марксистсько-ленінських пут, розпочали вільно оцінювати історичні погляди братчиків, поглиблювати й конкретизувати раніше визначені питання проблеми. Вивчення цих аспектів проводилося у напрямках загального і конкретно-особистісних особливостях поглядів кирило-мефодіївців на історичні питання різних епох й окремих дослідників попередників. Історичні погляди кирило-мефодіївців для свого часу мали не “тільки цінне наукове значення, а й гостре політичне спрямування”, вони мали свої особливі підходи до розгляду історичного процесу⁴⁴⁴.

Особливе спрямування знайшло поділ братчиків на різні напрямки світоглядних поглядів. Серед них П. С. Гончарук визначає революціонера-демократа Т. Г. Шевченка, реформіста М. І. Костомарова, захисника мирних засобів боротьби П. О.

---

⁴⁴³ Полухін Л. К. Формування історичних поглядів М. І. Костомарова / Л. К. Полухін. – К., 1959. – 125 с.; Сарбей В. Дожовтнева марксистсько-ленінська історіографія про Шевченка / Віталій Сарбей // Історичні погляди Т. Г. Шевченка. – К., 1964; Марголіс Ю. Исторические взгляды Т. Г. Шевченко / Ю. Марголіс. – Л., 1964; Пинчук Ю. А. Исторические взгляды Костомарова (критический очерк) / Юрий Пинчук. – К., 1984. – 183 с.

⁴⁴⁴ Гончарук П. С. Історичні погляди Кирило-Мефодіївців / П. С. Гончарук. – К.: КСУ, 2002. – С. 3.

Куліша, ворога всього деспотичного, несправедливого І. Я. Посяду, ліберала В. М. Білозерського, запального борця проти соціального гніту О. О. Навроцького, нерішучого мрійника О. В. Марковича⁴⁴⁵. Такий поділ, безперечно, впливає на необ'єктивне висвітлення історичних поглядів і діяльності братчиків, заганяє пошуки дослідників у невизначені рамки. Це стає дивним, оскільки автор зробив досить ґрунтовний історіографічний і джерелознавчий огляд праць попередників, котрі давно висловили думку про те, що недоцільно розділяти членів товариства за світоглядними особливостями окремих членів товариства.

Наступною новацією сучасної історії вивчення проблеми є бажання прив'язати їхню діяльність до розгляду змісту програмних документів через призму аналізу національних проблем, виключності України, українського народу у світовому просторі, реалізації "історії ідей"⁴⁴⁶. Автори у стилі радянської історіографічної традиції твердять, що їхні попередники недостатньо звертали уваги на цю проблему, випускали з поля зору безліч важливих нюансів, а інколи й фальшували "широке ідеологічне поле діяльності кирило-мефодіївців"⁴⁴⁷, а в низці епізодів і принижували роль Миколи Костомарова як лідера й теоретика таємної організації. Звичайно, у цих думках є доля гіркої правди. Але дослідники мали б пам'ятати, що праці писалися у різні політичні часи, коли інколи домінували заздалегідь визначені параметри, порушення яких призводило до обструкції вчених, якщо не фізичного знищення.

Віддамо належне Я. В. Козачок і О. А. Горленко в тому, що вони розпочали висвітлення своїх концептуальних підходів з досить таки широкого всесвітньо-історичного тла, яке визначало виникнення й розвиток ідей і спроби їхньої реалізації. Перед читачем проходять суспільно-економічні й політичні події кінця XVIII – 30–40-х років XIX ст., і тільки після цього описуються

---

⁴⁴⁵ Гончарук П. С. Історичні погляди Кирило-Мефодіївців / П. С. Гончарук. – К.: КСУ, 2002. – С. 5.

⁴⁴⁶ Козачок Я. В., Горленко О. А. Забуттю не підлягає. Микола Костомаров і Кирило-Мефодіївське товариство / Я. В. Козачок, О. А. Горленко. – К.: НАУ, 2007. – С. 3.

⁴⁴⁷ Там само. – С. 5.

вітчизняні корені ідеології братства⁴⁴⁸. На жаль, у праці відсутній розгляд ролі Університету св. Володимира у розв'язанні цих питань. Сучасники-автори, у тому числі Лауреат премії імені Тараса Шевченка Роман Рахманний твердить, що 1847 р. був “катастрофою”, “яка затримала перехід націоналізму у політичну стадію”⁴⁴⁹. Цю проблему розв'язують сучасні політики України, зокрема Іван Дзюба⁴⁵⁰, Левко Лук'яненко та інші.

Про багаторічну фальсифікацію поезії Тараса Шевченка у своїй монографії пише професор кафедри літератури Кіровоградського педагогічного університету імені Володимира Винниченка Григорій Дмитрович Клочек. Дії радянської влади у цьому річизці автор пояснює тим, що вона бажала знівелювати вплив Кобзаря як поета національної ідеї⁴⁵¹. Автор вважає, що нав'язана дилема “Шевченко-революціонер”, який тільки те й робив, що прагнув крові, та закликав народ “гострити сокиру” і завела вивчення історії Кирило-Мефодіївського товариства у безвихідь, оскільки діяльність Т. Г. Шевченка у товаристві розглядалася тільки як революційна. Г. Д. Клочек справедливо трактує творчість і діяльність Кобзаря як реалізацію ідеї соціального звільнення народу. Вона органічно поєднувалася в нього з ідеєю національною⁴⁵².

Молодий доктор історичних наук, доцент Ніжинського державного педагогічного університету імені Миколи Гоголя Євген Миколайович Луняк діяльність Миколи Івановича Костомарова розглядає крізь призму творця нації. Його діяльність у таємному товаристві розглядається через життєві будні, наукову й викладацьку працю в університеті св. Володимира⁴⁵³. В інших,

---

⁴⁴⁸ Козачок Я. В., Горленко О. А. Забуттю не підлягає. Микола Костомаров і Кирило-Мефодіївське товариство / Я. В. Козачок, О. А. Горленко. – К.: НАУ, 2007. – С. 21.

⁴⁴⁹ Там само. – С. 3.

⁴⁵⁰ Дзюба Іван. Тарас Шевченко / Іван Дзюба. – К.: Видавничий дім “Альтернатива”, 2005. – 704 с.

⁴⁵¹ Клочек Г. Д. Поезія Тараса Шевченка. Сучасна інтерпретація: посібник для вчителів / Григорій Клочек. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2014. – С. 5.

⁴⁵² Клочек Г. Д. Поезія Тараса Шевченка. Сучасна інтерпретація: посібник для вчителів. – С. 6.

⁴⁵³ Луняк Євген. З плеяди творців нації: Мішле, Костомаров, Грушевський. Видатні історики в романтичних життєписах / Євген Луняк. – Ніжин: Вид-во НДП ім. М. Гоголя, 2010. – С. 47–104.

ранніх працях цього автора розглядалася низка життєвих колізій М. І. Костомарова, зокрема стосунки з Аліною Крагельською, секретний процес 1847 р. і роль історика у ньому, українськість братчиків, історія доносу Олексія Петрова на братчиків⁴⁵⁴.

Краєзнавча шевченкіана поповнилася новими працями, зокрема альбомом, присвяченим с. Качанівці, яке належало поміщикам-меценатам Тарнавським. Саме тут Кобзар працював як художник і поет, зав'язував зв'язки з інтелігенцією України⁴⁵⁵. Шевченкіана Тарнавських розпочалася знайомством з власником маєтку Григорієм Степановичем у 1843 р та з поеми "Гайдамаки" і з картини "Катерина"⁴⁵⁶. Правда, автор передмови твердить, що поема "Катерина" була написана у 1842 р.⁴⁵⁷ Так, у цій праці наводиться багато осіб, з якими Кобзар був знайомий, у тому числі з М. Е. Писарєвим – головою Тимчасової комісії давніх актів, одночасно він був керуючим канцелярією Київського генерал-губернатора Д. Г. Бібікова⁴⁵⁸.

Краєзнавчі сюжети життя й творчості Тараса Шевченка відтворені у праці Віктора Жадька і Раймундаса Лопати. Видання повторює багато відомих моментів перебування Кобзаря в Яготині, знайомство з княжною Варварою Репніною, яка "захопилася талантом і поезією Шевченка й закохалася. Оскільки почуття не були взаємними, княжна вирішила, що їй Богом призначено стати ангелом-охоронцем Тараса"⁴⁵⁹. Цінність цієї праці в тому, що в ній багато фотографій людей, з якими знався поет, фотокопії малюнків Тараса Шевченка, замальовки місць, в яких бував Кобзар.

---

⁴⁵⁴ Луняк Є. М. Аліна та Микола Костомарови, або шлюб із відстрочкою у 28 років / Євген Миколайович Луняк // Луняк Є. М. Минуле України в романтичних історіях. – Ніжин: Міланік, 2007. – С. 143–161; *його ж.* Олексій Петров: історія одного доносу / Євген Миколайович Луняк // Сіверський літопис. – 2004. – №4. – С. 43–53; *його ж.* Українськість кирило-мефодіївців / Євген Миколайович Луняк // Україна соборна: зб. наук. статей. – К., 2005. – Вип. 2. – С. 66–70 та ін

⁴⁵⁵ Качанівка. Альбом автографів / авт.–упорядн. С. Половнікова. – К.: Темпора, 2010. – 328 с.

⁴⁵⁶ Там само. – С. 11.

⁴⁵⁷ Там само. – С. 12.

⁴⁵⁸ Там само. – С. 76.

⁴⁵⁹ Жадько В., Лопата Р. Ідемо за Шевченком: публіцистично-документальне видання / В. Жадько, Р. Лопата. – К.: ВПК "Експрес-Поліграф", 2012. – С. 88.

Діаспорне шевченкознавство збагатилося низкою нових та перевиданих праць, які внесли дещо нове у вивчення окремих напрямків його. Звичайно, що першість у цьому належить Івану Івановичу Огієнку (митрополиту Іларіону) (1882–1972). Одна із багатьох книг Івана Огієнка, “йшла” до свого читача більш як сорок років. Весь цей час твір “Тарас Шевченко” чекав свого виходу у світ. Підготував його до друку (вступна стаття, коментарі) доктор філологічних наук Микола Тимошик⁴⁶⁰, що є надзвичайно вагомим внеском у сучасне шевченкознавство. Доволі багато оригінальних філологічних та історичних концептуальних думок належать митрополитові. Одна із них – положення про недоцільність продовження “покращення” поезій Т. Г. Шевченка, використання всіх, а не вибірково, архівних і рукописних матеріалів для вивчення життя й діяльності поета. Відзначимо думки автора про вісім копій Шевченкового “Заповіту”, хоча власне поет назвав цей твір “Думка”, в ньому читач знайде тонкий і науковий аналіз цього оригінального твору Кобзаря. Ми ж зупинимось тільки на кількох оціночних висловлюваннях митрополита Іларіона, які стосуються нашої проблеми: революційний пафос творчості Тараса Шевченка співпав з одним із найвищих етапів селянської боротьби за ліквідацію кріпосного права (1845–1851 рр.); події 1847 р. митрополит Іларіон називає “катастрофою”, яка змінила життя поета і “братчиків”⁴⁶¹; поділяє думку Кобзаря, що він не належав до Кирило-Мефодіївського товариства, а зазнав кари “за свої вірші, що ходили по руках у списках і стали відомі урядові”⁴⁶². Грунтуючись на спогадах та листах членів товариства (М. Костомарова, П. Куліша), близьких до поета людей (М. Білозерського, В. Репніної) і поетових симпатиків (М. Чалого, М. Лазаревського) Іван Огієнко наголошує, що Т. Г. Шевченко у 1843–1845 рр. перетворився в палкого агітатора за скасування кріпацтва, декламуючи знайомим свою поему “Кавказ”, “Сон” та інші вірші⁴⁶³. Виняткова заслуга І. І. Огієнка – вимога нового наукового

---

⁴⁶⁰ Огієнко Іван (Митрополит Іларіон) Тарас Шевченко / Іван Огієнко / Упорядн., авт. передмови і коментарів М. С. Тимошик. – К.: Наша культура і наука, 2003. – 432 с., іл.

⁴⁶¹ Там само. – С. 320.

⁴⁶² Там само.

⁴⁶³ Там само. – С. 322.

опрацювання спадку поета, написання справжнього життєпису про Т. Г. Шевченка⁴⁶⁴.

Окремо необхідно зупинитися на дослідженнях надзвичайно ерудованого вченого, дослідника суспільних рухів ХІХ ст. Володимира Міяковського. Він – автор 194 праць, з них 14 присвячені різним сюжетам історії Кирило-Мефодіївського товариства, зокрема участі в ньому Т. Г. Шевченка, П. О. Куліша, М. І. Гулака та інших братчиків. В. Міяковський над цими питаннями працював більш як п'ятдесят років, розпочавши досліджувати видавничі плани братчиків, відшукував, обробляв і публікував маловідомі архівні матеріали (Записка В. Білозерського про освіту, Записка М. Костомарова про панславизм та ін.)⁴⁶⁵. Приділив він увагу й епістолярному спадку братчиків⁴⁶⁶. Значна увага вченим присвячена пошуку архівних матеріалів про окремих членів товариства, у тому числі М. І. Гулака⁴⁶⁷.

Емігрувавши із країни рад, В. Міяковський продовжив працювати над історією кирило-мефодіївців. У 1984 р. Українська вільна академія наук у США опублікувала збірник досліджень автора про громадський рух в Україні ХІХ ст. Важливе місце займають шість праць про Кирило-Мефодіївське товариство, зокрема присвячені М. І. Гулаку, Т. Г. Шевченку, М. І. Савичу та узагальнюючим оглядовим питанням⁴⁶⁸.

Відзначимо сучасний підхід до поглибленого вивчення проблеми – перевидання раритетних досліджень, переклавши їх українською мовою. Першою ластівкою у новому шевченкознавстві була публікація праці Михайла Чалого – великого подвижника дореволюційного шевченкознавства, який

---

⁴⁶⁴ *Огієнко Іван (Митрополит Іларіон) Тарас Шевченко / Іван Огієнко / Упорядн., авт. передмови і коментарів М. С. Тимошик. – К.: Наша культура і наука, 2003. – С. 39, 40.*

⁴⁶⁵ *Міяковський В. 3 нових матеріалів до історії Кирило-Методіївського братства / Володимир Міяковський // Україна. – 1924. – № 1–2. – С. 121–134.*

⁴⁶⁶ *Міяковський В. Люди сорокових років (Кирило-Методіївці в їх листуванні) / Володимир Міяковський // За сто літ. – Кн. II. – 1928. – С. 33–98.*

⁴⁶⁷ *Міяковський В. Нові документи до біографії М. І. Гулака / Володимир Міяковський // Шевченко. Річник I. – Краков, 1928. – С. 175–199.*

⁴⁶⁸ *Міяковський Володимир Недруковане й забуте: громадські рухи дев'ятнадцятого сторіччя: новітня українська література / Володимир Міяковський; ред. Марко Антонович. – Нью-Йорк, 1984. – С. 83–158, 465–471.*

протягом свідомого життя збирав й публікував документальні матеріали про Кобзаря⁴⁶⁹.

Зарубіжна історіографія проблеми збагатилася працею професора, завідувача кафедрою української філології Варшавського університету Стефана Козака. У його монографії визначені шість важливих сюжетних ліній: народження традиції слов'янської ідеї; на хвилі романтизму; “правда вас вільними зробить” (кирило-мефодіївців – авт.); слов'янська ідеологія; історіософія і месіанізм; дві версії царства справедливості Костомарова і Міцкевича⁴⁷⁰. Ці питання автор окреслив ще у 1985 р. на конференції, яка відбулася у Варшавському університеті. Раніше Стефан Козак опублікував “Біля джерел романтизму і новітньої суспільної думки в Україні”, в якій деякі сюжети окреслені більш розлого, ніж у попередній монографії⁴⁷¹.

Наприкінці 30-х років ХХ ст. дослідники історії України звернули увагу на вивчення актуальної проблеми “Шевченко і Київський університет”. Звичайно й раніше фрагментарно писали й говорили про тісний зв'язок Великого Кобзаря з Університетом св. Володимира, але окремих праць не було. Тільки у 1938 р. вперше опубліковано узагальнюючу публіцистичну газетну статтю⁴⁷². А публіцист Я. Сірий висвітлив історію призначення Т. Г. Шевченка викладачем малювання⁴⁷³. Цей же автор познайомив читачів з працею поета у Київській Археографічній комісії у 40-х роках ХІХ ст.⁴⁷⁴

Після звільнення території СРСР від німецьких окупантів у роки Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр. у пресі почали знову

---

⁴⁶⁹ Чалий Михайло Життя і твори Тараса Шевченка: (звід матеріалів до його біографії) / Михайло Чалий; пер., післям. та комент. В. Л. Смілянської. – К.: Веселка, 2011. – 263 с.

⁴⁷⁰ Козак Стефан Українська змова і месіанізм. Кирило-Мефодіївське братство / Стефан Козак; перекл. і ред. Миколи Лесюка. – Івано-Франківськ: “Плай”, 2004. – С. 7.

⁴⁷¹ Козак Стефан Українська змова і месіанізм. Кирило-Мефодіївське братство. – С. 10.

⁴⁷² Савченко Д. Шевченко і Київський університет / Д. Савченко // Пролетарська правда. – 1938. – 22 листопада.

⁴⁷³ Сірий Я. Т. Г. Шевченко і Київський університет / Я. Сірий // Вісті. – 1938. – 3 жовтня.

⁴⁷⁴ Сірий Я. Т. Г. Шевченко – співробітник Київської Археографічної комісії 1845–1846 / Я. Сірий // Пролетарська правда. – 1938. – 8 жовтня.

зрідка з'являтися розвідки з цієї проблеми. Так, один із авторів звернув увагу на листування Т. Г. Шевченка з адміністрацією Київського університету з приводу повернення йому атестата “вільного художника”, виданого Петербурзькою Академією мистецтв⁴⁷⁵. З газетними публікаціями виступали й інші дослідники, зокрема: Г. Я. Неділько, М. П. Рудько⁴⁷⁶.

Наприкінці 50-их ХХ ст. світ побачили журнальні статті й розділи у колективних монографіях, де окремі сюжети цієї теми стали частіше з'являтися, відтворюючи наукове бачення авторів праць, написаних на базі залучення архівних та опублікованих джерел. Найбільшого досягнення здобув М. П. Рудько – доцент Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка. Ним була підготовлена спеціальна невеличка монографія, в якій була зроблена успішна спроба концептуального розкриття проблеми⁴⁷⁷.

До 150-річчя з дня народження Кобзаря монографію, присвячену проблемі “Т. Г. Шевченко і Київський університет”, опублікував член-кореспондент АН УРСР П. М. Попов. Автор поставив і розв'язав її чітко, дотримавшись проблемно-тематичного характеру, розкривши тему “прижиттєвого зв'язку поета з університетом – від першого знайомства і до участі представників університету у похоронах на Тарасовій горі в Каневі”⁴⁷⁸.

До 150-річчя заснування Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка у 1984 р. Григорій Якович Сергієнко, доктор історичних наук, професор разом з дружиною Єфросинією Степанівною Сергієнко, яка очолювала відділ аспірантури в університеті, опублікували узагальнюючу монографію, в якій ця проблема знайшла своє логічне завершення. Дослідники головну мету своєї праці вбачали у якомога повному “висвітленні на основі

---

⁴⁷⁵ Бутник–Сіверський Б. С. Нотатки до біографії Т. Г. Шевченка / Б. С. Бутник–Сіверський // Вісті Академії наук УРСР. – 1944. – №3–4. – С. 54–55.

⁴⁷⁶ Неділько Г. Я. Т. Г. Шевченко і Київський університет / Г. Я. Неділько // Вечірній Київ. – 1954. – 9 березня; Рудько М. Т. Г. Шевченко і Київський університет / Микола Рудько // Вечірній Київ. – 1956. – 8 березня.

⁴⁷⁷ Рудько М. Т. Г. Шевченко і Київський університет / Микола Порфірович Рудько. – К.: Вид-во Київ. ун-ту, 1959. – 86 с.

⁴⁷⁸ Попов П. М. Шевченко і Київський університет / Павло Миколайович Попов. – К.: Вид-во Київ. ун-ту, 1964. – 79 с.

існуючих джерел зв'язків Т. Г. Шевченка із студентами і викладачами університету”⁴⁷⁹.

§ 2. Кирило-Мефодіївське товариство на шляху боріння за національну волю

Кінець XVIII – перша половина XIX ст. – роки формування й активного розвитку ідеї слов'янського єднання. Вона інтенсивно зароджувалася у слов'янському світі Центральної Європи – Чехії, Польщі, Сербії, – торувала шлях і на теренах східної частини Європейського материка. Цьому сприяли університети Російської імперії, зокрема Імператорський університет у м. Харкові (1805) та Імператорський університет св. Володимира у м. Києві. (1834). Професори університетів та частина студентства захоплювалися думкою єднання слов'янських племен як магістрального розвитку суспільства. Носії цієї ідеї в єднанні вбачали прискорення соціально-економічного, політичного й культурного розвитку народів, читаючи праці з історико-політичної проблеми, відвідуючи культурно-освітні осередки, вищі школи Європи, де слухали лекції з слов'янської історії. У Західній Європі побували професори Харківського університету І. І. Срезневський, москвич О. М. Бодянский, автор дисертаційного дослідження, присвяченого слов'янським пісням, вихованець цього ж закладу М. І. Савич, а М. І. Костомаров побував у славистів Московського університету – Каченовського й Шевирьова. Вони відвідували лекції провідних вчених, працювали у бібліотеках, зустрічалися з окремими представниками європейської науки П. Шафариком і В. Ганкою, обговорювали з ними конкретні положення теорії слов'янської єдності, висловлювали своє бачення поширення цієї думки серед української наукової й суспільної людності, розповсюджуючи концепцію серед думаючої інтелігенції.

Граф О. Ф. Орлов, начальник III Відділення у поданні на ім'я імператора Миколи I від 28 травня 1847 р. писав: “Україно-Слав'яни передбачали, хоча мирними засобами, шляхом розповсюдження освіти, об'єднати всі Слов'янські і влаштувати в

---

⁴⁷⁹ Сергієнко Г. Я., Сергієнко Є. С. Київський університет і Т. Г. Шевченко / Г. Я. Сергієнко, Є. С. Сергієнко. – К.: Вид-во при Київ. ун-ті “Вища школа”, 1984. – 117 с.

них народне представницьке правління⁴⁸⁰. Підтвердженням правильності цієї думки є фрагмент із “Записок”, написаних М. І. Костомаровим, знайдених у нього під час трусу. У них зокрема писалося: “Коли всі слов’янські народи проснуться від дрімоти своєї, призупинять пагубні діяння, стихнуть всіляка сімейна ненависть, сильніші обнімуть слабких, вільні, благородні, зігріті любов’ю до Христа, зберуть слов’ян з берегів Волги, Дунаю, Вісли, Ільменю, з морів Адріатичного і Камчатського в Київ, град великий, столицю слов’янського племені...”⁴⁸¹.

М. І. Костомаров поступово усвідомлював значення ідеї слов’янської єдності з історичних і літературних матеріалів. Будучи студентом Московського, а пізніше Харківського університету, де слухав лекції “Каченовського, який, читав історію слов’янської старожитності, доводив, що прикликання варягів ніколи не було”⁴⁸². Пізніше прочитав літературну працю “Квітки” і нічого не зрозумів, оскільки “малоросійську” мову знав на побутовому рівні, слухав лекції з російської історії “балакуна і фразера”, професора “Артемовського-Гулака”⁴⁸³.

Після закінчення у 1836 р. історико-філологічного факультету Харківського університету М. І. Костомаров продовжив самоосвіту, попрацював у Острогжському архіві, захопившись вивченням козацтва, поїхав до Москви, де у місцевому університеті слухав лекції “кращого із професорів Московського університету Шевирьова”, після чого повернувся додому. “Мене захопила якась пристрасть до всього малоросійського; мене мучило невігластво багатьох, які презирливо ставилися до хохлів, а всяке українське слово викликало сміх. Я надумався писати по-малоросійському. Але як? Потрібно вчитися у народу”⁴⁸⁴.

Восени 1838 р. М. І. Костомаров розпочав подорож по Харківщині й Полтавщині, думав зустрітися з М. В. Гоголем, якого

---

⁴⁸⁰ Доклад графа А. Ф. Орлова // Русский архив. – 1882 – Кн. 7. – С. 336.

⁴⁸¹ Признания Н. И. Костомарова в III Отделении (По неизданным делам) // Былое. – 1907. – №8. – С. 200.

⁴⁸² Автобиография Николая Ивановича Костомарова. С предисловием В. И. Семевского и примечаниями Н. А. Белозерской // Русская мысль. – 1885. – Кн. V. – С. 199.

⁴⁸³ Там само. – С. 200.

⁴⁸⁴ Автобиография Николая Ивановича Костомарова. С предисловием В. И. Семевского и примечаниями Н. А. Белозерской. – С. 203.

тоді тут не виявилось, розпочав читати його твори, ходив по селах, придивлявся до народного життя, побуту, його звичаїв, захоплювався співом українських дівчат і жінок, вивчав місцеву говірку. Повернувшись до Харкова, зближується із “хохлами-студентами” і розмовляє з ними про Малоросію⁴⁸⁵.

Змінюючи місця життя – Харків, Рівне, Київ – М. І. Костомаров із захопленням вивчав українську історію, українські звичаї й пісні. У 1845 р. призначений учителем 1-ої Київської гімназії, знайомиться з міським життям, студентом університету св. Володимира О. В. Марковичем, чиновником М. І. Гулаком, вчителем В. М. Білозерським. У Києві “вперше з’явилася думка про створення (організації), яка б розповсюджувала ідеї слов’янської взаємності і майбутньої федерації слов’янських народів, на основі повної свободи і автономії народностей”⁴⁸⁶.

Одним із головних напрямків діяльності товариства “було вербування у члени тільки людей підготовлених, а ідеї розповсюджувати, де можна”⁴⁸⁷. Обраний професором Київського університету М. І. Костомаров здобув сприятливі умови для реалізації цього плану: “Ідеї створеного мною товариства захопила мене до фанатизму. Я розповсюджував їх, де міг: з кафедри між студентами, у приватних розмовах між професорами університету і навіть в духовній академії”⁴⁸⁸. Ідеї товариства полонили багатьох. Найактивніше їх пропагував серед молоді учитель Полтавського кадетського корпусу Дмитро Павлович Пильчиков.

У цьому ж 1846 році М. І. Костомаров познайомився з Т. Г. Шевченком, у спілкуванні перейшли на “ви”. Коли історик розповів про “існування товариства”, то поет одразу ж погодився пристати до нього, але поставився до нього з “крайньою нетерпимістю” й великим завзяттям. Між М. І. Костомаровим і Т. Г. Шевченком часто спалахували палкі суперечки. Кобзар познайомив М. І. Костомарова з “неопублікованою антицензурною” поемою “Сон”, яку перечитував уночі кілька разів⁴⁸⁹.

---

⁴⁸⁵ Автобіографія Николая Ивановича Костомарова. С предисловием В. И. Семевского и примечаниями Н. А. Белозерской. – С. 203.

⁴⁸⁶ Там само. – С. 210.

⁴⁸⁷ Там само.

⁴⁸⁸ Там само. – С. 211.

⁴⁸⁹ Там само. – С. 211.

Взимку 1846 р. до Києва приїздить М. І. Савич (брат професора Санкт-Петербурзького університету), який мав намір відвідати Париж. Його М. І. Костомаров “завербував у товариство”. Познайомившись з ідеями товариства, “вирішив їхати у слов’янські землі, щоб розповсюджувати ідеї товариства”⁴⁹⁰.

Микола Іванович Савич (1808–20.05.1892, є ін. дата смерті 01.06. 1892), поміщик із с. Середняки Гадяцького повіту Полтавської губернії, колишній студент Харківського імператорського університету. У 1827 р. закінчив навчання у цьому навчальному закладі, після чого служив у драгунах, учасник російсько-турецької війни 1828–1829 рр. Через кілька років звільняється у відставку, проживає в маєтку батька, в якому була велика бібліотека, здебільшого книжки французьких філософів. Багато читає, захоплюється працями Вольтера, стає його послідовником, за що знайомі називали його “останнім вольтеріанцем”. Після смерті батька виїжджає закордон. Проживає у Парижі, слухає лекції у “Collge de France”*, серйозно займається вивченням хімії. На початку 40-х років ХІХ ст. повертається додому, безвиїзно проживає в маєтку, інколи виїздить до Полтави або Києва. Саме у Києві М. І. Савич зближується з Т. Г. Шевченком, М. І. Гулаком, М. І. Костомаровим.

У перший день Різдва 1846 р. Микола Савич прийшов до Миколи Костомарова, який проживав у Старому місті Києва у будинку настоятеля Андріївської церкви. Тут він зустрівся з М. І. Гулаком і Т. Г. Шевченком. Зав’язалася розмова про “слов’янську ідею”, яка переросла у палку суперечку, яку за “стіною її слухала людина, яка у доносі перекрутила її у дурний бік”⁴⁹¹. В іншій редакції біографії М. І. Костомарова цей епізод записаний трохи по-іншому. “У кінці року (1846) приїхав до Києва Савич (брат професора С.-Петербурзького університету), який збирався до Парижа, познайомився зі мною і я завербував його у товариство. Він так захопився ним, що змінив план подорожі і, замість Парижа, вирушив їхати у слов’янські землі для розповсюдження ідей

---

⁴⁹⁰ Автобіографія Николая Ивановича Костомарова. С предисловием В. И. Семевского и примечаниями Н. А. Белозерской. – С. 213.

* Автор статті про М. І. Савича у Шевченківському словнику, т. 2 на с. 189 категорично і необачно заявляє, що Савич “У 1831–1834 рр. навчався в Парижі”

⁴⁹¹ Н. И. Костомаров. Автобіографія // Литературное наследие. – СПб., 1890. – С. 67.

товариства”⁴⁹². 25 грудня 1846 р., як твердить М. І. Костомаров, стало фатальним днем для товариства. М. І. Гулак, Т. Г. Шевченко і М. І. Костомаров “гарячкували, мріяли про те, як розростеться товариство”⁴⁹³, але за стіною “якийсь Петров” записував усе, що говорилося... написав донос в III відділення⁴⁹⁴. М. І. Савич у грудні цього ж року виїхав закордон.

Згідно з паспортом, виданим Міністерством закордонних справ М. С. Савичу дозволялося відвідати Німеччину, Італію, Швейцарію і Бельгію з метою покращення здоров’я, “а також для господарських і комерційних потреб”⁴⁹⁵. У березні 1847 р. розпочалися арешти братчиків. 21 березня цього року III відділення жандармського корпусу гарячкувато веде слідство у С.-Петербурзі й ініціює його розшук та повернення в Росію. Слідчі бажали швидше заарештувати М. І. Савича й О. Марковича і привезти до столиці імперії “із-за кордону поміщика Полтавської губернії Савича”⁴⁹⁶. 24 березня 1847 р. було видано розпорядження царя затримати М. І. Савича, коли він повертатиметься із-за кордону. Воля монарха була виконана. Миколу Савича затримали, коли він переїздив кордон, вилучили у нього папери й речі і відвезли до С.-Петербурга⁴⁹⁷.

Граф О. Ф. Орлов через посланників за кордоном розпочав розшук М. І. Савича. У травні 1847 р. посланник у Німецькому Союзі П. Я. Убри повідомив начальника III відділення О. Ф. Орлова, що знаходиться у Німеччині. 24 червня 1847 р. М. І. Савич прибув у м. Кассель і оселився в готелі “Цум Ріттер”. Посланник повідомив йому вимогу Миколи I терміново виїхати до Росії. Ця інформація викликала у нього тривогу і загострила хворобу. Меланхолія вразила “атлетичну, гладіаторську будову тіла” М. І. Савича. На другий день він відвідав міську лазню, де зробив спробу самогубства у ванні – порізавши бритвою вени на обох руках і шії.

---

⁴⁹² Автобіографія Николая Ивановича Костомарова; подгот. В. И. Семевский // Русская мысль. – 1885. – Кн. V. – С. 212.

⁴⁹³ Там само.

⁴⁹⁴ Там само.

⁴⁹⁵ Справа М. І. Савича // Кирило-Мефодіївське товариство: у 3-х т. – Т. 3. – К.: Наукова думка, 1990. – С. 57.

⁴⁹⁶ Доклад графа А. Ф. Орлова // Русский архив. – 1892. – №7. – С. 336.

⁴⁹⁷ К истории русского общества 1807–1849 гг. // Русская старина. – 1889. – Ноябрь. – С. 368.

Його врятували. Місцева поліція організовує відправлення М. І. Савича до Росії у супроводі поліцейського чиновника Гутера, який видавав себе за лікаря. Із Любека пароплав “Микола І”, на якому був кирило-мефодієвець, прибув 16 червня у Кронштадт⁴⁹⁸. Кронштадський військовий губернатор адмірал Фадей Фадейович Беллінсгаузен відправив М. І. Савича у супроводі пристава кронштадської поліції Шеверьова до III відділення Власної його імператорської величності канцелярії⁴⁹⁹.

Ще до повернення М. І. Савича до С.-Петербурга, близько 21 квітня буде підготовлена “Довідка III відділення про політичні погляди М. І. Савича і сумнівну причетність його до товариства”. Її зміст засновувався на доносі студента Петрова. Він твердив, що М. І. Савич на грудневих 1846 р. зборах у М. І. Гулака при Костомарові й Навроцькому доводив про необхідність знищення у Росії монархічного правління і введення народного представництва, переконував учасників про те, що переворот можна легко здійснити, оскільки уряд проводить непродуману політику, принижує народний дух, бажає запровадити у Росії китаїзм. У довідці наголошується також, що М. І. Костомаров і О. О. Навроцький під час слідства заявляли, що М. І. Савича ледве знають, а інші братчики заявляли, що “зовсім не знають Савича”⁵⁰⁰.

Готуючи підсумковий документ, слідчі прийшли до думки, що можна доповідати імператору Миколі І про завершення слідства без допитів студента О. Марковича і не чекати “із-за кордону поміщика Савича, тим більше, що вони не були учасниками Україно-Слов’янського товариства і, напевне суто тільки Українофіли...”⁵⁰¹. У “Доповіді О. Ф. Орлова Миколі І”, що після спілкуванні з жандармом склалося враження, що він “дуже тихого і соромливого характеру і показує надзвичайно неметкий розум”⁵⁰². У доповіді наголошується, що М. І. Савичев ніколи не вів революційних розмов, які йому приписують, але “дійсно казав про китаїзм у Росії”⁵⁰³.

---

⁴⁹⁸ Справа М. І. Савича. – С. 73.

⁴⁹⁹ Справа М. І. Савича. – С. 75.

⁵⁰⁰ Там само. – С. 59.

⁵⁰¹ Доклад графа А. Ф. Орлова. – С. 343.

⁵⁰² Справа М. І. Савича. – С. 77.

⁵⁰³ Там само.

Протримавши М. І. Савича у фортеці півроку, звільнили від покарання і відправили до Полтави під суворий таємний нагляд місцевого начальства. 31 липня 1848 р. братчик був уже в місті. Його величність Микола I та його чиновники вважали, що Микола Іванович Савич “хоча не належав до згаданого товариства, але з власної його волі, перед від’їздом закордон, познайомився у Києві з деякими особами означеного товариства, дозволив собі на зборах різні необачливі судження”. Монарх врахував також погіршення його здоров’я – прояв божевілля. 2 серпня цього ж року Микола Іванович був уже у власному маєтку в с. Середняках, про що рапортом Полтавському губернатору доносив предводитель Гадяцького повіту Рощаківський: Савич “доставлений благополучно”, а нагляд “буде в точності дотримано”⁵⁰⁴.

Пробувши трохи у маєтку, М. І. Савич у повітовому суді оформив його оренду з губернським секретарем Альбиновським. Місцева адміністрація пропустила цей акт. Це стривожило повітового стряпчого Андрія Ромашкіна, який звернувся до губернатора з проханням роз’яснити чи справедливе це рішення суду, наголошуючи на тому, що М. І. Савич зробив це без дозволу влади. Розпочалося листування різних рівнів влади, які прийшли до висновку, що порушень не було.

23 червня 1848 р. губернатора інформували, що поручик М. І. Савичев – власник 500 дес. землі і 120 ревільських душ селян. Будучи хворим розумово, він не міг управляти своїм майном, а тому його маєток практично завжди був у когось в оренді. У 1848 р. він оформив з Альбиновським оренду маєтку на 7 років – до 25 травня 1855 р. Орендар зобов’язувався щорічно сплачувати йому 1300 руб. сріблом. Контракт розв’язав М. І. Савичу руки і створив сприятливі умови для лікування морськими водами в м. Одесі. Інформуючи губернатора, повітовий маршалок просив у нього дозволу видати Савичу подорожний лист до Одеси⁵⁰⁵.

Губернатор Полтавської губернії, розглянувши подані матеріали, дозволив М. І. Савичеву поїздку на лікування. Напевне переконала губернатора також таємна інформація про його спокійне проживання в маєтку протягом року. Так, з опису осіб, які були під таємним наглядом, “по секрету” записано, що відставний поручик Микола Іванович Савич, 30 років від роду, проживав у

⁵⁰⁴ ІР НБУ НАН України. – Ф. Х. – Спр. 17132. – Арк. 9.

⁵⁰⁵ Там само. – Арк. 11.

с. Середняках у власному маєтку, займався господарством, від казни допомоги не отримував, холостий. “По нагляду нічого поганого не помічено”⁵⁰⁶.

Перебравшись до Одеси, М. І. Савич зближується з професорами Рішельєвського музею, стає членом Історичного товариства в Одесі, співпрацює з “Одесским вестником” (1858), втягнувся у дискусію про методи освіти, обирається мировим суддею, гласним Одеської думи, залишив на її документах свій підписи. Пізніше кілька років проживає у своєму маєтку у Волинській губернії⁵⁰⁷. У 1878 р. остаточно перебрався до Одеси. Кілька разів виїздив закордон. Його вважали одним із останніх могікан “старих європейців”, був дуже дотепним, мав скептичний погляд на все і всіх⁵⁰⁸. Оригінальність Миколи Савича проявлялася в усьому: одязі, смаках, судженнях.

Автор статті про М. І. Савича, який сховався за ініціалами “Л. М.” [Мацієвич – Г. Д.] твердить, що він мав досить тісні приятельські стосунки з протоієреєм Михайлом Іллічем Дієвським, директором Публічної бібліотеки Одеси Володимиром Олексійовичем Яковлевим та іншими інтелігентами міста. У 1850 р. познайомився з Миколою Гоголем, перетворившись у палкого прихильника і популяризатора його творів. На квартирі мав різні видання праць письменника, зокрема безсмертні “Мертві душі”. Л. Мацієвич пише, що М. І. Савич був “глибоким стариком, середнього зросту, повним, червонястим, трохи з одутлуватим обличчям і великою окладистою бородою, але ще бадьорий і балакучий”⁵⁰⁹.

Якось, згадував Л. Мацієвич, М. І. Савич зізнався, що був у Києві тоді, коли арештовували Т. Г. Шевченка, який перед тим дав йому поему “Кавказ” для передачі Адаму Міцкевичу. Розпочавши розмову з М. І. Савичем про кирило-мефодіївців, про його участь у діяльності таємного політичного товариства, Л. Мацієвич зрозумів, що тому неприємно згадувати про це. На думку співрозмовника, братчик не мав бажання щось розповідати про Кирило-

---

⁵⁰⁶ ІР НБУ НАН України. – Ф. Х. – Спр. 17132. – Арк. 12.

⁵⁰⁷ Л. М. Николай Иванович Савич / М. Л. // Киевская старина. – 1909. – Т. 2. – С. 233.

⁵⁰⁸ Там само.

⁵⁰⁹ Там само. – С. 235.

Мефодіївське товариство, “важко йому було...” – робить висновок співрозмовник.

Серед маловивчених питань проблеми “Т. Шевченко і Кирило-Мефодіївське товариство” можна виділити життя і діяльність Олександра Даниловича Тулуба. Він народився 30 серпня 1824 р. у сім’ї Данила Лукича і Явдохи Тулубів у м. Черкасах. Батько Олександра Тулуба служив “неодмінним засідателем повітового суду”⁵¹⁰. Його рід походив із старовинного козацького роду Тулубів із села Богуславців Золотоніського повіту, який входив тоді до Полтавської губернії. У цьому селі у нього було 20 десятин землі⁵¹¹. Його правнучка, відома радянська письменниця Зінаїда Тулуб у своїх спогадах твердить, що рід Тулубів походить із Криму, допускаючи, що, можливо, він був татарським. І тільки у 16 ст. рід покозачився, зайнявши з часом старшинські посади. Один із Тулубів породичався з Кочубем через сестру. Рід після страти Мазепою Кочубея був вимушений виїхати й переховуватися. Повернувся тільки після поразки Мазепи під Полтавою, отримавши від Петра I дворянство, (герба “Ленчиць”). Зінаїда Тулуб твердить, що прадід кріпаків не мав⁵¹². Це зовсім не так, оскільки в архіві зберігається справа, в якій записано, що його батько був власником 40 десятин землі і володів одним кріпаком. У 70-х роках ХІХ ст. ця земля була продана Павлом – сином Олександра Даниловича за 1000 руб.⁵¹³

Ще у повітовій школі Олександр Тулуб мріяв про продовження навчання. Закінчивши школу, “рішуче заявив” батькові про своє “бажання далі вчитися у середній школі у Києві”. Після тривалих вагань Данило Лукич відпустив сина до Києва, давши йому тільки 20 руб. Олександр дістався міста, знайшов гімназію, розповів директорові Г. А. Петрову про свою мрію. Його зарахували до Олександрівської 1-ої гімназії, яку він закінчив у 1843 р. і “вступив на історико-філологічне відділення Київського університету”⁵¹⁴.

---

⁵¹⁰ До біографії Кирило-Мефодіївського братчика Олександра Даниловича Тулуба // Інститут рукопису НБУ імені В. Вернадського НАН України. – Ф. 209. – Спр. 1. – Арк. 1.

⁵¹¹ Там само.

⁵¹² *Тулуб Зинаїда* Моя жизнь / Зинаїда Тулуб. – К.: Киев – Париж – Дакар, 2012. – С. 9–10.

⁵¹³ ІР НБУ ім. В. Вернадського НАН України. – Ф. 209. – Спр. 1. – Арк. 1.

⁵¹⁴ Там само. – Арк. 2.

У м. Черкасах познайомився з Паньком Кулішем, з яким у Києві підтримує тісні стосунки. Під впливом “запального Куліша” із студентів “склався чималий гурток національно свідомої молоді, в який входили: наш батько, В. Білозерський, Оп. Маркович, Ол. Навроцький, Дмитро Пильчиків, Ів. Посяда, Ю. Андрузький та інші”⁵¹⁵. Цей гурток, за задумом П. О. Куліша, “знявся угору до високого задуму – видвигнути рідну націю з духовного занепаду, а українського кріпака з неволі духовної і соціальної”⁵¹⁶. Молоді ідеалісти пропагували серед освічених панів ідею звільнення народу із кріпацтва, християнського й просвітницького вдосконалення, піднесення до моральної і соціальної рівності.

Невеликий перший студентський гурток Київського університету з прибуттям “велета української поезії” Тараса Шевченка “весь цілком прилучився до Кирило-Мефодіївського братства”⁵¹⁷. До його складу ввійдуть Т. Г. Шевченко, М. І. Костомаров, П. О. Куліш – “цвіт української інтелігенції того часу”.

Навесні 1847 р. Олександр Тулуб закінчив навчання в університеті. Його залишають при університеті на кафедрі “слов’янських наук” для підготування до професорського звання, але реалізувати цю ідею йому не пощастило, бо розпочалися арешти братчиків, яких кинули до в’язниці на Подолі. Після попереднього слідства їх всіх відправили до Петербурга у III відділення, де граф О. Ф. Орлов разом з Л. В. Дубельтом розпочали широкомасштабне розслідування.

Допитували О. Д. Тулуба ще у Києві. Допит провадили гражданський губернатор І. І. Фундуклей, виконуючий обов’язки попечителя Київського навчального округу М. В. Юзефович і полковник Белоусов. 30 березня 1847 р. О. Тулубу поставили 9 запитань, на які він дав досить ґрунтовні відповіді: з ким із братчиків і коли він познайомився, які розмови велися, які теми розглядалися. Найбільш розгорнуте було комплексне 7 питання, про те, що говорили про Малоросію, про народність, про твори Тараса Шевченка, “особливо про “Кобзар” і “Гайдамаки”, про селян тощо. Чи відомі Вам інші літературні твори Тараса

---

⁵¹⁵ ІР НБУ ім. В. Вернадського НАН України. – Ф. 209. – Спр. 1. – Арк. 2.

⁵¹⁶ Там само. – Арк. 2–3.

⁵¹⁷ Там само. – Арк. 3.

Шевченка?⁵¹⁸. Відповідаючи на запитання О. Д. Тулуб відповів: “...про народність говорили наступне, що необхідно відновити мову малоросійську, забуту майже всіма дворянами”, а “Кобзар” і “Гайдамаки” – відроджує забуту мову⁵¹⁹.

Зміст допиту був надісланий 12 квітня генерал-ад’ютантом Д. Г. Бібіковим графу О. Ф. Орлову, з якого зробили витяги його провини. О. Д. Тулуб був знайомий з М. І. Костомаровим, П. О. Кулішем, М. І. Гулаком, В. М. Білозерським та іншими братчиками, вів з ними наукові, народознавчі й соціальні розмови. Так, у “Записці III відділення про свідчення О. Д. Тулуба...” звертається увага на його думку щодо звільнення селян, лейтмотивом якої було б “благом, якби самодержець раптово звільнив їх, або дозволив їм самим викуповуватися із неволі”⁵²⁰.

Студент університету св. Володимира потрапив під підозру тільки тому, що І. Я. Посяда згадав його прізвище під час допиту. Оскільки у О. Д. Тулуба не було виявлено “ніяких підозрілих паперів”, а з М. І. Гулаком і М. І. Костомаровим познайомився випадково, що вони й підтвердили. Тому О. Д. Тулуб не був відправлений до столиці. Цим спростовується невірна думка родичів братчика, що нібито він був відправлений до Санкт-Петербурга. Ось як описує цей факт онука Зінаїда Тулуб: “І ось Шевченка, Костомарова, Гулака, мого дідуся і ще декількох чоловік посадили у трійку і, замість весільного банкету, у фраках і квітах, повезли до Петербурга і кинули до Петропавловської фортеці”⁵²¹.

І знову ж Зінаїда Тулуб помилково пише, що дідуся протримали один рік у Петропавловській в’язниці й відправили на заслання до м. Златополя, призначивши йому казенне утримання у 8 руб.⁵²². У спогадах його рідні наголошується, що арешт позбавив його привабливої перспективи здобути професорську мантію, закинув його до цього містечка на посаду вчителя “дворянської” ? школи з платнею у 25 руб. на місяць⁵²³. Тут він одружився з

---

⁵¹⁸ Протокол допиту О. Д. Тулуба // Кирило-Мефодіївське товариство: У 3-х т. – К.: Наукова думка, 1990. – Т. 3. – С. 180.

⁵¹⁹ Там само.

⁵²⁰ Протокол допиту О. Д. Тулуба // Кирило-Мефодіївське товариство: У 3-х т. – К.: Наукова думка, 1990. – Т. 3. – С. 180, 181.

⁵²¹ *Тулуб З. Моя жизнь.* – С. 13.

⁵²² Там само. – С. 14.

⁵²³ ІР НБА НАН України. – Ф. 209. – Спр. 1. – Арк. 4.

француженкою Є. І. Перімонд, прижили одного сина і дві донечки. Але донька, син та їхня мати померли від холери.

На початку 50-х років О. Д. Тулуба переводять вчителем словесності до гімназії м. Чернігова. Крім вчителювання, він кілька років був редактором “Черниговских губернских ведомостей”, де виявляє свою українськість, сприяє друкуванню в газеті етнографічних матеріалів, захищає українське слово, друкує твори Леоніда Глібова, священика із с. Домен Петра Охоцького-Огієвського. Наприкінці 50-х років XIX ст. О. Д. Тулуб влаштувався учителем 2-ої Київської гімназії. У Києві він одружується вдруге з племінницею професора університету св. Володимира М. А. Домбровською, вихованкою Київського інституту шляхетних дівчат. Підтримуючи зв’язки з чернігівчанами, він втягується у київське життя, організовує літературні вечори у себе на квартирі. На них приходили М. П. Драгоманов, М. К. Чалий, П. Г. Житецький та інші⁵²⁴.

Київський період педагогічної діяльності характеризується бажанням донести до гімназистів ідеї високої літератури, суспільне значення особистості. Його діяльність співпадає з Маніфестом 19 лютого 1861 р., що на його думку, відроджував свідоме ставлення до народної волі. “Наш учитель” – так говорили про О. Д. Тулуба гімназисти, – розкривав принади не тільки російської, але й світової літератури. Звичайно, літературний порив вчителя розуміли не всі гімназисти які зберегли про нього схвальні відгуки. Крім лекцій, О. Д. Тулуб влаштовував у гімназії літературні вечори. На них він не тільки розповідав про “премудрості” літературного процесу, а й здобув славу чудового декламатора. Діяльність вчителя гімназії співпала з пробудженням суспільних рухів, бажанням розповсюджувати “світ правди й освіти”. Цьому сприяла педагогічна й організаторська діяльність Миколи Івановича Пирогова, який три роки (з 1858 по 1861 рр.) був попечителем Київської навчальної округи⁵²⁵.

Інноваційні педагогічні методи викладання О. Д. Тулуба, поєднання їх з громадсько-суспільними літературними заходами, обстоювання принципу справедливості щодо учнів, людського ставлення до них не знайшли підтримки серед його колег-педагогів, особливо у директора Сліпушкіна. В гімназії виникає напружена

⁵²⁴ ІР НБА НАН України. – Ф. 209. – Спр. 1. – Арк. 5.

⁵²⁵ Там само. – Арк. 6–7.

ситуація, зростає адміністративна роль директора, якому не подобаються методи викладання М. І. Пирогова та його послідовників, і він вимушений був полишити свою посаду. О. Д. Тулуб все частіше відчував, що за ним посилився нагляд, за таких умов він працювати не міг, а тому, коли куратор Київської навчальної округи у 1865 р. запропонував йому нову, значно вищу посаду – інспектора Кам'янець-Подільської гімназії, він відразу погодився.

Переїхавши до Кам'янця-Подільського, О. Д. Тулуб поринув у глухе провінційне життя, далеке від культурно-соціальних запитів. У місцевій гімназії він попрацював 7 років – з 1865 по 1872 рік. Адміністративна праця, спрямована на тотальний контроль гімназійного життя, викликала у нього емоційний спротив. Він відмовився від поліційних функцій (проведення трусів на квартирах гімназистів, дрібного шпигування за ними), посилив людське ставлення до гімназиста, відмовився від постійних вимог директорів спочатку Должикова, а потім Коленка виконувати урядові вимоги. О. Д. Тулуб вважав, що заформалізована педагогіка формувала слухняного в майбутньому чиновника, який ніколи не виявлятиме ініціативу й зацікавленість.

Практично відірваний від живого літературного спілкування О. Д. Тулуб разом з дружиною започаткував літературні вечори на своїй квартирі. “Справа з вечірками довго не йшла. Директор зразу скося поглядав на батька і визнавав все це зайвим ділом, але потім згодився”, – так писали про ці заходи рідні О. Д. Тулуба⁵²⁶. Коли його дружина запропонувала на одній із вечірок виступити з лекцією “Історична доля жінки в Росії”, поклавши в основу працю колишнього політичного засланця С. П. Шашкова, директора гімназії Коленка охопив жах. Він заборонив читання лекції, чим дуже образив дружину О. Д. Тулуба. Тоді вона замість прилюдного виступу читала лекцію у своїй квартирі, запросивши близько 20 осіб. Вони почули не тільки думки С. П. Шашкова, “але й власні думки матері про вище жіноче виховання, про працю жінок-учительок, взагалі про все те, що багатьом тоді здавалося химерною мрією”⁵²⁷.

Стосунки з начальством гімназії дедалі більше погіршувалися. Водночас О. Д. Тулуба радувало те, що гімназисти з повагою й

⁵²⁶ ІР НБА НАН України. – Арк. 11.

⁵²⁷ Там само. – Ф. 209. – Спр. 1. – Арк. 12.

шаною ставилися до нього, про що свідчили спогади колишніх випускників. Вони наголошували, що інспектор здобув шану за його гуманність, простоту ставлення до учнів, піклування про них. Педагогічні прийоми О. Д. Тулуба розходилися з розпорядженнями шкільної влади, яка дедалі рішучіше переходила до придушення всього живого, творчого в роботі з учнями. Нові вимоги вимагали чіткого дотримування викладання програмного матеріалу, відмовитися від висвітлення питань історії й словесності через призму політичних та громадських подій⁵²⁸.

У липні 1872 р. виповнилося 25 років педагогічної праці О. Д. Тулуба і він міг уже вийти на пенсію, але вона не могла забезпечити сім'ю належним прожитковим мінімумом. Інспектор звернувся до Попечителя Київської навчальної округи дозволити йому попрацювати ще п'ять років у гімназії. Після консультації керівника округи з директором гімназії Колінком О. Д. Тулуб отримав відмову. Тоді він, прибувши до Києва, під час особистої зустрічі з попечителем П. Антоновичем попросив продовжити термін роботи. Тоді освітянський чиновник йому відповів: «Як же я можу вас залишити, коли ваш директор пише до мене: визначається здібностями, добрий учитель, але разом з тим ставиться до начальства без шаноби і взагалі людина дуже ліберальних поглядів»⁵²⁹.

---

⁵²⁸ ІР НБУ НАН України. – Арк. 14.

⁵²⁹ Там само. – Арк. 15

Кутузов під Бородіно.

Війна 1812 р.

Війна проти Наполеона. Британська карикатура 1813 р.

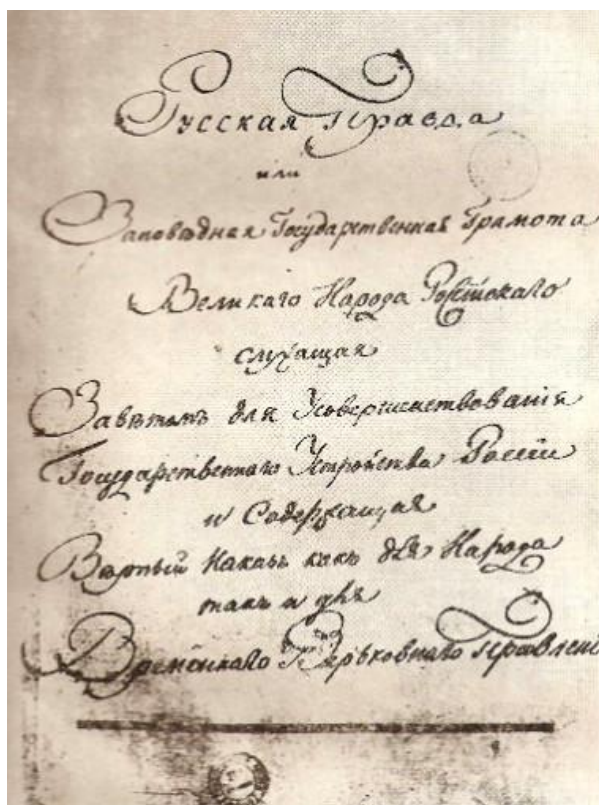

Карикатура британця Крукшенка. 1813 р.

Павло Пестель

Титульна сторінка "Русской Правды" П. И. Пестеля

Сергій Муравйов-Апостол

Сергій Муравйов-Апостол

І. Якушкін

С. Трубецькой

Ф. Толстой

М. Муравйов, автор
Конституції

О. С. Пушкін серед декабристів у Кам'янці. Малюнок худ. Д. Кардовського.

Микола І

Костянтин Павлович

Карта-схема повстання Чернігівського полку.

Картина "Декабристи. I у Сибіру є сонце". Худ. І. П. Крившинко.

Будинок батьків Т. Шевченка. Заповідник Батьківщина Т. Шевченка, с. Шевченково.

Інтер'єр будинку Т. Шевченка. Заповідник Батьківщина Т. Шевченка, с. Шевченково.

Василь Енгельгардт. 1780-ті рр.

О. Браницька

Павло Енгельгардт

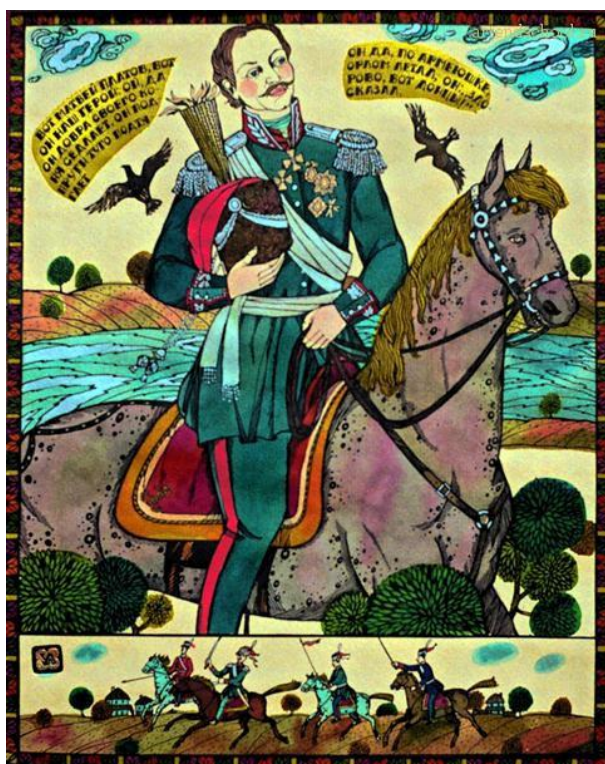

Т. Шевченко. Автопортрет

Хата батьків Т. Шевченка в с. Кирилівці. 1843 р.

Офорт "Матвій Платов", худ. Л. Улибіна

Вильнюсский университет

Поміщики і кріпаки.

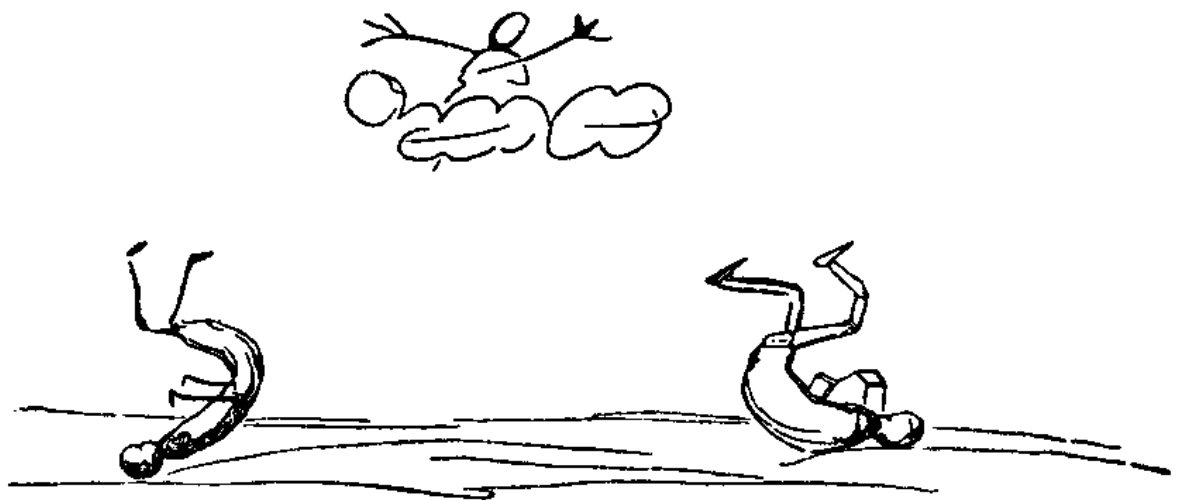

Портрет Василя Жуковського роботи Карла Брюллова.

Фрагмент картини “Молодий Тарас Шевченко в майстерні у К. П. Брюллова”. Худ. Г. С. Мелехов. 1947 р.

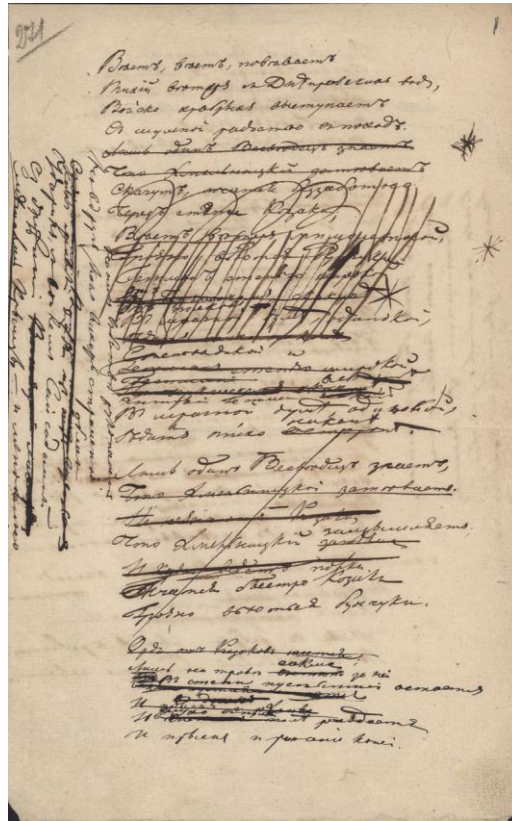
В. А. Жуковський та Т. Г. Шевченко радіють щодо викупу поета з кріпацтва, а Юлія Баранова, статс-дама імператриці, благословляє їх з хмари. Малюнок В. А. Жуковського. З листа В. А. Жуковського до Т. Г. Шевченка.

Рилсєв К. Ф.

Уривок з поеми “Наливайко”. Чернетка.
Державний архів Російської Федерації.

Академія мистецтв у Петербурзі.

Картина К. Брюллова “Останній день Помпеї”. 1830–1833.

М. А. Маркевич
рабство”.

В. В. Капніст, автор “Оди на

О. В. Капніст

М. І. Лорер

М. Г. Рєпнін. Копія з портрета роботи швейцарського художника Й. Горнунга.

В. М. Рєпніна. Худ. Т. Шевченко

Є. М. Репніна (Кривцова)

М. М. Раєвська–Волконька,
дружина С. Волконського

Є. В. Кейкуатова
Остання робота Т. Шевченка
виконана на волі за кілька днів до арешту.

С. П. Трубецкой

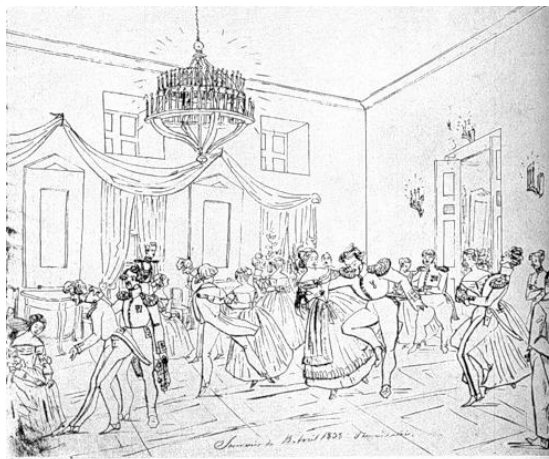
В. А. Глінка

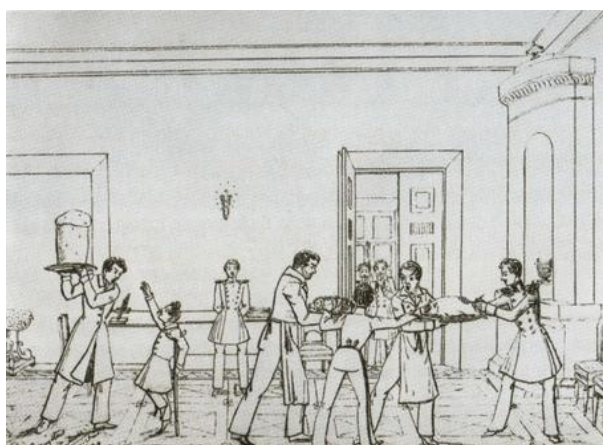
Я. П. де Бальмен

Малюнок Я. П. де Бальмена. Серія
“Тоголівський час”. 1838 – 1839 рр.
У вітальні.

Бал

Різдвяний обід

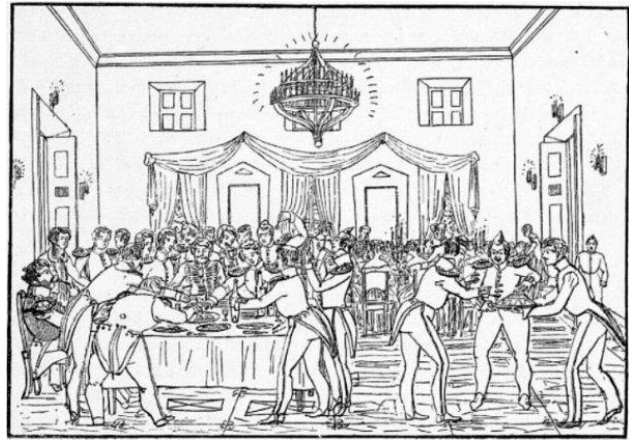

Вітання

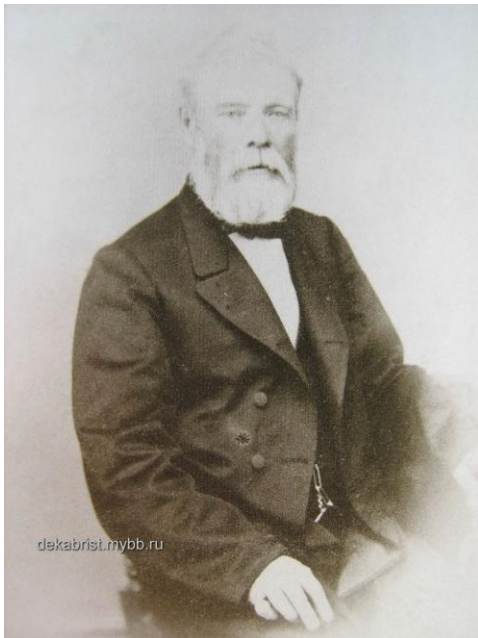

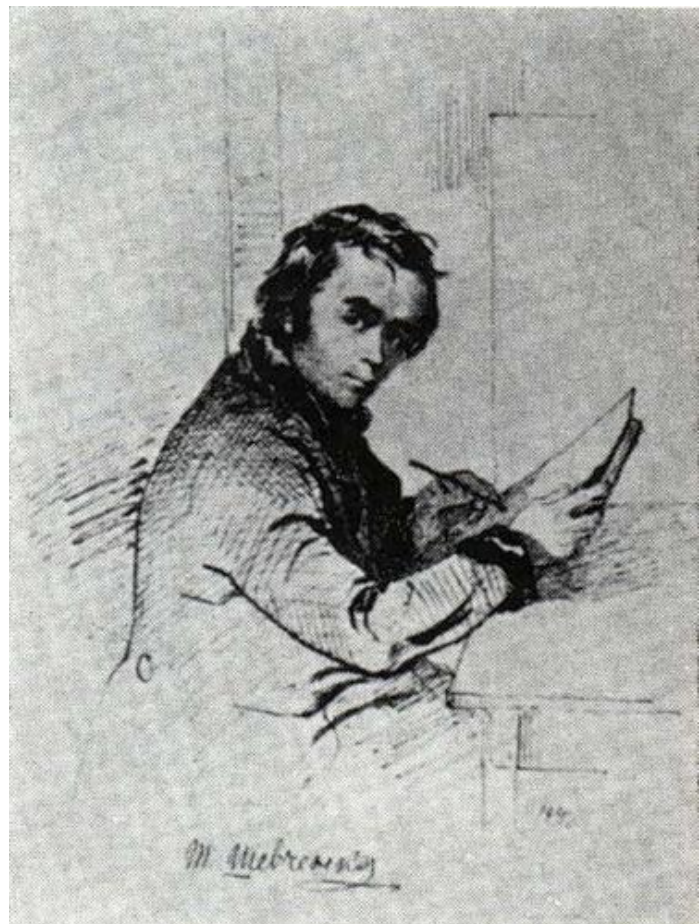
Російський офіцер прощається з парижанкою

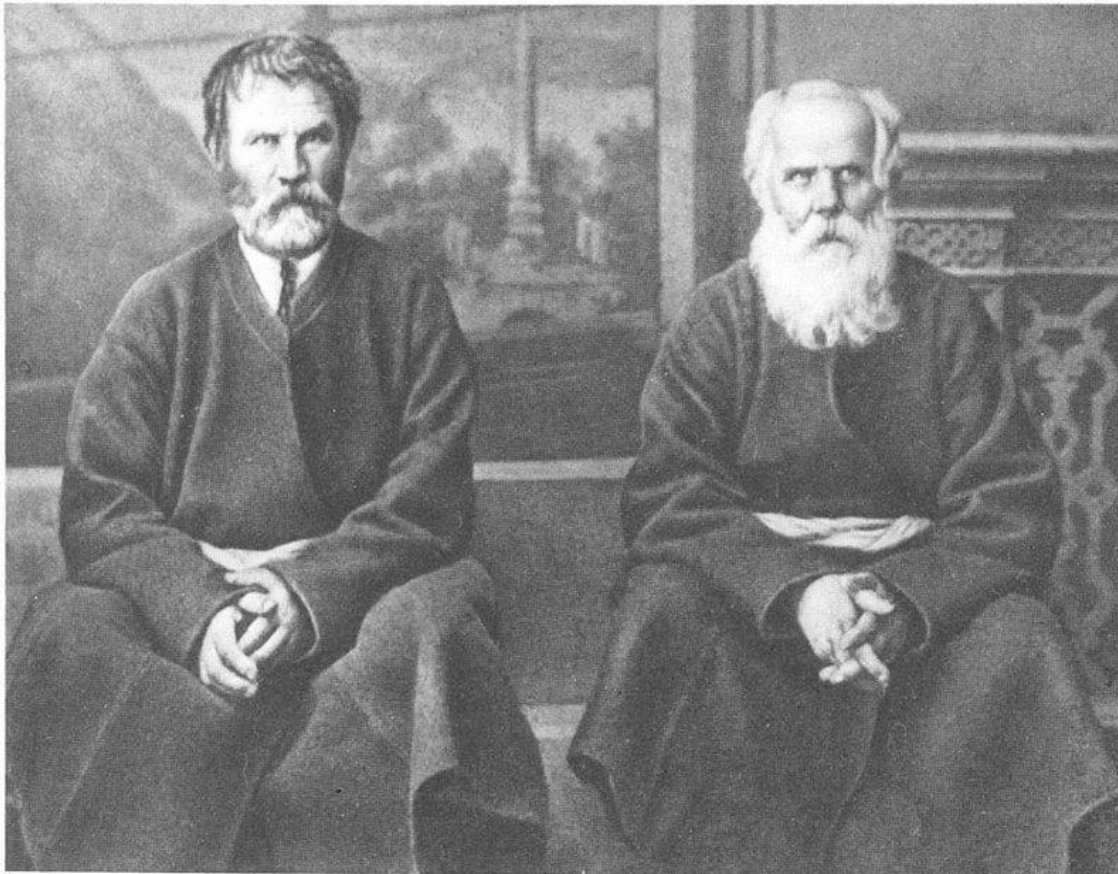
Вечеря

М. А. Бодисько, мічман
Гвардійського екіпажу

Т. Шевченко. Автопортрет 1843 р. Подарований
В. Репніній.

Брати Т. Г. Шевченка

Видубецький монастир у Києві. Малюнки Т. Шевченка з серії “Живописная Украина”.

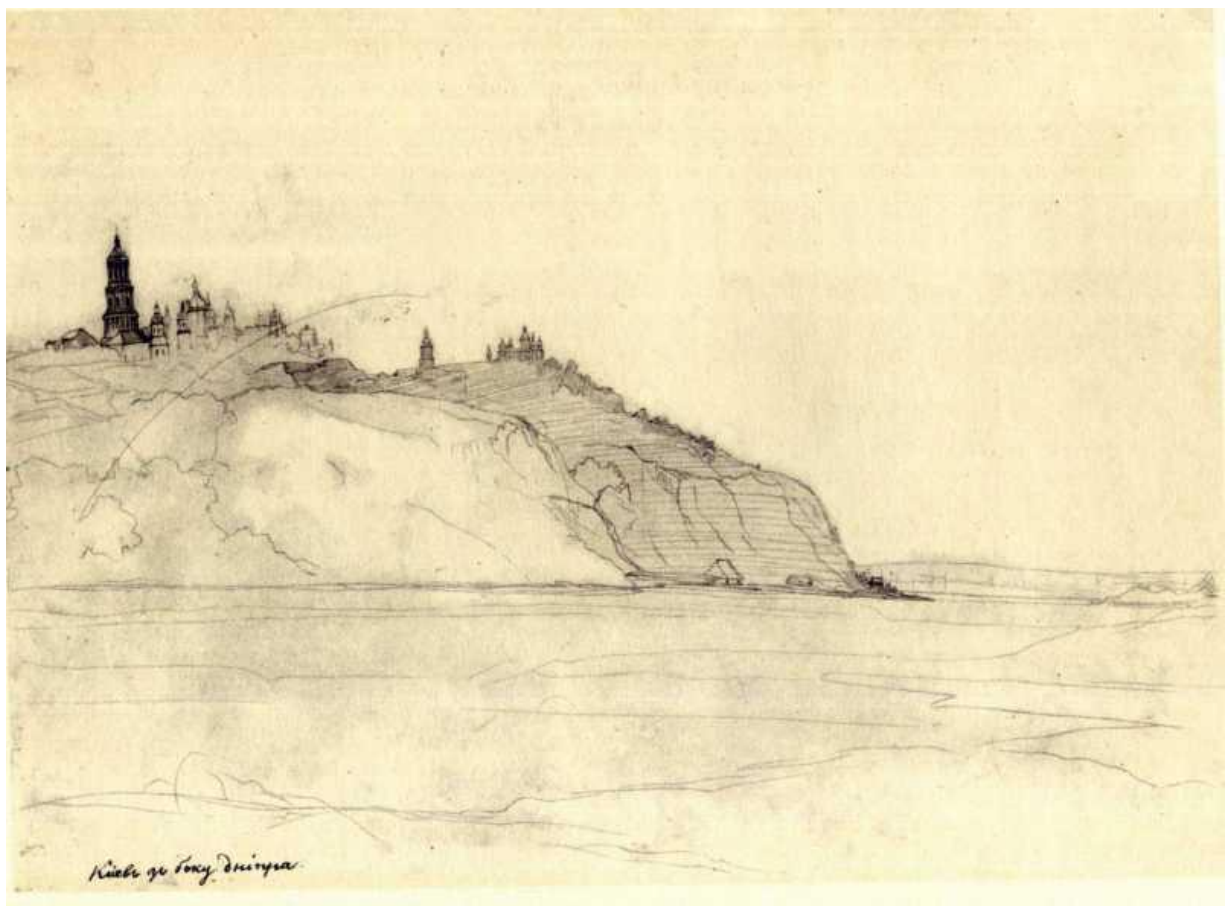
У Києві. 1844 р. Офорт з серії “Живописная Украина”.

О. Якубович

Автопортрет Т. Шевченка. 1845 р.

Київ з боку Дніпра. Т. Шевченко. 1843 р.

М. Максимович

Київський університет св. Володимира, квітень-вересень 1846 р.

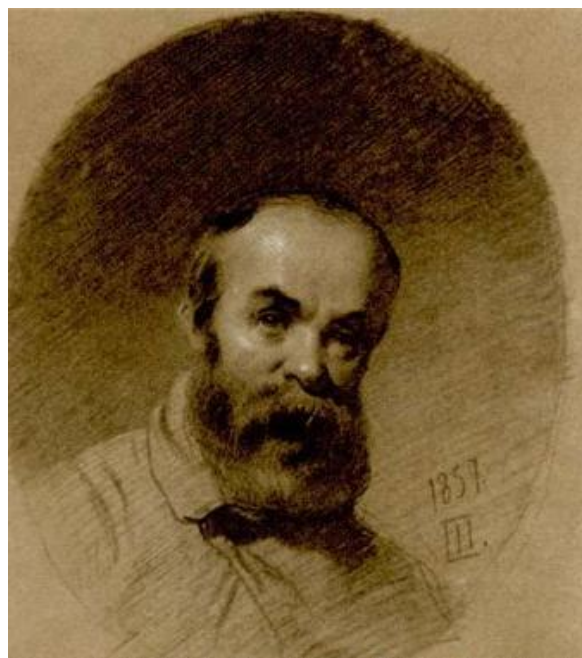
С. С. Уваров

Автопортрет Т. Шевченка.
1847 р.

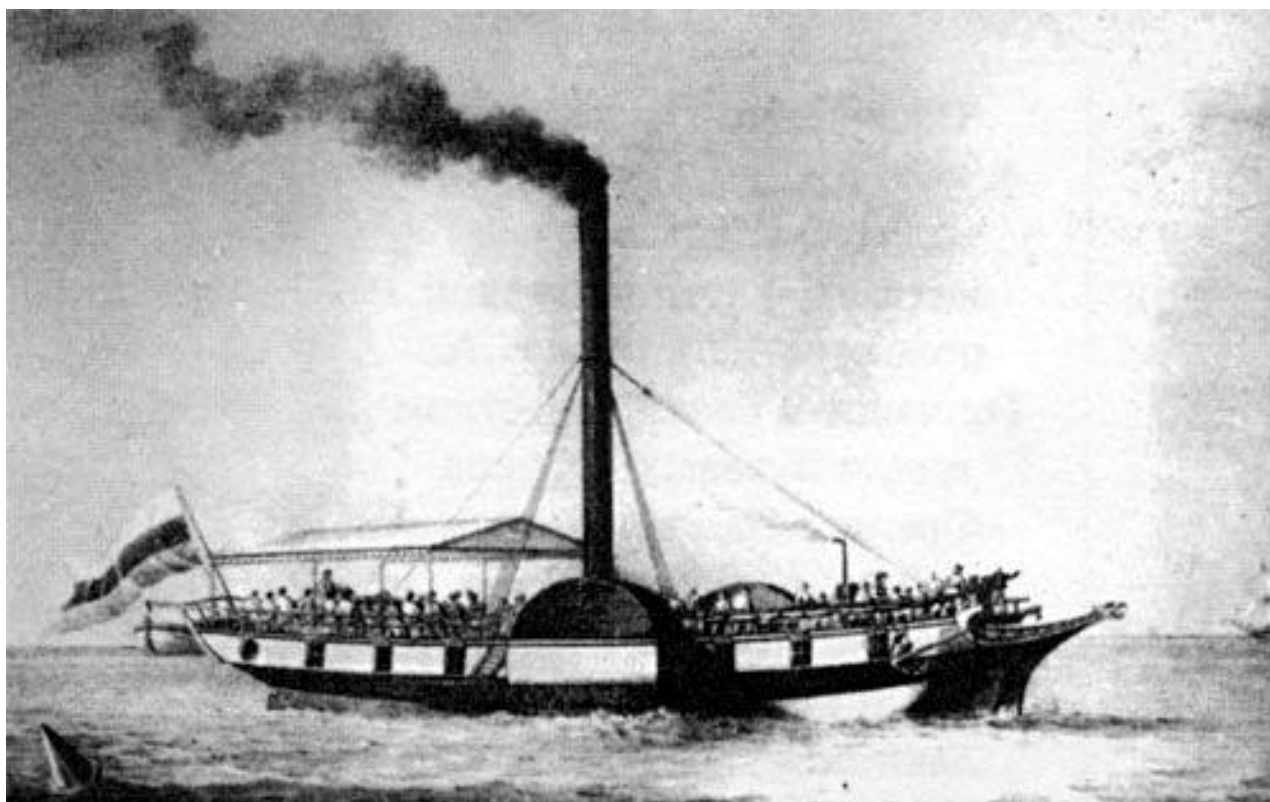
“Покарання шпіцрутенами”.
Офорт Т. Шевченка
з серії “Блудний син”.

Автопортрет Т. Шевченка. 1857 р.

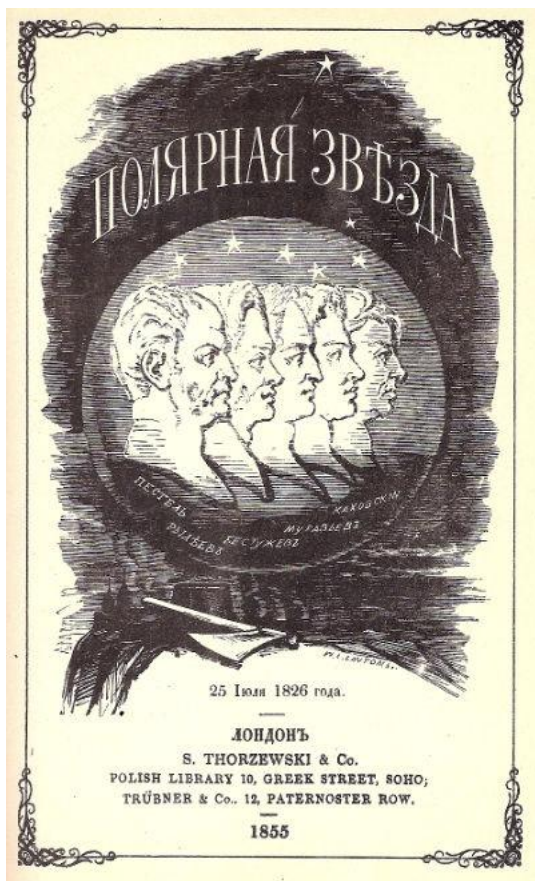

Шатро експедиції на о. Барса-Кельмес. Худ. Т. Шевченко.

Пароплав “Князь Пожарський”.

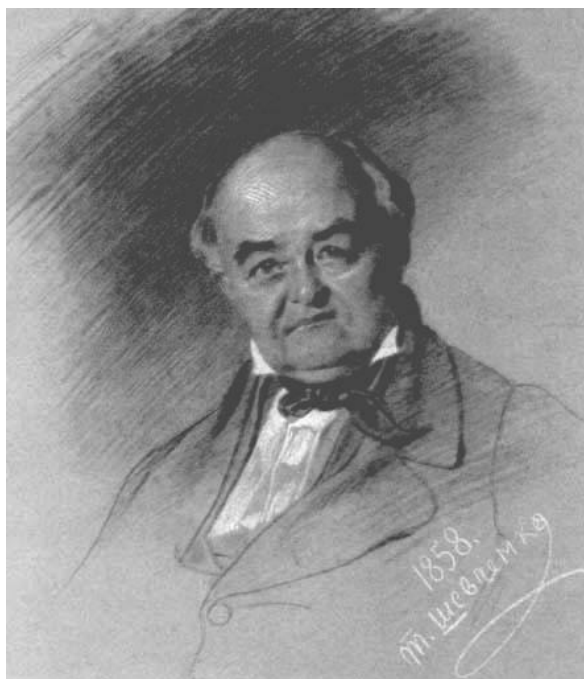

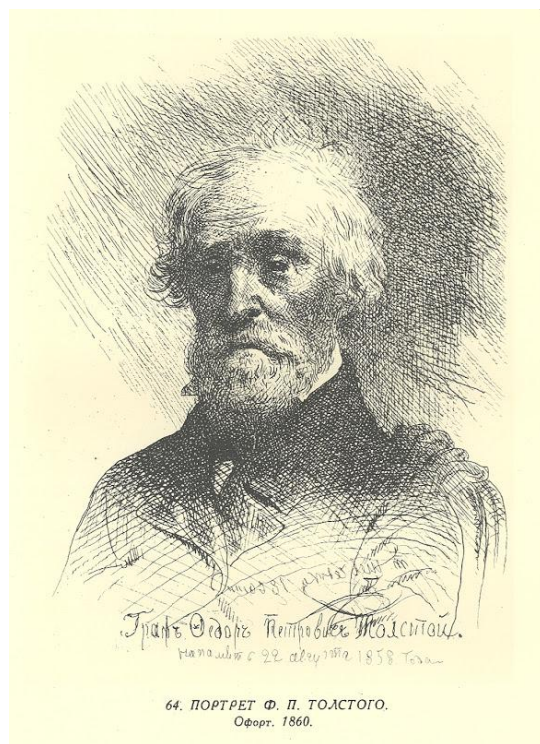
Обкладинка виданої у лондонському Сохо “Полярной Звезды”

“Полярная звезда”. Титульный лист альманаха, издававшегося К. Рылеевым и О. Бестужевым в 1823 – 1825 pp.

Актор М. Щепкін, портрет роботи Т.Г. Шевченка

Худ. Т. Шевченко

В. П. Шумахер, поэт-сатирик

И. И. Пуцин

П. Муханов

О. Мурав'ов

І. О. Аненков

П. Анненкова

Камілла Ле Дантю

В. П. Івашов

М. Щепкін

А. А. Бистрицький

Інтернет джерела:

<http://maloros.org/v-fokuse/avtors/2586-neizvestniy-shevchenko-prorok-kritik.html>
<http://museumshevchenko.org.ua/element.php?id=170&lang=ru>
<http://ukrmap.su/ru-uh9/366.html>
<http://www.t-shevchenko.name/ru/Painting/Autoportraits/1845-08.html>
<http://www.excurs.kiev.ua/Excurs/Foto/FAShevdh.htm>
<http://amklib113.ru/bbl/chnk/shv-2.html>
<http://dekabrist.mybb.ru/viewtopic.php?id=1283>
<http://www.litmir.net/br/?b=145518&p=162>
<http://fotki.yandex.ru/users/ptrnn/tags/>
http://tarasshevchenko.at.ua/photo/portreti_shevchenka/portret_knjagini_kejkuatovoji_1847/4-0-78
http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Petr_Shamshin.jpg?uselang=ru
<http://strg-circle.livejournal.com/375248.html>
<http://rusarchives.ru/school/25-ryleev-poema-nalivajko.shtml>
<http://2004.novayagazeta.ru/nomer/2004/70n/n70n-s25.shtml>
<http://www.nacija.com.ua/?article=2475>
<http://ua-kobzar.livejournal.com/316063.html>
http://www.calendarium.com.ua/ua/t_shevchenka_vikupili_z_kripatstva_1838
http://clubs.ya.ru/4611686018427444400/replies.xml?item_no=2831
<http://www.gazeta.lv/story/22004.html>
http://www.doroga.ua/poi/Cherkasskaya/Shevchenkovo/Zapovednik_Rodina_Tarasa_Shevchenko/
http://ruskline.ru/history/2013/12/27/etot_den_v_russkoj_istorii/
<http://znaimo.com.ua>
http://www.hrono.ru/biograf/bio_m/muravevnm.php
<http://ocls.kyivlibs.org.ua/pushkin/PushkinUkr/PushkinUkraine.htm>
http://www.istpravda.com.ua/ukr/articles/2010/12/26/10929/view_print/
<http://feb-web.ru/feb/irl/il0/il6/il6-0412.htm>
<http://ru.wikipedia.org>
<http://www.notabene.ru/history/1812.html>
http://www.rusizn.ru/rom14_017.html

Розділ III.

В народній пам'яті вкарбовані

§ 1. Актуальні питання історіографії Кирило-Методіївського братства наприкінці 90-х років ХХ ст.

1996–1997 рр. – 150-річний ювілей Кирило-Методіївського таємного політичного товариства, яке виникло в 40-х роках ХІХ ст. в Імператорському університеті св. Володимира. За півторастолітній період до цієї важливої сторінки вітчизняної історії зверталось не одне покоління вчених, публіцистів, політичних та громадських діячів, які залишили свої дослідження. Нині маємо солідну бібліографію, яку й досі історико-бібліографічна наука так і не зуміла зладнати. Серед праць особливе місце займають історіографічні дослідження.

Історіографія досліджує також історію виникнення і діяльність кирило-методіївців. На жаль, ця галузь історичної науки так і не спромоглася створити солідне монографічне історіографічне дослідження, а наявні статті, та розділи у монографічних працях переслідують мету наукового історіографічного обґрунтування доцільності вивчення окремих питань теми, або конкретних аспектів історії товариства.

Історіографічні проблеми “Т. Г. Шевченко і Кирило-Методіївське товариство” досліджувалися нерівномірно. У дореволюційний період до 1917 року практично таких праць не було. Тільки у 60-70-ті роки ХХ ст. у зв'язку із зверненням до вивчення цієї теми Григорія Яковича Сергієнка почали з'являтися перші історіографічні розвідки. Концентровано вона знайшла висвітлення у вступній частині надзвичайно змістовної монографії Г. Я. Сергієнка, в якій аналізуються всі напрямки й школи, де вивчалася тема. Виважено Г. Я. Сергієнко розглядає джерелознавчу основу проблеми, яка використовувалася вченими в обґрунтуванні окремих питань, висновки дослідників, накреслює перспективні напрямки майбутніх праць⁵³⁰. Історіографічний вступ до своєї монографії, присвяченої життю й діяльності одного із організаторів братства Миколі Івановичу Гулаку, написав Григорій Іванович

---

⁵³⁰ Сергієнко Г. Я. Т. Г. Шевченко і Кирило-Методіївське товариство / Григорій Якович Сергієнко. – К.: Наукова думка, 1983. – С. 3–20.

Марахов⁵³¹. Автор серйозно підійшов до аналізу напрацювань, присвячених одній із надзвичайно цілісних постатей, “творцю і керівнику” товариства М. І. Гулаку. Власне, на погляд Г. І. Марахова, кирило-мефодієвець й був організатором таємного політичного товариства. Він писав, що це є найбільш достовірною думкою⁵³².

Історіографічні розвідки, присвячені аналізу праць про кирило-мефодіївців, наприкінці 70-х – на початку 80-х років ХХ ст. у період написання кандидатської дисертації на тему “Перший етап визвольного руху в Росії у дослідженнях істориків Радянської України. 1917–1980 рр.”, підготували й ми⁵³³. Подібні історіографічні праці зараз ми розглядаємо як постановочні, оскільки писалися вони під відповідні дисертаційні дослідження (Г. Я. Сергієнко, Г. Д. Казьмирчук) або як вступні розлогі передмови до монографічних праць (Г. І. Марахов, Г. Я. Сергієнко). Сучасні реалії й завдання, які ми ставимо перед собою, є бажання з років досягнень і осмислення написати сучасну, без всіляких політичних нашарувань історіографічну розвідку, що передуватиме висвітленню важливої проблеми національного відродження українського народу, початок якого на наш погляд, поклали кирило-мефодіївці й представники літературних процесів обох частин підневільної України в середині ХІХ ст. Розв’язанню цього питання сприяють наявні сучасні документальні видання й літературні здобутки істориків.

У даному дослідженні ставиться завдання звернути увагу на окремі історіографічні сюжети, які досі мало досліджувалися. Це,

---

⁵³¹ *Марахов Г. И. С верой в будущее: Революционный демократ Н. И. Гулак / Григорий Иванович Марахов. – К.: Выща школа Изд-во при Киев. ун-те, 1989. – С. 3–13.*

⁵³² *Марахов Г. И. Указ. соч. – С. 5.*

⁵³³ *Казьмирчук Г. Кирило-Мефодіївське товариство в дослідженнях істориків України (1918–1934 рр.) / Григорій Казьмирчук // Вісник Київ. ун-ту. Історичні науки. – Вип. 20. – К., 1978. – С. 72–79; його ж. Суспільно-політичний рух в Росії середини 20-х – початку 60-х років ХІХ ст. в дослідженнях істориків України (1956–1980 рр.) / Григорій Казьмирчук // Вісник Київ. ун-ту. Історичні науки. – Вип. 23. – К., 1981. – С. 70–79; його ж. Історіографія Кирило-Мефодіївського товариства / Г. Д. Казьмирчук // Кирило-Мефодіївське товариство: люди, ідеї і традиції. До 150-річчя створення та діяльності: Матеріали Всеукраїнської науково-освітньої конференції. – К.: НАНУ, Ін-т історії України, 1996. – С. 52–54.*

зокрема, зародження історії вивчення питання; перевидання наукових і публіцистичних праць братчиків; безперспективність радянської заідеологізованої школи тощо.

Історіографія також містить дослідження, присвячені історії виникнення й діяльності Кирило-Мефодіївського товариства, але не збагатилася ще солідним монографічним історіографічним дослідженням. Ми не маємо змоги переконливо твердити, що така праця в близькому майбутньому може з'явитися. В даному випадку ми робимо спробу визначити окремі важливі історіографічні сюжети, на що слід звернути увагу дослідникам проблеми, на необхідність і доцільність підготовки важливого історіографічного монографічного дослідження. Документальне насичення теми випереджає цю багатогранну і недостатньо вивчену історіографічну проблему.

Відношення Київського військового, Подільського і Волинського генерал-губернатора Д. Г. Бібікова до начальника III відділення його Величності Імператорської канцелярії О. Ф. Орлова започаткувало писемно-документальне висвітлення виникнення й діяльність політичного гуртка інтелігенції України середини 40-х років XIX ст. Це значно пізніше буде перекласифікована його назва й зміст. Це відношення відкриває тритомне видання слідчих справ, програмних документів і літературних матеріалів членів Кирило-Мефодіївського товариства. Воно було підготовлене провідними істориками і джерелознавцями України ще у 1960-х роках, але в силу радянської ідеології лежало під сукном і чекало свого часу. Тритомник, як наголосив під час відкриття Всеукраїнської науково-освітньої конференції академік НАН України Валерій Андрійович Смолій, “не пішов тоді у друк з цензурних міркувань”⁵³⁴.

На сьогодні це найповніше видання документальних матеріалів про діяльність братчиків, які дозволяють по-новому подивитися на цю славетну сторінку історії України, сказати неупереджену правду про роль і місце товариства в культурно-політичному й національному житті європейської спільноти.

Сьогодні винятковим у вивченні історії товариства є перевидання наукових досліджень історика М. І. Костомарова, художньо-історичних творів П. О. Куліша, зокрема цікава

---

⁵³⁴ Смолій В. А. 150-річний ювілей Кирило-Мефодіївського товариства / Валерій Смолій // Кирило-Мефодіївське товариство: люди, ідеї і традиції. – К., 1996. – С. 1.

“Автобіографія”⁵³⁵, збірка поетичних творів Великого Кобзаря⁵³⁶. Менше таланить працям українського етнографа та фольклориста О. В. Маркевича, “Запискам Черниговского статистического комитета”, науковим дослідженням М. І. Гулака, В. М. Білозерського та інших братчиків. Час їх перевидання ще не настав, але сподіваємось, що це скоро трапиться. Було б доброю справою, якби видавництво Київського університету звернуло на них увагу й долучилося до перевидання, тим більше напередодні 200-річного ювілею з дня народження Т. Г. Шевченка.

Документальні матеріали, літературні твори братчиків, їхня епістолярна спадщина не тільки важлива документальна основа вивчення діяльності кирило-мефодіївців, але й не менш важливе історіографічне джерело. Звичайно значні документальні матеріали ще чекають на своє дослідження, зокрема в Центральному державному історичному архіві України у м. Києві є матеріали про майновий стан батька члена товариства Олександра Тулуба., Як свідчать документи його батько мав 20 десятин землі і дерев'яний будинок, а мати – 25 десятин орної землі і одну кріпосну душу чоловічої статті (сім'ю)⁵³⁷. Правда, у біографічних матеріалах його роду наводяться інші цифри, а саме – дідусь Данило мав хутір, де було 20 десятин⁵³⁸. Його ж правнучка, відома письменниця Зінаїда Тулуб, авторка знаменитого роману “Звіролови” у своїх спогадах писала, що він жив на своєму хуторі біля Золотоноші і “кріпаків не мав”⁵³⁹.

В Інституті рукопису НБУ ім. В. Вернадського НАН України зберігаються матеріали громадського діяча, одного із організаторів кооперативного руху в Україні ХІХ – початку ХХ ст., автора

---

⁵³⁵ *Костомаров Н. И.* Исторические произведения. Автобиография / Н. И. Костомаров. – К.: Изд-во Киев. ун-та, 1989. – 735 с.; *Костомаров М. И.* Твори / М. И. Костомаров: В 2-х т. – К., 1990. – Т. 1. – 538 с.; Т. 2. – 779 с.; *Куліш Пантелеймон.* Чорна рада. Хроніка 1663 року / Пантелеймон Куліш.. – К., 1990. – 271 с.

⁵³⁶ *Шевченко Тарас* Кобзарь. – К.: Изд-во Художественной литературы “Дніпро”, 1983. – 646 с.

⁵³⁷ ЦДІАУ, ф. 707, оп. 312, спр. 149, арк. 29.

⁵³⁸ До біографії Кирило-Мефодіївського братчика Олександра Даниловича Тулуба // Інститут рукопису НБУ НАН України. – Ф. 209. – Спр. 1. – Арк. 18+8 арк.

⁵³⁹ *Тулуб З. П.* Моя жизнь /З. П. Тулуб. – К.: Киев – Париж – Дакар, 2012. – С. 10.

віршів, поем і оповідань (більшість неопубліковані) Миколи Васильовича Левитського. Вони висвітлюють ставлення української інтелігенції до Тараса Григоровича Шевченка, до його творчості і пошанування. У 1929 р. М. В. Левитський написав вірш “До Шевченка Тараса в театрі ім. Шевченка”, де він пише:

“Твоїм ім’ям театр назвали,
Оце сиджу в театрі цім,
Тут бачу все притягали,
Ім’я твоє – це ясно всім.
Не чути, де ж твоя тут мова,
Мов десь в Рязані чи в Москві,
Нема її тут ані слова,
Хоча це часи уже нові.
Час мову б краю поважати,
Ім’я твоє час шанувати,
Було б законно побажати,
Твоє, щоб слово й тут чувати...”⁵⁴⁰

Залишаємо для читача зробити власні висновки із цього фрагмента вірша. Зазначимо, що подібних матеріалів у цьому фонді є достатньо, щоб твердити, що Т. Г. Шевченко, його поезії мали винятковий вплив на багатьох українців, зокрема й у роки розбудови соціалістичної України.

Евристичний пошук нових документальних матеріалів – одне з найважливіших напрямків наукової праці вчених з проблеми “Кирило-Мефодіївське товариство і Т. Г. Шевченко”. Ми не погоджуємося з висновками доктора історичних наук Рема Симоненка, що “наявну документальну базу вивчено, майже повністю опубліковано і навряд чи хто зважиться гарантувати, що архівні розшуки принесуть принципово нове – братчики вміло конспірували свою активність, маючи перед собою досвід як декабристського руху, розкритого царською охранкою, так і своїх, найближчих попередників...”⁵⁴¹.

Власне в опублікованих документах, наукових та художньо-публіцистичних працях членів товариства закладені найважливіші

---

⁵⁴⁰ *Левитський М. В.* Матеріали до історії літератури та громадських настроїв на Україні / Н. В. Левитський // ІР НАБ НАНУ. – Ф. 327. – Спр. 788. – Арк. 16. [Щира вдячність І. Є. Левитському за рекомендовані матеріали].

⁵⁴¹ *Симоненко Рем.* “Кирило-Мефодіївське” чи “Україно-слов’янське”? / Рем Симоненко // Київ. – 1996. – № 3–4. – С. 119.

історіографічні проблеми, котрі продовжують вивчати дослідники. Не всі ці матеріали є достовірними, оскільки життєві ситуації братчиків вимагали обережної розповіді про свою участь у політичному русі України 40-х років XIX ст. Ось чому документальні матеріали різних років необхідно співставляти з матеріалами сучасників та іншими джерелами.

Доречно зауважити, що багато хто з нас більшу частину свого трудового життя проводить у приміщеннях, у яких зберігається дух епохи 40-х років XIX ст., років навчання студентів і праці викладачів університету св. Володимира – членів політичної організації М. І. Костомарова, М. І. Гулака, Т. Г. Шевченка, О. Д. Тулуба, В. М. Білозерського, О. В. Маркевича та інших братчиків. М. І. Костомаров з 1845 р. – вчитель Першої Київської гімназії, О. Д. Тулуб – учень цієї гімназії (сучасне приміщення Інституту філології Національного університету імені Тараса Шевченка) закликають дослідників і особливо краєзнавців активніше вивчати краєзнавчий аспект цієї проблеми.

Важливим завданням, яке стоїть перед сучасними дослідниками історії кирило-мефодіївців, є очищення історичної науки від заідеологізованих висновків радянської історіографії. Більшість радянських істориків і літературознавців не могли по-іншому висвітлювати в ті часи окремі сюжети проблеми, зокрема діяльність М. І. Костомарова та П. О. Куліша. Їх участь у суспільному русі України можна було подавати тільки у негативному плані, як фундаторів українського буржуазного націоналізму. Політизована радянська історична наука таврувала ворогів пролетарського інтернаціоналізму, діяльність яких вбивала клин у вікову дружбу двох братніх народів – українського й російського. Але замовчати виняткову роль М. І. Костомарова у створенні товариства і його програмних документів історіографія не могла, а тому придумала досить цікавий метод висвітлення історії організації – поділивши 13 членів братства на прихильників революційно-демократичного крила на чолі з Т. Г. Шевченком та на ліберальне, націоналістичне, яке очолювали М. І. Костомаров і П. О. Куліш. Вчені старанно вишукували найдрібніші фактики суперечностей між Т. Г. Шевченком, М. І. Костомаровим і П. О. Кулішем, щоб захоплено проголошувати про “непримиренну боротьбу” між ними, а звідси й серед іншими братчиками. Отож, на нашу думку, найбільш важливим напрямками вивчення історії

Кирило-Мефодіївського товариства є не пошук ворогів серед братчиків, а об'єктивне, наукове і неупереджене дослідження діяльності членів товариства.

Другим, не менш важливим напрямком, є аналіз діяльності кирило-мефодіївців у контексті цілісних європейських національно-визвольних рухів, що вилилися в буржуазно-демократичні революції 1848–1849 рр. у Франції, Німеччині, Австрії та Італії, а потім у хвилю національно-визвольної боротьби південно-слов'янських та інших народів. Кирило-Мефодіївці в Україні фактично підхопили визвольні ідеї декабристів і, в свою чергу, передали їх як естафету, препарувавши до інтересів української нації.

Не менш важливим історіографічним напрямком, над яким працювали вчені й політики, є бажання з'ясувати, якими шляхами потрібно йти Україні, щоб здобути незалежність. В. Г. Сарбей, навівши думку М. І. Костомарова про те, що ми, українці, самі нічого не зробимо, та В. М. Білозерського про те, що окреме існування України неможливе, оскільки вона знаходиться між кількома вогнями, приходять до висновку про те, що братчики схилилися до конфедеративного єднання слов'янських народів⁵⁴².

Існує низка дискусійних питань. Перш за все про назву товариства. Рем Симоненко вважає, що з дитинства відома назва “Кирило-Мефодіївське товариство” не відповідає цілком змісту й діяльності братчиків”. Автор розвідки “Кирило-Мефодіївське” чи “Україно-слов'янське” вміщеної в часопису “Київ”, підкреслив, що назва “Товариства св. Кирила та Мефодія” в умовах режиму Микола I та “перед кожним урядом” була “прикриттям”. Цією назвою спочатку в оману були введені не тільки слідчі Києва, й III відділення Його Імператорської Величності канцелярії.

Так, назва “Україно-слов'янське” розкриває ширше зміст і суть діяльності братчиків. По-перше, виявляє українські мотиви; по-друге, антиурядовий, антицаристський напрямок. “Царська влада, – записано в “Законі Божому”, – суперечить законам Божим та природі людській, ...люди всі рівні і повинні управлятись лише старійшинами...від монархічного правління – лише одні біди й страждання, і...слов'янські народи можуть бути щасливими тоді тільки, коли над ними не буде встановленої людьми влади”. Отже,

---

⁵⁴² Сарбей В. Г. Апостоли народної свободи / В. Г. Сарбей // Слов'янське віче – XXI століття. – 1996. – №3. – С. 134–138.

ідеї “національного самовизначення України”, за Ремом Симоненком, і утверджується в другій назві. Заслуговують на увагу оцінки, висловлені у навчальній літературі, але там переважають ще неусталені думки.

На превеликий жаль, не маємо інформації про зарубіжну літературу, за винятком праць Стефана Козака про український месіанізм як винятковий рушій ідеології братства⁵⁴³. Це надзвичайно звужений підхід до трактування складних питань теми. Виняткова роль месіанської ідеї в діяльності братчиків здобула підтримку багатьох українських дослідників.

Важливим завданням сучасної історіографії є звернення уваги на праці дослідників років відродження Української державності, формування своєї школи вивчення історії товариства. Це, перш за все, відомі Г. Я. Сергієнко, В. Г. Сарбей, Ю. А. Пінчук – представники зрілої, обережної формації вчених, які знайшли в собі мужність переглянути свої колишні концепції. А хто йде за ними? Дуже мало нових прізвищ. Напевне, йде спокійна, наполеглива робота з переосмислення набутого досвіду. Є сподівання, що напередодні 200-річного ювілею з дня народження Т. Г. Шевченка і 180-річчя заснування Університету св. Володимира науковий світ збагатиться низкою наукових праць з цієї теми, зокрема з проблеми “Т. Г. Шевченко і Київський університет”.

Отже успіхи й прорахунки з історіографії Кирило-Мефодіївського товариства свідчать, що на сучасному етапі необхідно спокійно й виважено переосмислити досягнення, визначити магістральні напрямки цієї проблеми. Молодим дослідникам необхідно братися за складну й надзвичайно важливу проблему діяльності кирило-мефодіївських братчиків – важливу сторінку вітчизняної історичної науки.

§ 2. *Листування братчиків*

Н. Гулак – Н. Костомарову, Тифліс. 6 октября 1871 г. в
Петербург*

Многоуважаемый Николай Иванович!

---

⁵⁴³ Козак Стефан. Українська змова і месіанізм. Кирило-Мефодіївське Братство / Стефан Козак; переклад з польської і ред. Миколи Лесюка. – Івано-Франківськ, 2004. – 252 с.

Уезжающему в Петербург молодому моему другу и бывшему моему ученику г-ну Рыкалову я передал свою рукопись “Популярные чтения” для приискания ей издателя. При этом я вспомнил о Вас, не можете ли Вы пособить молодому человеку своими советами, как и к кому, обратится. Разумеется, выгоднее было бы поместить “чтения” в каком-нибудь периодическом издании, но за исключением журнала “Знание”. – Я не думаю, чтобы какая-нибудь редакция взяла мою рукопись, а направление г. издателя “Знание” до того мне антипатично, и не решусь иметь с ними дело. Во всяком случае, я просил г-на Рыкалова следовать Вашим советам.

Придется ли нам еще свидеться в этой жизни очень сомнительно: во всяком случае, Вы бы нашли меня тем же самым, что и 25 лет тому назад и Вы – сколько я знаю – не изменились ни в своих убеждениях, ни в своей нравственной основе. Будем же терпеливо искать “злобу дня”, придет время, когда мы будем наслаждаться плодами, взрастившими нами, а в нас господом нашим.

С чувством неперемного уважения остаюсь искренне преданный

/подпись Н. Гулака/

* Лист зберігається в Інституті рукопису НБУ ім. В. Вернадського НАНУ. – Ф. XXII. – №110. – 2 арк.

Н. Гулак – Н. Костомарову, Тифлис. 2-го февраля 1873 г.*

Почтеннейший Николай Иванович!

В конце 1871 года я Вам писал и поручил одному из бывших моих учеников передать Вам некоторые из моих чтений из области естествоведения. Ответ Ваш я получил вскоре потом: в то самое время гостил здесь у меня А. А. Навроцкий. Письмо Ваше доставило нам полнейшую радость и пробудило в душах наших целый рой и сладких и грустных воспоминаний.

Однако же я сперва хочу отделаться от деловой части этого письма. Так, я прошу Вас, почтеннейший Николай Иванович, не отдавайте в печать моих чтений, но при случае (на пр. если представиться возможность – отослать их через знакомого,

отъезжающего в Тифлис) перешлите мне их обратно. В самом деле, вот уже три года как они написаны и в это время наука быстро шагнула вперед, так что многое казавшееся верным в 1870 г. уже устарело и не соответствует более серьезному развитию науки.

Что же Вам написать о себе? Вы, вероятно, знаете, что я провел в отдаленной Перми 7 лет своей жизни. Там я женился и, наконец, после 12-летней разлуки возвратился к родным вместе с женою, но Проведению угодно было отнять у меня верную подругу после шести лет проведенных вместе с нею. Это время мы поистине считаю самими счастливыми всей моей жизни. С тех пор опять скитаюсь бобылем, перебираюсь из города в город и теперь вот уже шестой год как нахожусь в Тифлисе, доживаю до пенсии, если только не прогонят меня сперва со службы за неспособности и тупоумие и если мне вообще согласны дать пенсию. К счастью, имеется свой родной уголок, где может будет сложить свои старческие кости, возле [слово не читается – авт.] и родных, и старость уже больно сильно начала одолевать меня: рука не пишет, ноги плохи, но не так дух бодр по прежнему.

Так как я знаю, что Вы интересуетесь по-прежнему народной славянской литературой, то не можете ли Вы мне сообщить, что-нибудь о том вышли ли с печати, а если и нет, то выйдут ли скоро с печати новооткрытые болгарские песни, записанные недавно со слов тамошних жителей в Македонских горах? Как говорят, записано масса – около 80000 стихов – и они дышат самую глубокою древностью, разительно напоминают собою патриархальную Кидію [?]. К стыду нашей отечественной учености о столь замечательном явлении ни слова не упоминается в наших современных изданиях и я бы ничего не знал, а стало бы я [слово не читается – авт.] события не попал случайно на коротенькую заметку в одной из последних книжек [назва не читается – авт.] за прошлый 72-й год. В статьях о народах, живущих на балканском полуострове, не имел под рукою самой книжки я не могу сделать более точной ссылки.

С чувствами глубокого уважения и неизменной дружбы пребываю навсегда искреннее преданный Вам.

/Підпис М. Гулака/

* Лист зберігається в Інституті рукопису НБУ ім. В. Вернадського НАНУ. – Ф. XXII. – №111. – 2 арк.

У фондах Центрального історичного архіву України у м. Києві зберігаються матеріали окремих братчиків. Вашій увазі пропонуються деякі з них, зокрема атестат О. Д. Тулуба.

Атестат*

Предъявитель сего Александр Тулуб, сын дворянина Полтавской губернии Даниила Тулуба, имеющий от роду 25 года, вероисповедания православного, получивший первоначальное воспитание в Киевской 1-й гимназии, в следствии прошения его, без испытания, принят был в Университет Св. Владимира, где состоял в числе казеннокоштных студентов с 1-го Отделения философского факультета с августа 1843 по 20 июня 1847 года.

Выдан "Киев, августа 2 дня 1847 г."

Ректор университета [Подпись неразборчива]

Декан 1-го отделения философского факультета

Статский советник Жовиницкий

Секретарь совета

* Атестат зберігається у ЦДІАУ, ф. 707, оп. 312, спр. 149, арк. 26

Мматериалы к биографическому словарю общественных деятелей , ученых и писателей Украины XIX в., собранных Павловским И. Ф., ч. II.*

Савичев Николай Иванович. Род. в 1818, украинец Полтавской губернии. Получил образование в Харьковском университете по окончанию которого поступил в драгунский полк и принимал участие в войне 1828-1829 гг. После войны вышел в отставку и жил в имении отца. После смерти отца, отправился за границу, где прожил долго, занимался химией. В 1847 г. примкнул к Кирилло-Мефодиевскому обществу вместе с Шевченко, Костомаровым и др. После освобождения от ареста поселился в Одессе, где был с 1858 г. ревностным сотрудником газеты "Одесский вестник", где помещал много статей по политическим и экономическим вопросам, ...

...очень осторожный, с скептическим взглядом на все и всех. Зорко следил за [не разобрал слова] творящимся в современном, почти совершенно чужим обществе, он всегда давал своеобразную оценку текущим явлениям общественной жизни, литературе и науке. См. о нем Киев. старина, 1904, 2, Рус. архив, 1892, 7; Русская старина, 1889, 11.

*ЦДІАУ, ф. 267, оп. 1, спр. 37, арк. 36.

§ 3. Поезії

Микола Васильович Левитський (25.03.1859–01.12.1936) – син священника Свято-Покровської церкви (1858–1863 р.) с. Хмільна Черкаського повіту Київської губернії недалеко від Канева у Василя Гавриловича. Отець Василь пізніше буде священствуватиме у Чигирині, у с. Федвар Херсонської губернії, нині с. Підлісне Олександрійського р-ну Кіровоградської обл., де Микола провів своє дитинство й юність.

Спочатку навчався у Московському університеті (1879–1880). За участь в студентських заворушеннях був заарештований, побував в одиночній камері Бутирської в'язниці. Звільнили його й відправили додому до батьків. Мабуть з осені 1880 р. – студенту Харківського університету (1880–1885 рр.), навчався на юридичному факультеті. Після закінчення розпочав працювати в галузі землеробського артільного русі, працював в Олександрійському повітовому земстві. Розробив типову “Артільну угоду”, брав участь у розробці Закону про артілі, статuti трудових артілей тощо.

Громадський діяч, організатор артільного й кооперативного руху (ідеолог й практик), публіцист, автор понад 300 віршів, кількох дум, оповідань. Друкувався у періодичній пресі, писав музику на свої літературні твори. Широко відомою є дума “Туга України”.

В Інституті рукопису НБУ ім. Володимира Вернадського зберігається особовий фонд 327 “Левитського М. В.”, в якому є понад 2000 одиниць зберігання. Список праць М. В. Левитського на його слова і музику зберігається у ф. 327. № 787. Арк. 23.

Із матеріалів фонду було вибрано кілька віршів, які висвітлюють пошанування Кобзаря представником української

інтелігенції, розкривають ставлення М. В. Левитського до соціальних, культурних та політичних трансформацій в Україні 20–30-х років ХХ ст. Величезні матеріали скомпоновані автором у справах під назвою: “Матеріали до історії літератури та громадських настроїв на Україні” (Ф. 327, №788.– Арк. 17, 20). 8 червня 1929 р. у харківському Театрі ім. Шевченка М. В. Левитський дивився спектакль трупи Московського Малого театру “Огнений мост”, після чого написав вірш:

**До Шевченка Тараса
В театрі ім. Шевченка**

Твоїм ім'ям театр назвали,
Оце й сиджу в театрі цім,
Тут бачу в сує притягали,
Ім'я твоє – це ясно всім.

Не чути, де ж твоя тут мова
Мов десь в Рязані чи й в Москві
Нема її тут а ні слова
Хоч це часи уже й нові.

Час мову б краю поважати
Ім'я твоє час шанувати
Було б законно побажати
Твоє щоб слово й тут чувать.

Арк.17
Висиш в театрі та й сумуєш,
Портрет твій треба щоб тут був,
Тут мови рідної не чуєш,
Театр про неї цей забув.

З Москви тут оперета
Своєї ноти ще нема,
Царів упали вже тенета,
Є слід недавнього ярма.

Це ж всяк в столиці почувався,

Російську мову чув скрізь,
Що на Україні й забуває,
Вогнем пече, болить до сліз.

Не дурно ж, Харків, то й питають
Яке обличчя, твоє й зміст
Їх мусиш (мард?), так всі гадають,
Як для столичних слід це місто.

Арк. 20 зв.
Образа краю цей народу
Нам батьку соромно за зміст
Нам глум несе “Вогнений міст”
Не ждав цього ти в себе зроду.

Цей вірш має 56 “катранів” – Левицького
“про Т. Г. Шевченка” арк. 16 зв. – 21 (дуже
багато правок, що ускладнює його читання).

Арк. 20 зв.
Не те, що Згадують Петлюру
Не це цікаве тут для нас
В цім творі видно злу натуру
Не слід бути їй в цей час.
Вона до Жовтня не підходе
Мій глум цей бути в час царів
Брати (?) нині всі народи
В вогні цар Жовтня й глум згорів.

Ф. №327, №790   Матеріали до історії
літературних настроїв на Україні. Початок
28/V 1929
9/VI 1929 Могила Шевченка

Арк.66
До тебе прибув я в гості
Та може в останній це раз
Твої спочивають тут кості
Наш батьку любий Тарас

Про горе співав ти народу
Співцем краю ти був
Ти мріяв про людства свободу
Навіки цим славу здобув

Любив ти трудящих всіх краю,
Ненавидів лютих катів,
Гнати радив Ти люту їх зграю,
Скрізь царства ти волі хотів

Відродженню нам помагаєш,
Високі думки в нас будуть,
Прокинтесь, вставайте благаю
Щоб край нам в темряві не блукав

Арк. 69
Недурно звертали всі очі
Сюди, на могилу твою
В час лютий, в час темної ночі
Несли тобі муку свою
Ще довго до тебе звертати
Думи свої буде ще край
Поради твоєї шукати
Це батьку наш добре ти знай
Давай нам свого ти народу
Щоб шлях свій ми(?) знайшли
Жени з душі людові зраду
До щастя щоб краю прийшли
До тебе ідуть з цілого світу
Могилу й тебе вшанувать
Всі люде, зазнав хто мук гніту
З тобою щоб тут спочивать

**§ 4. До біографії кирило-мефодіївського братчика
Олександра Даниловича Тулуба**

Раз добром налите серце,
вік не прохолоне...

(Родинні спогади)

Батько наш народився 30 серпня 1824 року⁵⁴⁴ в родині своїх кривних: батька Данила Лукича і матері Явдохи Тулуб у місті Черкасах (на Київщині). Там дід наш Данило Тулуб тоді служив “непременным заседателем” повітового суду⁵⁴⁵. Дід наш походить із старовинного козацького роду Тулубів із села Богуславців Золотоношського повіту (на Полтавщині); один із наших прадідів був писарем Війська Запорозького, другий служив військовим старшиною. Там, в селі Богуславцях ще у нашого діда Данила Тулуба був хутір на 20 десятин землі, якого вже з початку 70-х років 19 віку продано нашим батькам за 100 карбованців. Про матір нашого батька в родині відомостей не збереглося, бо батько вмер, коли ми були ще дуже малі.

Дід наш Данило Тулуб для того часу був досить освіченою людиною, через те сина свого Олександра відрядив до Черкаської повітової школи, де наш батько виявив великий (арк. 2) хист до науки та палке зацікавлення нею. Ще до скінчення повітової школи якось улітку батько наш зробив рішучу заяву своєму батькові, що бажає далі вчитися у середній школі у Києві. Гарзд знаючи, що у батька немає коштів, він прохав дати йому хоч що-небудь в дорогу, кажучи, що пішки піде до Києва і там якось упорядкується. Дід, яко людина лагідна та чутлива, спочатку засмутився думкою про розставання з сином, а далі згодився, поблагословив його у дорогу і дав тільки 20 карбованців. З цими грішми наш батько пішки подався до Києва, де одшукав директора єдиної тоді середньої школи (з 1836 р., коли одчинено 2-гу гімназію, названа 1-ша гімназія) і висловив йому свої бажання. Директор Г. А. Петров поставився до хлопчика уважно й приязно, зробив йому іспит і

---

⁵⁴⁴ Копія метрики Київської духовної консисторії від 25 лютого 1835 року, яку посвідчено Золотоношським повітовим судом 4 січня 1860 року за №21, з якої видно, що Олександр Данилович Тулуб народився 30 серпня 1824 року і хрещено його 31 серпня того ж року у Троїцькій церкві м. Черкас.

⁵⁴⁵ Копія формулярного списку “старшого непременного засідателя” Черкаського повітового суду від 29 липня 1840 року [без №.].

батька було прийнято до 1-ої гімназії, яку потім він швидко скінчив 1843 року⁵⁴⁶.

По скінченню гімназії батько наш вступив до історико-філологічного відділу Київського університету. Того ж 1843 р. у м. Черкасах батько познайомився з П. Кулішем (тоді учителем на Подолі, або Печерську), став частенько до нього навідуватись у Києві і знайомство їх продовжувалося до від'їзду П. Куліша з Києва 1845 р. Під впливом “гарячого” Куліша з студентів того часу склався чималий гурток національно свідомої молоді, в який входили: наш батько, В. Білозерський, Оп. Маркович, Ол. Навроцький, Дмитро Пильчиків, Ів. Посяда, Ю. Андрузький, Вас. Тарнавський та інші. Цей гурток, як його схарактеризував П. Куліш, “знявся у гору до високого задуму (арк. 3) – видвигнути рідну націю з духовного занепаду, а українського кріпака з неволі духовної і соціальної”. Для осягнення цього широкого ідеалу молоді ідеалісти клялися: проповідувати серед освічених українських панів – визволення народу з кріпацтва шляхом просвіти християнської та наукової, підіймаючи їх до моральної і соціальної рівності з собою, провадити взагалі просвіту народу шляхом видання книжок, часописів і т. и. Цей невеличкий перший гурток серед студентів Київського університету незабаром, коли на Україну прибув велетень української поезії Тарас Шевченко, весь цілком прилучився до Кирило-Мефодіївського братства. В це братство нашого батька привабив, окрім ідейного боку, особистий склад членів його, який стояв на чолі, – Шевченко, М. Костомаров і П. Куліш, цей – цвіт української інтелігенції того часу (Додаток 1, 2 і 3).

На весні р. 1847* наш батько скінчив університет і його було залишено при університеті по кафедрі “слов’янських наук”, щоб підготувати з нього професора і одночасно він повинен був зайняти посаду помічника інспектора студентів. Але стосунки його, яко члена Кирило-Мефодіївського брацтва, з цим товариством славетних людей в історії України закінчилися тим, що всіх їх навесні 1847 року заарештували і посадили до тюрми на Подолі⁵⁴⁷,

---

⁵⁴⁶ Гімназія містилася у Кловському палаці (тепер Єлизаветінська. Де було Єпархіальне училище

*Помилково написано 1647 р.

⁵⁴⁷ По Ігоревському пров., де потім було “Александровское ремесленное училище”, тепер там майстерня

звідки частину після слідства відпустили, а останніх одвезли до Петербургу. Нашого батька випустили, бо при трусі нічого злочинного не знайшли, але наслідки цього арешту для нього були дуже тяжкі: позбавлення права (арк.4) залишатися при університеті, втрата стипендії та примусове призначення його вчителем російської мови до “дворянської” школи в глухе містечко Златополь (Чигиринського пов. на Київщині) з платнею 25 крб. на місяць.

У цій глуші батько наш пробув декілька років, де одружився з французенкою Є. І. Перімонд і мав від неї одного сина та 2 дочок. Там жінка, син і одна дочка вмерли від холери (Додадок 4).

На початку 50-х років батька із м. Златополя було переведено учителем словесности гімназії до м. Чернігова. Там наш батько окрім учительства декілька років був редактором першої газети – “Губернские ведомости”. Про цей час пише О. Я. Кониський⁵⁴⁸ у своїх “Біографічних замітках” 1887 р. за нашого батька таке: “Тулуб був щирий українець, розумів вагу і силу етнографічного матеріалу, через що урядова газета “Губ. вед.” під його редагуванням стала єдиним захисником українського слова і тут з’явилися з своїми українськими творами чимало наших письменників – Леонід Глібов, Вербицький, Шишацький – Ілліч, Петро Охоцький–Огієвський та ін. В 1852 році там же було прегарне етнографічне оповідання – “Крути не верти, а треба вмерти” – Петра Охоцького–Огієвського (свящ. с. Домен Ніжинського пов.), а потім його ж цінні етнографічні матеріали” (дивись додаток 4 а). Коли в кінці 50-х років батько перейшов учителем 2 гімназії та Левашовського інституту до м. Києва, то він все-таки не переривав свого зв’язку з чернігівцями і потім брав участь в газеті Л. Глібова “Черн. Листок”), як і в газеті “Киевлянин” ред. В. В. Шульгина в Києві (арк. 5).

У Києві батько незабаром вдруге одружився з М. А. Домбровською (племінниця проф. універс. В. Ф. Домбровського). Наша мати саме тоді скінчила “Институт благородных девиц” під час його повного розцвіту, коли більшість наук їм викладали професори університету: Н. Х. Бунге, Хор.? Петрашевський, А. Ленніченко, В. В. Шульгін та інші. Яко людина дуже талановита та культурна, вона з молодим запалом внесла в

---

1 -го механ. техн[ікуму].

⁵⁴⁸ “Ватра”. Літерат. збірник, видання В. Лукича 1887 р., стор. 110–111.

сім'ю нашого батька молоде, палке зацікавлення до громадського та літературного життя. І в нашій господі почали споряджуватися літературні вечірки, на яких читалися усі літературні новини того часу, часу підняття громадянських кол. Звичайно на цих вечірках у нас бували: М. Драгоманов, М. Чалий, Судовщиков, П. Жітецький, В. Авсеєнко та інші. Читання та розмови часто тяглися цілі ночі і гості розходилися тільки ранком.

Поруч з цим життям, повним найсвітліших настроїв, йшла педагогічна праця батька. Своє палке зацікавлення літературою батько вносив і в свої учительські виклади, цілком захоплюючи своїх молодих слухачів своїм настроєм. Серед цих слухачів, між іншим, був Л. А. Куперник, потім відомий Київський адвокат і батько письменниці російської Т. Шепкіної-Куперник. Він завше віддавав високу повагу педагогічній діяльності нашого батька і багато років після смерті нашого батька в часописі “Киевские отклики”⁵⁴⁹, згадуючи день звільнення селян від кріпацької неволі і те, як він і його товариші-студенти, що разом з ним скінчили другу гімназію, весь день до хрипоті, до втрати (арк. 6) голосу, вичитували на вулицях м. Києва народові “Маніфест від 19 лютого 1861 року”, каже, що “таке палке, свідоме відношення до питання за народну волю було досить зрозуміле йому та його товаришам-студентам через те тільки, що учителем у них був О. Д. Тулуб. “Наш учитель”, – писав він, – знайомив нас з літературою у самому найширшому обсягу, знайомлячи з видатнішими зразками не тільки російської літератури, а також західної літератури і навіть з герценським “Колоколом”. І ми гаразд розуміли ввесь жах кріпацької неволі і необхідність її одміни, через що і не могли не зустріти 19 лютого 1861 року інакше, як з самою палкою радістю. Небіжчикові О. Д. Тулубові, писав Л. Куперник, я вважаю за свій моральний обов'язок дякувати взагалі за все своє літературне виховання і розвиток, через що для нього і досі всіх його товаришів ім'я нашого батька – єсть одне з найкращих споминів їх юнацтва”⁵⁵⁰.

---

⁵⁴⁹ № від 19 лютого 1905 року.

⁵⁵⁰ На другий день після надрукування статті його Л. Куперник зустрів мого брата Павла Т. і висловив великий жаль, що йому не дали змоги віддати, як слід, належне пам'яті свого любого вчителя, бо все, що торкалося О. Герцена і політичного виховання та розвитку учнів Київської 2-ої гімназії під впливом навчання нашого покійного батька, було цензурою заборонено.

Окрім шкільних лекцій в гімназії, батько улаштував там ще й вечірки літературні. На цих вечірках він сам виступав не тільки, як лектор, але і як чудовий декламатор. Ця жвава, корисна вчительська діяльність, окрім особистої вдачі нашого батька, частиною була в зв'язку з духом часу – з 60-тими роками – часом окремого пробудження громадських настроїв, які прагнули тоді, щоб кожна культурна людина найширше розливала навкруги себе світ правди та знання, мала тут значіння, безумовно, і чарівна постать М. І. Пирогова. Вона, як сонце, навкруги себе розкидала проміння. І бажалось кожному (арк. 7) втілити в життя ті високі педагогічні заповіді, які геніальний Пирогов з таким запалом переконання перекладав на увагу педагогів в низці блискучих промов та літературних праць.

Як відомо, Пирогов куратором Київської шкільної округи пробув тільки 3 роки – з р. 1858 по р. 1861. Ці три роки в душі нашого батька залишили ніколи незабутні враження. Мало що не кожна з'ява життя він оцінював з погляду ідеалів великого педагога. В нашій родині багато років переховувався зшиток педагогічних заміток-щоденників нашого небіжчика-батька⁵⁵¹. В цьому щоденникові між іншим була цікава замітка про засідання педагогічної ради 2-ої гімназії з початку 1864 р. На цій раді розглядалася справа хлопчика 3-ої кляси, який вчинив, на думку директора Сліпушкина, нечуваний злочин: хлопчик закурив у гімназії цигарку і не зразу її покинув, коли цього вимагав інспектор. Директор вимагав негайно увільнити цього злочинця з гімназії і додав, що хлопчика вже сьогодні вранці він одіслав поштовими кіньми з проводирем до батька у повіт. Рада у повному своєму складі мовчала, не відважуючись суперечити директорові, а на пропозицію про звільнення, відповіла загальною згодою. І тільки один наш батько дозволив підняти питання про несправедливість суворої кари.

– Всі учні курять, – казав батько. – Це всім нам відомо. Це загальна провина. Але з неї карати одного виключенням з школи, себто розбити все життя, як часто трапляється, це – зайва суворість, яку можна б було пом'якшити накладанням звичайної, хоч і самої (арк. 8) великої, шкільної кари. Тим більше, що хлопчик по своїй вдачі – хлопчик не зіпсований, а головне – дуже, дуже здатний.

---

⁵⁵¹ На жаль, щоденник батька і листування загинули під час лихоліття.

Самотній голос оборони лишився безсилим – хлопчика було виключено. Коли вони розходилися і прощалися на вулиці, директор Сліпушкін одкликав нашого батька на бік і промовив: “Що це все, О. Д., завше пильнуєте іти порізно з директором гімназії і тягнете руку тільки у бік учнів. І все це у вас во ім’я ліберальних ідей”. Батько закипів. Але, трохи заспокоївшись, відповів директорові:

– Мати свій власний, щирий і поважний погляд про що-небудь, це не визначає йти з ким-небудь порізно. Що ж торкається учнів, то вони в раді участі не беруть. Їх долю цілком віддано нашому розсуду. І обов’язок кожного учителя сказати на користь учня все те, що тільки він може по совісті сказати. Відносно ж ліберальних ідей можу висловити одне: щирість, уважливість та жалісливе серце відносно молоді – це не лібералізм, а тільки виконання свого учительського обов’язку.

Вони попрощались. Але Сліпушкін раптом повернувся назад і промовив: “Олександрє Даниловичу! Те, про що ми зараз з вами балакали, залишиться між нами і ДАЛІ не піде”. Свою замітку в щоденнику батько закінчив такими журливими словами: “Далі не піде. Але може піти. І це через два роки після (арк.9) Пирогова. А що, коли в державній раді буде затверджений новий статут, по якому влада директора має бути необмеженою. Тоді мовчи, догожай та плазуй, коли не хочеш, щоб тебе з родиною викинули на вулицю. Чи дотягну я до кінця своєї служби – до 25 років і пенсії. Або, коли піде кудись далі за мій “лібералізм”, то не служити мені далі...”

Свого співчуття до Пирогова, до всіх його громадських та педагогічних ідеалів наш батько ніде і ніколи не ховав. А проте ім’я Пирогова у ті часи після звільнення його з посади куратора Київської шкільної округи теж “за лібералізм”, було ймення забороненим і відкритий вираз спочуття вважалося мало не за злочинство. І навколо нашого батька складалося прикре повітря, повне доглядачів і дрібних поговорів. Він учував, що начальство взяло його на увагу, що за ним стежать і що одне необережне слово може щодня його згубити. При таких умовах працювати було важко, культурними людьми університетського міста, які бували у нього в родині, ще дужче підкреслювали весь темний бік всіх оціх педагогічних рад укупі з їх директорами і слухняною заляканою учительською громадою. Через те, коли р. 1865 куратор округи

пропонував батькові посаду інспектора Кам'янець-Подільської гімназії, він згодився на пропозицію, сподіваючись, що нова посада і нові обставини внесуть в його життя новий бадьорий струмок.

Але, як і слід було сподіватися, він помилився в своїй надії. Околишнє враження від міста було більш ніж добре (арк 10): місто чарувало своєю мальовничістю. Але громадянство міста і товариші по службі, за деякими винятками, це були люде глухого провінціального закутка без яких-небудь моральних запитань, без жадних культурних зацікавлень. І у цих обставинах батькові прийшлося бути 7 років – з 1865 по 1872 роки.

За цей час за директорів гімназії послідовно були – спочатку Должиков, потім Коленко. Обидва вони були справжніми “чиновниками” у найзвичайнішому розумінні цього слова. Справжнє виконання урядових наказів, повна слухняність і покірливість перед усім, що йшло з шкільної округи, без жодної критики та сумнів щодо всяких “циркулярів” та паперів від самого куратора – такий був службовий погляд обох директорів. І поруч з цим тонке шпигунство як над учнями, так і над учителями.

Мимоволі нашому батькові прийшлося заховатися у своїй родині і з директорами підтримувати тільки зовнішні службові відносини. Але підтримувати тільки такі відносини тяжко. Багато було таких стосунків, коли приходилося торкатися багатьох дуже делікатних сторін шкільного життя. Одною з таких сторін були квартири учнів. Інспектор повинен був щотижня обходити ці квартири. Директори радили з'являться туди не постійно, а в різні дні і з'являтися несподівано, навіть з чорного ходу. Ці обов'язки, в яких було щось шпигунське, були батькові не до вподоби. Він мусив був обходити квартири, але з'являвся навмисно (арк. 11) одверто, без жодних хитрощів і ніколи не дозволяв собі робити трусів. Про свої ревізії квартир він описував директорові, але в цих листах ніколи не було того елемента, якого бажало начальство. Начальство скося поглядало і в учинках батька, так як і в Києві, директорові починало вбачатися щось небезпечне, ліберальне.

Обов'язки інспектора тоді були цілком адміністративні і викладів учням словесности батько не мав права робити. Батько з кожним днем все більше і більше мучився зменшенням своєї любої діяльності. І щоб влити в своє життя свіжий струмок, він надумав і тут, як і в Києві, впорядкувати літературні вечірки в гімназії.

Справа з вечірками довго не йшла. Директор зразу скося поглядав на батька і визнавав все це зайвим ділом, але потім згодився. І батько з давнім запалом заходився біля укоханої справи. Вечірки дуже подобалися молоді. Письменство їх захоплювало. Батькові виступи з читанням на зразок лекцій були новиною у цій глушині у житті того далекого часу. Вечірки одбувалися й потім за директора Коленка. Але він, за вдачі своєї сухий чиновник, визнавав такі вечірки як-не-як за щось небажане, що йде наперекір шкільному статуту. І він ніяк не міг зрозуміти, яка користь батькові витратити свої сили на справу, яка не обов'язкова по службі і за яку не дають окремої платні.

Найбільше ж схвилювало його, коли наша мати висловила своє бажання виступити на одній вечірці з відчитом такого (арк. 12) змісту: "Історична доля жінки в Росії", взявши джерелом відому працю С. П. Шашкова. Директора Коленка охопив жах. З часописів було відомо, що С. П. Шашков – політичний засланиць і під доглядом поліції в Казані. Хоч з того часу минуло вже мало не десять років, але хто ручиться, що серед місцевих слухачів не вишукається людина, яка це знає та не доведе про все це до начальства.

Заборона відчиту нашу матір дуже образила. Замість прилюдного виступу вона запросила до своєї господи декого з своїх знайомих, яких зібралось чоловік з 20. І наша мати, тоді молода і дуже вродлива жінка, щось біля двох годин з палким, сердечним підняттям з голови прочитала свою дуже цікаву працю, де були не тільки думки Шашкова, але й власні думки матері за вище жіноче виховання, за працю жінок-учительок, взагалі за все те, що багатьом тоді здавалося химерною мрією.

Успіх відчиту матері був величезний. Всі присутні довго її вітали. А трохи згодом все місто знало за цей цікавий відчит і розмовам не були краю.

Все оце, зрозуміла річ, не дуже сприяло службовій славі нашого батька. Директор Коленко був дуже незадоволений, тим більше, що його після заборони не було запрошено на цей відчит.

Тим часом діяльність батька у Кам'янці, яка не дуже подобалася начальству, привабила до себе палке співчуття учнів. Молодь не ховала свого щирого почуття любові і великої поваги до батька. І це було для батька великою моральною (арк. 13) підмогою. Багато з його учнів у Кам'янці, як, напр, лікар

Клюковський, адвокати – Орловський, Цельтнер та багато інших осіб, усе життя нам, дітям його, любили згадувати батька з якоюсь особливою ніжністю і теплом, згадуючи за його гуманність, простоту у відношеннях з ними та піклування його про молодь у тяжкі менти їх життя.

У цій розмаїтій та складній праці, де скорботи перемішувалися з хвилинами високого морального задоволення, непомітно тягся час. Настав 1870 рік, коли треба було ввести новий статут для гімназії (офіційно статут графа Д. А. Толстого, власне кажучи, Каткова та Монт'єва). І ось якось одержано було в гімназії вістку, що в зв'язку з новим статутом до Кам'янця їде граф Строганов (пом. куратора або окруж. інспектор).

Ревізор приїхав. Оглянув гімназію. А ввечері інспектора та декого з учителів було запрошено до квартири директора. Звідти батько повернувся не швидко і повернувся таким на вид, що мати його не впізнала. Мати кинулася до нього, гадаючи, що він занедужав. Але батько її заспокоїв та тремтячим, зміненим голосом промовив:

– Ні, я не занедужав. Але якби ти знала, що мені прийшлося пережити сьогодні? Ревізор оповідав нам за новий статут і за те, як треба його провадити в життя. Якби ти чула, що він казав? Він казав, що історія та словесність – це такі науки, при викладах яких треба учителеві зменшувати свій запал: історичні події давати без жадних освітлень, як з боку громадянського, так і з політичного (арк.14) боку, а по словесности брати головним чином твори об'єктивні, щоб не було жодних політичних тем і геть все те, що позначено якоюсь тенденцією. Головна мета нового статуту – одвернути молодь від політики, погасити все те, що дали “декабристи” та відгуки західних революцій 40-х років. А за для цього особливо треба налягати на грецьку та латинську мови. Нехай це буде знищення допитливості думок юнацтва, але, коли іноді державна користь вимагає навіть заморочування молодого розуму, – прихильні до царя учителі повинні виконати ці завдання без жодних мудровань. Чи чуєш тільки, що він нам сказав? І я слухав ці паскудні промови, слухав мовчки, схиливши голову. Але, коли я людина чесна, я повинен був тут же крикнути йому в очі, що його слова – державне злочинство і покинути службу. Але я – невольник. За мою спиною стоять родина – жінка і шість душ

дітей... і я продав все найкраще, чому колись поклонявся, молився, продав душу, серце, як запеклий поганець...

І батько повалився на стіл і заголосив, як дитина.

Час минав. Насувався 1872 рік, коли у липні місяці кінчалася батькова 25-ти літня служба. Мрії роєм підіймалися, що коли округ не залишить батька ще на 5 років, то нас чекають злидні. Пенсії тільки 700 карб. на рік, та й то виплата через рік, як того вимагає статут. Через те, що навесні батько звернувся з листовим проханням про це до куратора Київської округи. Незабаром від куратора директор одержав запитання. Директор зараз же відповів, але що – невідомо. Наш батько, (арк.15) довідавшись за це від приятелів, зараз же поїхав до куратора шкільної округи генерала Платона Антоновича. Коли батько його спитав за своє прохання, то він рішуче одмовив залишити його далі в Кам'янці. Батько настоював на своєму проханні, кажучи, що у нього велика родина, що йому тільки 47 років і т. ин. П. Антонович промовчав, а далі промовив: "Як же я можу вас залишити, коли ваш директор (себто Коленко) пише до мене: визначається здатністями, добрий учитель, але разом з тим стосується до начальства без шаноби і взагалі людина дуже ліберальних поглядів".

Батько остовпів. Далі батько тільки прохав куратора дати добру відповідь на запитання за нього з другої округи. П. Антонович поміркував собі і потім згодився, додавши: "тільки вважаючи на вашу велику родину!" Батько вийшов од нього морально розбитим і ображеним.

Порадившись з київськими приятелями, батько вирішив звернутися до Куратора Одеської округи Голубцова, за якого йшла така чутка, що він, яко лікар, а не чиновник, людина гуманна та добра. Того ж вечора наш батько поїхав до Одеси.

З'явившись до куратора Голубцова, батько у всіх подробицях і цілком щиро розповів йому усі свої пригоди з часів студентства до останнього часу. Палкі, промовисті слова батька і наруга над його найкращими ідеалами зробили на куратора велике враження. Голубцов був щиро (арк. 16) зворушений. Він сказав, що він ні за що не залишить батька, поки не дасть йому посади директора гімназії, а саме в Катеринославі, де директор вже йде на пенсію. Одне тільки лихо, що там ця посада буде вільна не менш, як через пів року, а батькові чекати неможливо. Було вирішено, що батько вернеться додому, буде лаштуватися в дорогу і чекати 2 тижні

телеграми за посаду, поки інспектора, а як не буде вільної, то нехай дасть вістку і його куратор часово призначить учителем до Херсона.

Батько повернувся до Кам'янця. Почалися клопоти до виїзду. Коштів зовсім бракувало. Мусіли продавати все, що було в квартирі, але грошей не вистачало. Прийшлося позичити на дорогу. Минуло декілька днів, а вістки з Одеси не було. Тоді батько заслав до Голубцова телеграму, що коли посади вільної нема, то він згоджується на посаду вчителя до Херсона. І зараз же одержано було відповідь, що батька призначено за вчителя словесности до Херсонської гімназії.

В день від'їзду нашої родини з Кам'янця до батька прибула чимала депутація учнів старших класів, яка після теплих промов з щирою подякою за добре, гуманне відношення до молоді, піднесла йому на спомін велику ікону Олександра Невського. Мало не вся інтелігенція міста брала участь у проводах нашої родини.

У серпні місяці 1872 року наша родина прибула до Херсону. Там нашого батька щиро зустріли: його товариш давній–учитель Решіков, бувші його учні А. А. Андрієвський, Чепурковський. І батько з давнею енергією одразу заходився коло своєї (арк.17) укоханої справи – докладів словесности в гімназії. Але службова неправда почала пригноблювати його душу: він став якийсь засмучений, сумний, невеселий, блукав один по місту... весь його душевний стан тяжко одбився на його здоровлі. І 5 жовтня 1872 року, після вечірньої праці в своєму кабінеті, наш батько несподівано вмер наглою смертю від серця на 48 році свого життя.

Коли батько лежав вже на столі, збентежена цім несподіваним нещастям наша мати тут же сіла і написала до куратора Київської шкільної округи Платона Антоновича такого листа: (дивися додаток 5) “Сьогодні вночі наглою смертю вмер мій чоловік. Він не міг знести ваших неправд та утисків. Він оце лежить на столі. А я тут же пишу до вас ці рядки. Коли б мого чоловіка забив розбійник на великому шляху, я б знала, що йому можлива відплата за учинене злочинство. Але, маючи на увазі те, що це зробили Ви, Ваше Превосходительство, то відносно Вас я можу тільки промовити словами поета одне:

Таитесь вы под сению закона...

Пред вами суд и правда – все молчи

Марія Гулуб”.

“Після смерті нашого батька мати (27 років) залишилася з 6 малими дітьми (4 сини і 2 дочки) без жодних коштів. Наша мати зараз же звернулася до куратора Голубцова, який негайно дав їй посаду Начальниці жіночої гімназії у м. Олександрії (на Херсонщині), де мати і учителювала, викладаючи німецьку, французьку і російську мови. На цій посаді мати придбала собі славу великої гуманістки та доброго педагога. Тільки дякуючи енергії, розуму та широкому вихованню нашої матері, вона всіх нас вивела в люди: 4 сини усі скінчили Київський університет, сестри скінчили середні школи. Наша мати вмерла 27 лютого 1900 року на 56 році свого життя.

(арк.18) Батька поховано у Херсоні на міському кладовищі, біля церкви. Над могилою поставлено надгробок – білого мармура плиту, на якій вибито такий напис:

“Здесь честный человек друзьями погребен.

Прохожий! Пожелай ему успокоенья.

Когда бы все были чисты, как он,

Расцвел бы Божий мир, забылись бы мученья”

26 лютого 1923 року подав Ол. Тулуб.

Цей вірш написав р.1877 мій найстарший брат Павло, тоді учень 4 класу херсонської гімназії. За порадою учня батька А. А. Андрієвського вірш вибито на плиті.

Додатки Додаток №1

арк.1

Згадуючи іноді свої студентські роки життя, батько дуже нарікав на військову муштру студентів: їх виводили на майдан і там брали на муки “по виправке носка”. Під час цих мук раз у раз туди прибував інспектор студентів, пильно слідкував за виконанням цієї муштри. Так пильнував інспектор тому, що чекали прибуття до Києва царя Миколи I. Незабаром приїхав і цар, який хоч прибув до університету, але цікавився тільки військовою муштрою студентів на майдані, на науковий бік університету не звернувши жодної уваги, і навіть не поцікавився ні однією лекцією когось-небудь з професорів. Як темний бік свого життя у бурсі при університеті батько згадував страшне шпигунство відносно студентів, так що навіть звичайні товариські розмови йшли обережно, бо все доводилося

арк.2 додаток №2

до відома начальства, і треба було бути дуже обережним, щоб по обмові не бути викинутим з університету. Під час свого студентства, як оповідав батько, він одного разу трохи не вскочив у велике лихо по такій справі. Випадково він якось проходив повз майдан, де побачив серед великої юрби людей злочинця, якого привселюдно карали канчуками. Удари смугами лягали по тілу і з ран точилася кров. Злочинець, мов несамовитий лементував та стогнав. Стурбований цим видовищем, батько мимо волі висловив голосно: “Фу, яка жорстокість”. До батька зараз же наблизився якийсь офіцер і промовив: “Молодий чоловік! Не забувайте, що ця, з вашого погляду, жорстокість, робиться після наказу царя та по постанові уряду”. Батько стерявся і гадав, що його зараз арештують. Але саме тоді офіцера було чимось одвернуто, чим скористався батько і зник у юрбі.

арк. 3. Додаток 3.

В одному листі нашого діда Данила до батька, який було датовано початком 40-х років, себто коли батько наш був студентом, дід писав: “Даремно, Олександр, ти хочеш зректися від свого прізвища – “Тулубов”: Ці загадкові на перший погляд слова з’ясовуються тим, що наш батько, побачивши з родинних паперів, що наше прізвище “Тулуб”, а не Тулубов, як хтось з наших прадідів

перекрутив на російський лад, підняв це питання і наше прізвище вернули в первісний вигляд.

арк. 4. Додаток 4.

До цього часу належить літературна праця батька – історичний начерк містечка Златополя Чигиринського пов., який тоді ж було надруковано у Петербургському місячникові “Современник”⁵⁵².

арк. 5. Додаток 4а.

Під час редагування батьком газети у Чернігові у нас мається відомість, що там було надруковано статтю його під заголовком – “Об изучении народного языка Черниговской губернии” *Черн. Губ. Ведом.* – 1851 р., №21.

арк. 6 хх) Після всього вище зазначеного дивним і незрозумілим, нам думається, єдине негативне відношення до батька з боку учня тієї ж Кам’янецької гімназії Вл. Дебогорія-Мокрієвича (див. “Воспоминания В. Дебогория-Мокрієвича. Спб., 1906 г.), він малює його якимось черствим чиновником. Чи не єсть таким погляд Д.-М. наслідком того неприємного випадку, з його сторони братом Іваном, який привів до того, що Ів. Дебогорія-Мокрієвича в 8 класі було виключено із гімназії?

арк. 6 зв. (є якийсь текст про А. А. Солтановського про Київське життя 40-х років (Україна 1924 р. ч. 3. стор. 77–98) між іншим про батька написані якісь.

арк. 8. Додаток 5. Примітка на стор. 4

В „Оповіданнях А. А. Солтановського про Київське життя 1840-х років (див. Україна 1924 р. ч.3. ст. 77-98) між іншим про нашого батька написані з боку фактичного якісь фантастичні відомості. Там сказано, що “Тулуб сам вмешал себя в Костомаровское дело”, але як саме, не пояснено*, а далі додано: “этими выходками (випадок з проф. Скворцовим) он добился того, что его назначили учителем одной из Киевских гимназий – преимущество, делаемое только одним протеже”. Залишаючи на совісті небіжчика С. випадок з проф. Скворцовим, можу тільки зазначити, що в ті суворі Миколаївські часи навряд би хто мав охоту “сам вмішувати себе” в якусь політичну справу, якою була

⁵⁵² Современник. – 1850. – Т. 24. – Отд. 4. – С. 33–44.

*Усе цілком спростовується признаннями “братчиків”, які р. 1915 опубліковані акад. М. Грушевським. (Матеріали до історії Кирило-Мефодіївського братства).

“Кирило-Мефодіївська справа”, а яку “протекцію” зробила ця справа відомо: всіх братчиків покарано дуже суворо, а батька було заслано до м. Златополя, в Києві ж він опинився тільки після Чернігівської служби в кінці 50 років, що відомо з його “формуляру о службе”. Можу додати ще, що батько наш все життя був не релігійною людиною, навіть так вплинув на нашу мати, що всі ми з малку виховувалися в антирелігійному напрямі. А. А. Солтановський не був товаришем нашого батька і ніде з ним разом не учителював.

арк. 7. Примітка.

”По російськи цей лист первоторі(?) такий: “Сегодня ночью скоропостижно скончался мой муж. Он не мог вынести ваших неправды и гонений. Сей час он лежит на столе. А я тут же рядом пишу Вам эти строки. Если бы моего мужа убил разбойник на большой дороге, я бы знала, что возможно возмездие за совершенное злодеяние. Но так как это сделали Вы, Ваше Превосходительство, то относительно Вас я могу лишь сказать словами поэта одно: Таитесь вы под сению закона...”

Пред вами суд и правда – все молчи

Мария Тулуб”.

9. Исторична секція

№

В неділю 15/IV о 2 [годині] чергове
5 засідання секції

Гермайзе О. Ю. – Праці Антоновича по історії колонізації
Тулуб – член Кирило-Метод. брацтва

[Тулуб Олександр Олександрович]. Доповідь на засіданні
Комісії для дослідів громадських течій на Україні Всеукраїнської
Академії наук 15 травня 1924 р.

П. Куліш

М. Костомаров

Висновки

В першому розділі аналізується література присвячена вивченню важливої історико-літературної вітчизняної проблеми, яка має виняткове наукове й соціальне значення. Тривалий час до проблеми “Декабристи і Т. Г. Шевченко” дослідники зверталися спорадично, аналізувалися окремі історичні сюжети. Історіографічні праці з цієї теми з’явилися у 80-х роках ХХ ст. Раніше деяке літературне бачення її історії було предметом авторів, які досліджували літературні взаємовпливи письменників ХІХ ст. До таких праць належать роботи І. І. Пільгука та Г. О. Гайдай. Зверталися до цієї теми й окремі філософи, зокрема О. П. Павелко.

Історіографічне розпочинається із визначенням періодизації вивчення проблеми “Декабристи і Т. Г. Шевченко”, яка сприяє науковому її осмисленню. До нас до вивчення періодизації в радянському й новітньому декабристознавстві ніхто не звертався. В цьому напрямку потрібно ще працювати, уточнювати деякі хронологічні моменти.

Висвітлення окремих історіографічних аспектів проблеми має сталу традицію – від скромного згадування про зв’язки Кобзаря з окремими декабристами або їхніми рідними і знайомими до історіографічних тез і статей. Як правило, в них наголошувалося, що проблема потребує продовження конкретного наукового дослідження. Найбільших успіхів у цьому плані досягли Павло Петрович Филипович і Григорій Якович Сергієнко, які підготували спеціальні монографічні дослідження, накреслили низку історіографічних питань. Новітні праці свідчать, що ще не все зроблено. Необхідно опрацювати листи М. М. Волконської, написані французькою мовою, які зберігаються у Державному архіві Іркутської області, про що свідчить дослідження Є. Руднева.

У нарисі (роз. ІІІ, § 1) аналізуються праці, присвячені Кирило-Мефодіївському товариству дослідження, опубліковані до 150-річного ювілею товариства. Це перші дослідження, де українська історична наука зробила досить вдалу спробу звільнитися від нав’язаних Радянською владою заполітизованих оцінок історії товариства. Вітчизняні вчені високо оцінили працю своїх попередників за підготовку до публікації тритомника слідчих документів і програмних матеріалів братства – важливого джерела, яке дозволило документально підтверджувати нові концептуальні

висновки, розширяти можливість вчених і краєзнавців долучитися до висвітлення окремих сюжетів вітчизняної історії 40-х років XIX ст.

Покоління істориків, зокрема Г. Я. Сергієнко, В. Г. Сарбей, Ю. А. Пінчук знайшли можливість переглянути свої попередні висновки радянського періоду. Вони поступово стали висвітлювати історію братства з наукових позицій, менше уваги акцентували на політичному й соціальному протистоянні у середовищі братчиків, а більше – на конкретній діяльності братчиків, на тих питаннях, які їх зближували.

Дослідники, визначивши дискусійні питання проблеми, стали спокійно й виважено їх аналізувати, виявляли мало розкриті аспекти, наголошуючи на тому, що кирило-мефодіївці – діячі європейського масштабу і революційних подій 40-х років XIX ст. Можна констатувати, що до історії товариства мало звертаються зарубіжні вчені. Це обумовлено об'єктивними причинами, зокрема недостатньою документальною основою закордонних установ.

АННОТАЦИЯ

Казьмирчук Григорий Университет св. Владимира и Тарас Шевченко / Григорий Казьмирчук, Мария Казьмирчук. – К.: УкрСИЧ, 2014. – 228 с.

В монографии анализируются исследования, которые были опубликованы к 150-летию юбилею деятельности Кирилло-Мефодиевского общества. Это первые работы, где украинская историческая наука сделала успешную попытку освободиться от навязанной Советской властью заполитизированной оценки истории братства. Отечественные исследователи высоко оценили работы своих предшественников по подготовке к публикации трехтомника следственных материалов и программных документов общества – важнейшего источника, который позволил документально сделать новые концептуальные выводы, расширить возможность ученых и краеведов приобщиться к изучению отдельных аспектов отечественной истории 40-х годов XIX в.

Поколения историков, в том числе Г. Я. Сергиенко, В. Г. Сарбей, Ю. А. Пинчук пересмотрели свои выводы советского периода. Они начали постепенно освещать историю братства исходя из научных позиций, меньше внимания акцентируя на политическом и социальном противостоянии среди членов общества, а больше внимания уделили конкретной деятельности братчиков, тем вопросам, которые их объединяли.

Исследователи определили дискуссионные вопросы проблемы, начали спокойно и взвешенно их анализировать, обнаружили мало исследованные аспекты, делают ударение на том, что кирилло-мефодиевцы – это деятели европейского масштаба и революционных событий 40-х годов XIX в. Можно констатировать, что историей братства мало интересуются зарубежные ученые. Это обусловлено объективными причинами – недостаточными архивными материалами и заграничных научных учреждений.

В монографии также анализируется литература о важной отечественной исторической проблеме – “Декабристы и Т. Г. Шевченко”. Отмечено, что долгое время о ней мало говорили и писали. Только П. П. Филипович – первый в советское время выявил и систематизировал факты встречи Т. Г. Шевченко с декабристами, их родственниками и современниками. Именно они снабжали Кобзаря конкретными фактами об их политической и

литературной деятельности. Поэт с пиететом относился к “апостолам правды”, воспринимал их революционные идеи, развивал их, согласно требованиям 40-х годов XIX в.

Важнейшим теоретико-методологическим и историографическим вопросом определенным автором является разработка проблемной периодизации. Автор учел многие характерные черты периодов, их влияния на разработку отдельных сюжетов проблемы. Периодизация позволяет четко проследить степень разработки историками и литераторами отдельных аспектов.

Историография проблемы “Декабристы и Т. Г. Шевченко” прошла сложный путь становления и развития. До 1917 г. историки периодически упоминали о связях Тараса Шевченко с некоторыми декабристами. Однако, системное исследование этой проблемы активно изучалось в советское время. В настоящее время – в период независимости Украины – в силу объективных причин (непопулярность декабристской темы, отход от научной деятельности некоторых исследователей) эта проблема практически не исследуется. А жаль, так как имеются перспективные направления. В частности письма М. Н. Волконской, хранящиеся в Иркутском архиве.

В отечественной и зарубежной историографии проблема “Декабристы и Т. Г. Шевченко” еще и на сегодня остается малоизученной. В досоветский период она практически не исследовалась, в советский период пребывала под воздействием идеологического давления и рассматривалась исходя из марксистско-ленинских позиций. В период независимости было наработано много интересной информации отдельно по декабристской тематике и биографии Т. Шевченко, которая, однако, не исчерпывает проблемы декабристов и Т. Шевченко.

Целью исследования является освещение возрастающего интереса Т. Шевченко к декабристскому движению, его постепенное ознакомление с главными участниками-декабристами, на фоне социально-политического развития и формирования студенческого революционного сознания в Киевском университете св. Владимира. Также в исследовании проанализировано отношение декабристов к деятельности Т. Шевченко как украинского поэта, художника и общественного деятеля.

Проблема “Декабристы и Т. Г. Шевченко” вечная и неисчерпаемая. Она затрагивает социально-политические, культурологические, этические стороны жизни украинского общества первой половины XIX в. Декабристы стояли у истоков организованной оппозиционной борьбы против существующего самодержавного и крепостного строя. Благотворная общественно-социальная и литературная деятельность декабристов составила целую эпоху в истории общественной жизни России. Революционно-либеральные традиции “апостолов правды” стали ценным приобретением для последующих поколений оппозиционеров, которые боролись против самодержавия, крепостничества, за решение социальных проблем. Их подвиг послужил примером самоотдачи и мужества в борьбе за интересы народов Российской империи. Как эстафету, декабристы передали свое знамя в руки нового поколения борцов, которые использовали опыт и традиции своих предшественников. Они привели к активной борьбе защитников крестьянских масс – революционных демократов, на которых возлагалась миссия социальных превращений. Тарас Григорьевич Шевченко выступал за свободу, равенство и объединение славян. Он выражал интересы простого крестьянства, закрепощенного, бедного и бесправного в Российской империи. Его литературный и художественный гений представляет целую эпоху в истории в истории Украины. Собственным примером и поэтическим талантом Т. Шевченко способствовал объединению оппозиции царизму, продолжая дело декабристов, выступая против самодержавия и крепостничества.

Лично встречаясь с бывшими декабристами, Кобзарь открыто симпатизировал тем, которые первыми подняли вооруженное восстание против царизма и крепостнической системы. Все произведения Т. Шевченко пронизывает тема декабристов, их высоких идеалов, мыслей о тяжелой судьбе борцов за свободу.

Т. Шевченко с уважением относился к “царям свободы”, которые имели значительное влияние на все его творчество. Однако, заметны некоторые особенности – тесная связь поэта и народа в борьбе с самодержавием и крепостничеством. На протяжении всей жизни Т. Шевченко общался с людьми, которые сохранили воспоминания о декабристах, распространялись идеи декабристской литературы. Будучи активным общественным деятелем, он интересовался информацией о декабристах и

воспоминаниями о них. Воскрешая образ декабристов в произведениях “Тризна”, “Сон”, “Неофиты”, “Юродивый”, Шевченко призывал народ к борьбе. Декабристы же, наоборот, пробовали добыть свободу для народа только силами передовых дворян, поэтому в их произведениях присутствует образ героя – борца за благо народа, отсюда и идеализация истории и отдельных исторических эпизодов. Общей платформой декабристов и Шевченко были социальные мотивы и освободительные идеи. В качестве продолжения традиций декабристов Шевченко развивает их дальше с позиций революционного демократа.

Движение декабристов было важным этапом в освободительном движении. Идеи декабристов, пример их героичной борьбы против самодержавия, осуществили большое влияние на развитие революционных взглядов целого поколения борцов против самодержавия и крепостничества. Среди них был Т. Г. Шевченко, который с огромным уважением относился к декабристам, талантливый художник и поэт, горячий защитник интересов народа. Кобзарь глубоко ценил общественный подвиг декабристов, он прославил их бессмертное дело в своих поэтических произведениях, на страницах “Дневника”, где называл их “предвестниками свободы”.

ANNOTATION

Kazmyrchuk Grigorii The Saint Vladimir Kyiv University and Taras Shevchenko / Grigorii Kazmyrchuk, Mariia Kazmyrchuk. – K.: UkrSICH, 2014. – 228 p.

The monograph analyzes the studies that have been published on the 150th anniversary activities Cyril and Methodius Brotherhood. This is the first works, where Ukrainian historical science has made a successful attempt to get free from politicized evaluation of Brotherhood, which was pressed of the Soviet regime. Domestic researchers highly appreciated works of his predecessors for the prepress of the three-volume publication of investigative material and program documents of brotherhood – the most important source, that allowed approve new conceptual conclusions in the documental base, also expanded the opportunity to join of scientists and ethnographers for study selected aspects of national history of 1840.

Generations of historians, including G. Y. Sergienko, V. G. Sarbej, U. A. Pinchuk, revised their conclusions of the Soviet period. They gradually began to cover the history of Brotherhood on the basis of scientific standpoint. They less attention focused on the political and social opposition among members of society. Now researchers paid more attention to the specific activities of Brotherhood and issues that unite them.

Researchers identified controversial issues of the Brotherhood's problem. They begin quietly and carefully analyze them. The researchers found little studied aspects. They emphasize the fact that the Cyril and mefodievtsy are fighters on a European scale and revolutionary events of 1840. Can state that the history of the brotherhood is not enough investigated in foreign scientists. This is due to objective reasons, such as insufficient data of foreign institutions.

In domestic and foreign historiography the problem of «Decembrists and Shevchenko» is still remaining little explored. In the pre-Soviet days it is almost not studied, in the Soviet era it was influenced by the ideological pressure and considered from position of the class struggle. During the days of independence there was worked up much interesting information separately about the Decembrists themes and biographical data of T. Shevchenko, which however does not exhaust relations of the Decembrists and T. Shevchenko.

As the aim of study is to highlight the growing interest of T. Shevchenko to the Decembrist's movement, his gradual acquaintance with the main participants-Decembrists, against the background of the social & political development and formation of the students' revolutionary consciousness at the Saint Vladimir Kyiv University. Also the attitude of the Decembrists to T. Shevchenko as a Ukrainian poet, artist and a public figure has been analyzed there in the present study.

The problem of «Decembrists and T. Shevchenko» is eternal and inexhaustible. It affects socio & political, cultural and ethical sides of the life of the Russian and Ukrainian society of the first half of the XIXth century. The Decembrists were standing near to sources of an organized struggle against the existing autocratic and feudal system. A beneficial public & social and literary activity of the Decembrists made up a whole era in the history of social life of Russia. The revolutionary & liberal traditions of «Apostles of Truth» became as a most valuable asset for the next generation of the revolutionaries, who were struggling against the autocracy, selfdom, for solving of the social problems. Their feat served as a lighting example of selflessness and courage in the struggle for the interests of the peoples of the Russian Empire. As a baton must have passed by the Decembrists their banner in the hands of a new generation of fighters, which were relied upon the experience and tradition of their predecessors. They awoke to an active struggle the defenders of the peasants' masses – the revolutionary democrats, which were assigned as a mission for social transformation.

Taras Hryhorovych Shevchenko is a true son of Ukraine, who was standing for freedom, equality and unification of Slavs. He is a spokesman for interests of the simple peasantry, being enslaved and disempowered in the Russian Empire. His literary and artistic talent is an epoch in the history of Ukraine. Due to his own example and poetic talent T. Shevchenko did contribute to the cohesion of opposition against tsarism, while having continued the case of the Decembrists and speaking against the autocracy and selfdom.

While personally having met with the former Decembrists, the Kobzar openly sympathized with those, who firstly must have raised their armed struggle against the tsarist clicks and the feudal system. In many works of T. Shevchenko is present a topic of the Decembrists, their high ideals, thinking about a difficult fate of fighters for freedom.

T. Shevchenko treated with respect «Kings of Will», which must have a significant influence upon all his creative work. However there

are visible also some of the differences – a close relationship of the poet with the people in the struggle against autocracy and selfdom. Throughout his life T. Shevchenko communicated with the peoples who must have remembered the Decembrists and distributed ideas of the Decembrists' literature. Being as an active public figure he interested in information about the Decembrists and memories about them. While resurrecting the images in his works «Tryzna», «The Dream», «The Neophytes», «Foolish», T. Shevchenko called on the people to struggle. The Decembrists however in the contrary were tried to gain freedom for the people by the progressive nobility, that is why there in their works is present an image of a hero – a fighter for the good of the people, hence the idealization of history and some historical figures. As a joint platform of the Decembrists and T. Shevchenko are social motives and ideas of liberation. As the successor of tradition of the Decembrists T. Shevchenko develops them from the position of the Russian democrat.

Зміст

Вступ	3
Розділ I. “Споборники святої волі” й “Апостол правди” – перегук доль	
<i>§ 1. Проблеми “Декабристи і Т. Г. Шевченко” в українській історіографії</i>	6
<i>§ 2. Декабристи і Шевченко</i>	33
Розділ II. У пошуках національної ідентичності	
<i>§ 1. Т. Г. Шевченко і Кирило-Мефодіївське товариство: історіографія</i>	92
<i>§ 2. Кирило-Мефодіївське товариство на шляху боріння за національну волю</i>	146
Розділ III. В народній пам’яті вкарбовані	
<i>§ 1. Актуальні питання історіографії Кирило-Мефодіївського братства наприкінці 90-х років ХХ ст.</i>	188
<i>§ 2. Листування братчиків</i>	195
<i>§ 3. Поезії</i>	198
<i>§ 4. До біографії кирило-мефодіївського братчика Олександра Даниловича Тулуба</i>	201
Висновки	219
Анотація	221
Annotation	225

НАУКОВО-МЕТОДИЧНЕ ВИДАННЯ

Григорій Дмитрович Казьмирчук Марія
Григорівна Казьмирчук

УНІВЕРСИТЕТ СВ. ВОЛОДИМИРА

I

ТАРАС ШЕВЧЕНКО

Комп'ютерна верстка, коректура автора

Підп. до друку 04.03.2014. Формат 60x 84 ¹/₁₆- Папір.офс. Гарнітура "Тайме" Друк. офс. Ум.
друк. арк. 14,4. Обл.-вид. арк. 18,9. Наклад 300 прим. Зам. 247.

Віддруковано у типографії "ПП"КП"УкрСІЧ" з оригіналів автора. 02660, Київ,
вул.Магнітогорська 1,оф.216, тел. 224-58-24